

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Marko Lovec

MODERNA MED TRGOM IN DRŽAVO

Diplomsko delo

Ljubljana, 2008

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Marko Lovec

Mentor: prof. dr. Lojze Sočan

Somentor: prof. dr. Marjan Svetličič

MODERNA MED TRGOM IN DRŽAVO

Diplomsko delo

Ljubljana, 2008

Za komentarje in sugestije se zahvaljujem mentorju, profesorju dr. Lojzetu Sočanu, somentorju, profesorju dr. Marjanu Svetličiču, ter profesorju dr. Milanu Brglezu. Za znanje, izkušnje in navdih za kritično dožemanje stvarnosti se zahvaljujem tudi profesorju dr. Slavku Podmeniku.

MODERNA MED TRGOM IN DRŽAVO

Pričujoča naloga predstavlja poizkus dekonstrukcije moderne dobe v njenih osrednjih teleoloških atributih, v konceptih moderne države in modernega trga. Naloga skuša v prvem delu razširiti kontekst razumevanja moderne dobe in razložiti njen razvoj kot transformacijo zgodovinskih protislovnih relacij moči na mikro in makro ravni, vpetih v pretekle in prihodnje institucije moči. V drugem delu naloga v vladavini države in trga v sodobni moderni stvarnosti identificira strategije uveljavljanja moči partikularnih interesov, njihova protislovja in transformacije. Pri tem naloga vseskozi sooča govorico legitimacije države in trga, realizacijo države in trga, ter govorico delegitimacije konceptov kot strategijo upora v jeziku in delovanju. Naloga gradi na avtorjevi predpostavki, da družbeno stvarnost na mikro in makro ravni temeljno zaznamuje učinek neznanja in nezaupanja, kot naravni pogoj agenta. Ta učinek v interakcijah povzroča nastajanje asimetričnih omrežij in struktur produkcije znanja ter zaupanja, ki so osnovna infrastruktura za vse družbene transakcije in odnose. Na podlagi te predpostavke pričujoča naloga dokazuje veljavnost in pomen teze, po kateri zgodovinski družbeni proces zaznamujejo tri temeljne faze: faza monopola, faza poglobljanja in konflikta ter faza transformacije strukturiranih omrežij.

KLJUČNE BESEDE: Moderna, država, trg, družbena ekonomija.

MODERNITY IN-BETWEEN MARKET AND THE STATE

This work represents an attempt of modernity deconstruction in its central teleological attributes of modern state and of modern market. In the first part, this work strives to widen the context of modernity and to understand its evolution as a transformation of historical contradictory relations of power at micro and macro level, determined by former and future institutions of power. In the second part, this work identifies contemporary strategies of domination of particular interests in the form of market and state, their contradictions and transformations. Doing that, this work constantly confronts legitimating discourse of state and market, realization of state and market and the discourse of their delegitimation as the strategy of revolt in discourse and practice. This work is based on the author's supposition that actuality on micro and macro level is crucially determined by the effect of distrust and ignorance as the principal natural condition of the agent. This effect causes the creation of asymmetrical networks and structures of trust and knowledge, which are the basic social infrastructure for all transactions and relations. Having this supposition in mind, this work tries to prove and stress the central thesis claiming that historical social process is determined by three phases: by the phase of monopoly, by the phase of penetration and conflict and by the phase of transformation.

KEYWORDS: Modernity, state, market, social economy.

Kazalo

KAZALO SHEM	7
SEZNAM KRATIC	8
UVOD: OD NOGOMETA DO DEKONSTRUKCIJE TRGA IN DRŽAVE.....	9
1. OPREDELITEV IN UTEMELJITEV PRISTOPA NALOGE	14
1.1 TEZE	20
1.2 KOMPOZICIJA NALOGE	21
1.3 KONKRETIZACIJA IN UTEMELJITEV METODOLOŠKEGA PRISTOPA	22
2. MODERNA ZGODOVINA KOT ZGODOVINA MODERNEGA TRGA IN DRŽAVE.....	25
2.1 DEFINICIJA TRGA, MENJAVA IN EKONOMSKO POLJE	25
2.1.1 Klasični liberalistični pogled na trg	26
2.1.2 Kritika liberalističnega razumevanja koncepta trga.....	27
2.1.3 Webrovo ekonomsko polje	28
2.2 DEFINICIJA IN RAZVOJ DRŽAVE.....	29
2.2.1 Država v klasični teoriji.....	30
2.3 KAJ JE TO MODERNA?	33
2.4 KAKO JE MODERNA DOBA NASTALA?	34
2.4.1 (Neo)liberalna razlaga razvoja moderne.....	35
2.4.2 Marksistična razlaga razvoja moderne	36
2.4.2.1 Dve revoluciji in opombe k marksističnemu prispevku k razumevanju razvoja moderne	39
2.4.3 Webrova razlaga razvoja moderne.....	43
2.4.3.1 Makroekonomski pogled in Weber.....	44
2.4.3.2 Zakaj se kapitalizem ni razvil kje drugje?.....	46
2.4.4 Wallerstein in pristopi svetovnih ekonomskih sistemov ter ekonomskih svetov.....	47
2.4.4.1 Pomen razlik v definiciji kapitalizma	48
2.4.4.2 Opombe k Wallersteinu in geopolitični pristop	49
2.5 STRUKTURE INTERESOV, KONTINUITETA IN DIALEKTIKA MODERNE	50
2.5.1 Etnocentrizem	51
2.5.2 Država in politike kolonializma ter merkantilizma.....	52
2.5.2.1 Vzroki in pomen merkantilistične politike za razvoj moderne države in trga.....	53
2.5.2.2 Trg in Smith kot diskurz centra	55
2.5.2.3 Primer Angleškega prehoda v moderno	56
2.5.2.4 Korporacija	60
2.6 PROBLEM DVEH KLASIČNIH BINARNIH DISKURZOV TER RAVNOTEŽJA MED DRŽAVO IN TRGOM V ZGODNJI MODERNI	61
2.6.1 Razvoj monopolnega kapitalizma v prvi moderni in njegove posledice	61
2.6.1.1 Primer razvoja ZDA in Nemčije	63
2.6.1.2 ZDA: nastanek monopolov in monopolistični razvoj na prostem trgu.....	64

2.6.1.3 Monopolistični imperialni kapitalizem in klasična teorija	64
2.6.2 Kritika liberalnega in marksističnega diskurza iz prve moderne: ekonomsko dejanje je družbeno	66
2.6.3 Vloga države v zgodnji moderni in shema razvoja kapitalizma, modernega trga in države: sinteza ..	69
2.7 CIVILNA DRUŽBA, IDEOLOGIJA IN DOMINACIJA V PRVI POLOVICI MODERNE	71
2.7.1 Moderna kot diskurz centra	72
2.7.2 Protislovna tranzicija v moderno	73
2.7.3 Protislovje v realizaciji trga in države v zgodnji moderni po Alexisu de Tocquevillu.....	74
2.7.4 Protislovnost klasičnih modernih konceptov (ad C) in njene posledice: sinteza	75
2.8 KRIZA MONOPOLNEGA KAPITALIZMA V PRVI MODERNI IN DRŽAVNI ZLOM: SINTEZA	77
2.8.1 Mikroekonomska protislovja.....	78
2.8.2 Makroekonomska protislovja, kriza in vojna.....	78
3. GOVORICA /REALIZACIJA TRGA IN MODERNA DRŽAVA	81
3.1 PARADIGMA KONKURENCE: KAJ JE IN KAKŠNE SO NJENE PREDPOSTAVKE	82
3.1.1 Univerzalni pomen konkurenčne paradigme	83
3.1.2 Konkurenčna paradigma v praksi.....	84
3.2 KRITIKA KONKURENČNE PARADIGME IN HETERODOKSNA EKONOMSKA TRADICIJA	86
3.2.1 Vprašanje agenta in njegove ekonomske racionalnosti	88
3.2.2 Trg in omrežja	89
3.2.3 Informacijski deficit agenta na trgu.....	91
3.2.4 Posledice nepopolnih trgov za odločitve agentov.....	92
3.2.4.1 Prilagoditev poslovnih subjektov	93
3.2.4.2 Splošni učinki nepopolnih trgov na alokacijo virov: sinteza.....	94
3.3 TELO (CORPUS) IN TRG.....	96
3.3.1 Korporacija kot veliko podjetje (A)	97
3.3.2 Povezanost interesov velikih korporativnih podjetniških organizmov in države: sinteza	98
3.3.3 Država kot središče strukturiranih omrežij: sinteza (B)	101
3.3.3.1 Cena moralnega tveganja in dilema skupnega (D).....	102
3.3.4 Dinamično ravnotežje med državami: sinteza (C, E).....	104
3.3.5 Dinamično ravnotežje v državi: sinteza (B, F)	107
3.3.5.1 Keynesianska revolucija	108
3.3.5.2 Kriza prve socialne države in nova socialna država.....	110
3.3.5.3 Druga institucionalistična revolucija v ekonomiji.....	114
4. SKLEPNA RAZPRAVA.....	117
4.1 ALI JE POZITIVNO RAVNOTEŽJE MED DEMOKRACIJO IN KAPITALIZMOM MOGOČE? (SINTEZA).....	117
4.2 GLOBALIZACIJA KOT EKSPANZIJA MODERNEGA TRGA IN DRŽAVE TER REAKCIJA NANJO	128
SEZNAM VIROV	132

Kazalo Shem

Shema 1.1: Dinamični pogled na razmerje agent/struktura	17
Shema 1.2: Konstruktivistični pristop na podlagi klasične Simmelove perspektive	18
Shema 1.3: Nadgradnja Simmelovega dinamičnega odnosa med strukturo in agentom	18
Shema 2.4: Moderna kot vtis v skladu z definicijsko metodo množic	34
Shema 2.5: Vpliv konceptov trga in države na razumevanje moderne v skladu s tezama B1 in B3.	35
Shema 2.6: Razvoj kapitalizma po Webru in Schumpetru	44
Shema 2.7: Razvoj modernega trga, države in kapitalizma v skladu s sklepi podpoglavij poglavij 2.4, 2.5 in 2.6.....	70
Shema 2.8: Kapital, država in monopol	76
Shema 2.9: Kriza države	79
Shema 3.10: Pogled sodobne kritične družbene ekonomije na realizacijo trga	90
Shema 3.11: Država in trgi: pogled politične ekonomije	105
Shema 4.12: Splošna paradigma razvojne (transformacijske) dinamike.....	122
Shema 4.13: Povezanost treh dimenzij/ polj moderne (ekonomsko, politično in kulturno polje) v relacijah moči	124

Seznam kratic

EU	<i>European Union</i> (Evropska unija)
ZDA	Združene države Amerike
GATT	<i>General Agreement on Tariffs and Trade</i> (Splošni sporazum o carinah in trgovini)
WTO	<i>World Trade Organization</i> (Svetovna trgovinska organizacija)
OECD	<i>Organization for Economic Cooperation and Development</i> (Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj)

Uvod: od nogometa do dekonstrukcije trga in države

Ideje ekonomistov in političnih filozofov, najsi imajo prav ali se motijo, so močnejše kot bi verjeli. Pravzaprav svetu vlada malo drugega razen teh idej. Pragmatični ljudje, prepričani, da so izvzeti iz intelektualnega vpliva teorij, so pogosto največji sužnji ekonomistov. Blazneži na oblasti se napajajo iz desetletja starih akademskih premišljevanj (Keynes v Samuelson, Nordhaus 1963/1998: 15).

Še dobro, da se 'naši' niso uvrstili na letošnje Evropsko prvenstvo v nogometu. Samo pomislimo, kakšno škodo državi povzroči udeležba njene reprezentance na nogometnem turnirju. Debele ure ostane prenekateri državljani priklenjeni na televizor, ne glede na to, ali 'naši' zmagujejo ali ne, teče pivo v potokih, in ker naposled tekmo izgubijo vsi, razen ene same ekipe, se za večino deležnikov v nacionalni evforiji prvenstva, slednje slej ali prej sprevrže v dramo, včasih celo v osebno dramo. Stroškov, ki nastanejo zaradi post-travmatskega stresa, zaradi bolniških dopustov, zaradi upadle produktivnosti in zaradi povečane potrošnje s škodljivimi eksternalijami seveda organizatorji in tisti, ki imajo neposredne finančne koristi od prvenstva, ne povrnejo. Ta strošek naposled nosijo države udeleženke, oziroma ga nosimo vsi državljani držav udeleženk. In zdi se, da cena udeležbe ter seveda dobrega poraza ni nikoli previsoka. Srečko Katanec, 'naš' nekdanji nogometaš in nogometni selektor po poklicu, za svoje delo z makedonsko reprezentanco prejema mesečno plačo v višini povprečne plače dobrih dvajset makedonskih univerzitetnih profesorjev.¹ Z drugimi besedami bi Makedonija namesto Katanca, ki nedvomno koristi njihovem nogometu, lahko na primer financirala kader za spodobno fakulteto.² Tako kot je Slovenec Katanec del makedonskega nogometa, pa se tudi uspešni nogometaši in športniki nasploh za dovolj velike vsote denarja selijo čez pol sveta in sprejemajo državljanstvo v praviloma bogatejših in razvitejših državah, kjer včasih navadnim državljanom niso prav v ničemer podobni, zato pa jih ti, ko gre za šport, ne glede na vsa ksenofobna čustva, ki se med športnimi navijači rada sproščajo, z lahkoto sprejmejo za 'svoje'. Pogodbe teh športnih zvezdnikov pogosto presegajo proračune kakšne naše fakultete. Toda kljub temu bi le stežka našli zavednega Slovenca, ki je zadovoljen, ker se 'naši' niso uvrstili na Evropsko prvenstvo v nogometu, in ki ga veseli, da našemu nogometu ne kaže najbolje.

¹ Brez dodatkov in nagrad je vrednost njegove letne pogodbe 130.000 evrov (Finance 2007), povprečni univerzitetni profesor v Makedoniji pa ima približno 500 evrov osnovne neto plače.

² Katanca omenjamo zgolj zato, ker nam je blizu in nikakor zaradi tega, ker bi bil izjemen primer. Luiz Felipe Scolari, nogometni trener po rodu iz Brazilije, od leta 2003 vodi portugalsko izbrano vrsto nogometašev (ima pa tudi italijansko državljanstvo). Njegov letni honorar za to delo znaša 1,75 milijona funtov (Hodges 2008; Lovejoy 2008).

V naši dobi, v kateri globalna proizvodnja in potrošništvo zahtevata vse močnejši skupni imenovalec globalne kulture, nogomet (nacionalni šport) proizvaja nacionalne državljane. Čeprav se sliši nacionalizacija globalizacije kot oksimoron, pa nogomet danes nacionalizira na način, ki popolnoma ustreza paradigmi globalne ekonomije. Ritual kulturnega konflikta, kjer se identiteta rojeva, poteka na isti zelenici istega prvenstva, ki je tako rekoč globalna institucija lokalne identitete. V primerjavi z tradicionalno predstavo nacionalnosti, ki se kaže kot večna in stalna družbena substanca neke skupine ljudi, nogomet nastopa bistveno bolj pragmatično v smislu 'več denarja, več igre'. Bogate in močne države igrajo dober šport. In ne nazadnje, nogometna prvenstva so velik posel, ki gledalcem iz vsega sveta prenaša homogena propagandna sporočila.

Vloge nacionalnega športa, ki afirmira nacionalne državljane, seveda ni brez nacionalne politike, ki je tista, ki vedno znova presodi, da denarja za nacionalno športno udejstvovanje ni 'škoda' in da velika športna tekmovanja nikoli ne povzročijo preveč negativnih eksternalij. To je po svoje razumljivo. Če je namreč nacionalnost tista, ki integrira telo neke države in če je nacionalnost potrebno 'narediti', potem v sodobnem času, ko vojna in vojska, večino moderne zgodovine glavni vir identitete (in moči) nacionalne države, (v razvitem svetu) več nista legitimno sredstvo za ustvarjanje nacionalne legitimnosti, pač potrebujemo nogomet.³ Nacionalni politiki ljubijo nacionalni šport, ker jih brez slednjega pač ni.

Industrija nacionalnega športa in športnih spektaklov je na nek način prvovrstni simptom naše modernosti. Sodeč po prevladujoči liberalni vrednostni, politični in znanstveni govornici, moderna družba pomeni institucionalizacijo najbolj učinkovitih in etično nespornih sistemov 'samoupravljanja'. Prvenstveno sta to trg oziroma tržna ekonomija kot ekonomski sistem, ki po definiciji alocira vse družbene vire na način, da zagotavlja njihovo optimalno izkoriščanje, in moderna država, ki po definiciji ščiti tržne odnose in institucijo trga, ter upravlja s skupnimi viri in vprašanji, na katera trg ne daje odgovorov, ki bi bili v skladu z njenim političnim liberalnim in demokratičnim imperativom. Toda če se ta racionalna optimalnost kaže v nogometu, kamor trg alocira vire in v nogometu, ki ga podpira država, potem bodisi z našo modernostjo ali pa z našo racionalnostjo seveda nekaj ne more biti v

³ Da razume vlogo nogometa je v govoru pred poslanci evropskega parlamenta 25. junija leta 2008 dal vedeti tudi naš premier in predsedujoči Svetu EU Janez Janša (RTV Slovenija na spletu 2008), ko je dejal, da bi morali oblikovati evropsko nogometno reprezentanco, ki bi odigrala tekmo z latinskoameriško ekipo. Namesto skupne vojske, ki pade prva na pamet ob razmišljanju o virih identitete, bi skupno identiteto EU lahko zagotovilo tudi skupno nogometno moštvo. Obenem pa bi se lahko premier iz te svoje (?) domislice tudi nekaj naučil in državljane, ne preveč navdušene nad regionalizacijo Slovenije v slednjo prepričal tako, da bi regije postavil na podlagi mej lokalnih nogometnih klubov ter izdatno finančno podprl razvoj nogometa.

redu. Povedano drugače: če imamo in priznavamo državo, ker lahko gledamo nogomet in če pristajamo na trg, ker ta vire alocira v nogomet, je naša racionalna modernost milo rečeno lahko le utvara.

Da nekaj ni popolnoma v redu z našo racionalnostjo bi sicer morali ugotoviti že najkasneje takrat, ko si pulimo lase, ker so 'naši' dobili gol; če pa je slaba sezona za nacionalni šport, pa morda takrat, ko vplačamo znesek za Loto. Da je nekaj hudo narobe z našo modernostjo medtem pričajo številna tragična dejstva iz zgodovine in aktualnosti moderne civilizacije, ki so tako nepojmljivo iracionalna in razčlovečevalna, da bi pri razumnemu in čutečemu človeškemu bitju morala povzročiti globok sram in nepokorščino trgu, državi in vsem drugim institucijam reda, pa tega seveda ne. Na samomorilskega napadalca in na lačnega človeka, ki sta popolno nasprotje *homo economicusa*, pa četudi se pojavita v središču moderne družbe, na domačem televizorju, v domači državi in v letalu v domači stolpnici, *homo economicus* gleda kot na njemu tuji bitji, sam pa v svoji introspektivi ostaja racionalen (moderen), pri čemer z racionalen (moderen) mislimo, da je vsesplošni potrošnik, ki gleda nogomet.⁴ Države samomorilskih napadalcev (teroristov), malopridnežev in lačnih pa so iz nogometnih tekmovanj in s tem iz moderne tako ali tako (samo)izključene.

Glede na to, da nas nič zares neposredno ne sili k spremljanju nogometa, si ne moramo kaj, da ne bi verjeli, da je protislovnost moderne povezana z našo (ne)racionalnostjo. Ta neracionalnost pa ni toliko povezana s slabimi sposobnostmi našega logičnega aparata, čeprav primer o Lotu kaže, da tudi nanj pade dobršni del 'masla na glavi' modernega človeka, kot z problemom ne- in dez- informacij. V nasprotju s predstavo o *homo economicusu*, ki je vseveden, bi lahko rekli, da so tako naša zaznava, kot tudi dožemanje in družbeno delovanje temeljno zaznamovani z ne-vsevednostjo, nemogočo vsevednostjo in celo z nemogočo enotno vednostjo, oziroma z (ne)znanjem in (ne)zaupanjem.

Realni nevedni in boječ človek potrebuje institut zaupanja, ker je zaupanje garant vednosti. Institut zaupanja izhaja iz institucije zaupanja – zaupamo tistim, od katerih dobimo prvo znanje (vednost), na primer družini. Institucije zaupanja, ki nas vodijo skozi socializacijo so vir našega samozavedanja, znanje, ki ga dobimo, nas utrjuje v zaupanju. Koncept zaupanja je kot že rečeno tuj *homo economicusu*, ki pozna zgolj transakcije na podlagi enotne ekonomske racionalnosti. Toda ker je za resničnega človeka temeljna kognitivna determinanta neznanje, šele institucije, ki so pravzaprav mreže zaupanja in znanja (informacij) naposled

⁴ Primero s teroristom (samomorilcem) sem si sposodil od Ulricha Becka (2005: 11).

postanejo prenosnik vseh transakcij, ekonomskih in neekonomskih. Vemo namreč kar izvemo in se peljemo tam kjer je cesta.

Samo (ne)znanje in (ne)zaupanje ne bi bilo problematično, če ne bi bili rojeni v raznolika in pogosto nasprotujoča si omrežja zaupanja, če ne bi veljala asimetrija v znanju in če ne bi institucije, ki upravljajo z zaupanjem, tega izkoriščale na način, s katerim oblikujejo in distribuirajo znanje tako, da reproducirajo asimetrijo znanja in posledice, ki iz tega izhajajo, kot je na primer družbena stratifikacija. Neznanje in nezaupanje oziroma nepopolno, manipulativno in sugestivno znanje in zaupanje so viri hierarhične dominacije. Tega se dobro zavedajo tudi oglasna sporočila, ki na podlagi tega kar vemo in komur zaupamo, ter na podlagi tega česar ne vemo in komur ne zaupamo, vedno znova ustvarjajo hierarhije zaupanja in znanja. Če bi obstajal *homo economicus* oglasnih sporočil seveda ne bi poznali. Ker pa *homo economicus* nima življenja, je življenje realnih ljudi polno sublimnih oglasnih sporočil. Velja pa tudi obratno: zelo pogosto se komu v današnjem svetu zdi, da živi v oglasnem sporočilu za samega sebe.

Iz monopola nacionalne države nad fizičnimi omrežji in številnimi institucijami zaupanja izhaja njen velik vpliv na vsebino in simetričnost informacij. Nacionalna država kot mreža zaupanja je nujna, ker premaguje neznanje in nezaupanje. Toda ker država in trg kot njen ekonomski sistem alocirata vire v nacionalna športna tekmovanja, in nogomet je danes največje oglasno sporočilo za državo kot meta-omrežje in meta-institucijo zaupanja, to vzbuja resen dvom v univerzalne namene države. Temu dvomu pritruje najprej konstitucija države, v kateri artikulacijo univerzalnih političnih interesov zagotavlja sistem, kjer volivci nikoli ne vedo vsega kar vedo njihovi politični predstavniki. Kot drugo pa temu dvomu pritruje prepuščanje številnih transakcij 'trgu', ki pravzaprav pomeni legitimiranje številnih nedržavnih institucij in omrežij, ki aktivno ustvarjajo in izkoriščajo asimetrijo znanja.

Tako kot asimetrija znanja (in njegove produkcije) negira obstoj *homo economicusa*, negira tudi obstoj *homo politicusa*. Politične in ekonomske transakcije nenazadnje potekajo po podobnih mrežah, koristijo in ustvarjajo isto (ne)znanje in (ne)zaupanje. V nasprotnem primeru nogometni zvezdniki ne bi bili med najbolj plačanimi državljani, predvsem pa ne bi bili plačani bolje od akademskih profesorjev, vira družbenega znanja. Dober primer povezanosti institucij asimetričnega znanja v državi in trgu so tudi številne nacionalne industrije. Ko kupujemo 'slovensko', bodisi zato, ker je oglaševano kot 'slovensko' ali ker država omejuje dostop 'neslovenskega' na nacionalnih trgih, s tem plačamo davek na njegovo in našo nacionalno identiteto. S tem davkom financiramo nacionalno gospodarstvo, ki sponzorira nacionalno politiko in nacionalni nogomet, s tem pa nacionalno državo.

Čeprav država ve več od volivcev, čeprav ponudniki vedo več od potrošnikov in čeprav lahko tisti, ki imajo monopol nad vedenjem in zaupanjem onemogočijo tiste, ki vedo, da imajo neupravičen monopol nad vedenjem in zaupanjem,⁵ pa vse to vedenje in instrumenti zaupanja ter prisile ne pomagajo nič brez pristanka potrošnika in državljana. Znanje, informacije in vedenje, tako kot zaupanje, namreč obstajajo le v odnosih. Isti (ne)racionalni posameznik, ki igra Loto, ki dela v Muri za štiristo evrov mesečno, lahko vedno poveže razliko v svojem položaju z asimetrijo informacij in omrežje (institucijo) zaupanja spremeni v omrežje nezaupanja. Takrat imata moderni trg in država lahko problem, ki se lahko sprevrže v 11. september. Ta problem oziroma protislovje je v svojem bistvu seveda nemoderno tako kot so nemoderni njegovi vzroki. Moderna se od svojega nastanka dlje mora soočati s tovrstnimi problemi protislovij, soočati pa se mora tudi s soobstojem različnih vedenj, ki so vir različnih moči, in z različnimi institucijami, ki proizvajajo zaupanje in ščitijo ta vedenja, predvsem pa moč. Moderna je zaradi tega globoko v sebi nemoderna, oziroma protislovna in nestanovitna.

Ta naloga bo skušala dekonstruirati omrežja zaupanja in znanja, govorico moči (diskurz) moderne dobe, ki je v trgu in državi kot dveh osrednjih pojavih v govorici. Da bi to storili, se moramo najprej vrniti h konstituiranju trga in države v zgodovini, brez preteklih institucij in njihovih transformacij namreč ne moremo razumeti sedanjih, skozi katere pronica moč, predvsem pa ne omejitev centrov moči moderne in pogojev, ki vodijo spremembo oziroma revolucijo.

Vpogled v razumevanje moderne, ki ga postavlja ta naloga, ni niti najmanj končen ali dokončen. Pretenciozno bi bilo trditi, da je moč videti bodisi moderno, bodisi moč, od dlje kot od njenega roba. Mi vsi smo ujeti v omrežja zaupanja in naše znanje je vse prej kot popolno. Toda obenem je moderno z njenega roba nujno opazovati in razumeti. Empirična raven govorice moči je lahko namreč neprimerno krutejša od nogometa⁶ – njene posledice imajo imena in priimke. Na to je pravzaprav opozarjal Keynes v citatu, zapisanem na začetku te naloge.

⁵ Najbolj neposreden primer je početje totalitarnih političnih, verskih in drugih sistemov, dober primer pa je tudi dejstvo, da nekateri naši filozofi ostrega uma, kot je denimo Slavoj Žižek, danes v Slovenijo ne prihajajo predavat študentom, temveč menedžerjem V Portorožu je menedžerjem predaval 3. aprila 2008.

⁶ Ker z nogometom kot športom ni nič narobe, ravno nasprotno, se mu bomo do konca te naloge, da ne bi pri bralcu povzročili neželenih podzavestnih sugestij, čim bolj izogibali.

1. OPREDELITEV IN UTEMELJITEV PRISTOPA NALOGE

Ekonomska veda dokazuje, da je neučinkovitost na trgu idej vsaj tolikšna kot na trgu kapitala in dela (Stiglitz 1994: uvod).

Podstat problema te diplomske naloge, da torej ni moč ločiti dejstev od vrednot, znanja od zaupanja⁷ in idej od ideologij, da od teorij ni mogoče ločiti interesa in teoretika, tako kot ju ni moč ločiti od predmeta proučevanja, je pričakovano obenem njen najširši izkustven okvir in predpostavka za dekonstruktivistično refleksijo, v splošnem rečeno metodološki pristop te naloge.

Vsi smo od malih nog intuitivni eksperimentatorji v družbenem in vsi smo tudi sami ujeti v kakšen politični ali ekonomski eksperiment. Kot pravi Joseph Stiglitz (1994: 233) v zgodovini sicer ni nadzorovanih eksperimentov, toda, če smem dodati, zato, da nam le-ta ne bi ušla izpod nadzora, so možne in smiselne posplošitve. S posplošitvami pa je vedno križ. Gestalt psihologija uči, da so redukcija, organizacija in abstrakcija elementov iz zaznave zahteva naše človeške narave.⁸ Posplošujemo na način da lahko razumemo in da ontološko preživimo. Problem je seveda v tem česar ne vidimo, v tem kar abstrahiramo in v načinu kako posplošimo. In ne samo v opazovanem polju, tudi v našem epistemološkem aparatu se odvija igra interesov. V nekem prav posebej simptomatičnem smislu se ti interesi kažejo tudi kot akademska ambicioznost. Že Alexis de Tocqueville je zapisal, da se še »tako povprečen sodobni pisec ne bo zadovoljil sam s sabo, če ne bo odkril neke splošno veljavne resnice« (Tocqueville 1996: 25). Zaradi takšne narave smo danes bogatejši za številne 'teorije za vsako ceno'. Toda zamera ni koristno akademsko čustvo. Kakršne koli so že posledice človeške in družbene narave, v roke nam je bilo dano analitično orodje in edino koristno čustvo, ki iz tega izhaja, je veselje do spoznanja in razumevanja.

Ta diplomska naloga se poizkuša zavedati, da niti njen avtor niti njen bralec nista izvzeta iz relacij moči v avtorju kot bralcu in delcu konteksta, ter iz relacij med bralcem in avtorjem v kontekstu, da pa lahko kljub temu ob upoštevanju predpostavk in ovir proučevanja ohrani smiselnost in znanstvenost. Te predpostavke, ki predstavljajo miselni okvir in pristop

⁷ Koncept (ne)znanja v tej nalogi nastopa v splošnem pomenu védenja in obenem v konkretnem pomenu informiranosti. Splošni in konkretni pomen ne predpostavljata enotnosti znanja. Koncept (ne)zaupanja v tej nalogi nastopa v pomenu vsega, kar izhaja iz asimetrije v interakcijah in vpliva nanjo, predvsem pa na transakcije.

⁸ Odkritje Gestalt psihologije je, da možgani nenehno organizirajo serijo impulzov v enostavne objekte na podlagi sistema dejavnikov, vključno s preteklo izkušnjo. Naš kognitivni aparat ustvarja iluzijo realnosti, ki je povezana z naravo človeškega uma. Človeški um je nezadovoljen, če nima vzorca, sistema, središča. »Kdor gleda na svet racionalno, zanj svet zgleda racionalen« (Boucher 1998: 28).

te naloge, so: (a) Da dejstev ni mogoče ločiti od teorije; (b) Da je metodologija pomembna in je zato nujno kritično pristopiti k metateoretskemu okvirju, oziroma trikotniku ontologija/epistemologija/ metodologija in se zavedati na kak način zastavljen pristop vpliva na spoznavanje, organizacijo in posploševanje; ter (c) Da je vsak, še tako širok in refleksiven pristop, del zgodovine in diskurzov in mora (zato) upoštevati svoje omejitve.

Ad a.: Proučevanje moderne (družbe) je prepleteno z dimenzijami modernega intelektualnega kozmosa, ki usmerjajo raziskovalčev pogled, vplivajo na način postavljanja vprašanj in s tem na odgovore. Te dimenzije, kumulativa kontinentalne analitične tradicije, so splošno rečeno politično, ekonomsko in kulturno polje.⁹ Vseh treh dimenzij ni mogoče razumeti izven konteksta spreminjajočega se časa in prostora in obratno. Izhodišča, modeli in logika vsake izmed tradicij so prepleteni s prostorom in časom, s preteklimi in prihodnjimi shemami in koncepti.¹⁰ V disciplinah, teorijah in paradigmah, oziroma v njihovih nasprotjih, se odraža govorica moči nekega konteksta. Ločevanje ravni realnosti v disciplinah ekonomije, politologije in sociologije nujno po sebi vodi v enodimenzionalnost pogleda. Če se že ne moremo popolnoma izogniti zapuščini disciplin, pa se lahko izognemo enodimenzionalnosti znotraj naše perspektive, in ob eni vselej upoštevamo še drugi dve ravni (Hettne in Söderbaum 1999: 358–368; Collins 1999: 2). Kljub temu moderni intelektualni kozmos seveda ostaja neizogiben del naše perspektive, ker je del znanstvenega jezika, znanstvenega izkustva in razumevanja, kot sredstev osmišljanja stvarnosti, v katera smo globoko socializirani. Kot pravi Randall Collins (1999: 13) je vsa zgodovina teoretično določena. Vsak poizkus ločiti to dvojje pa se konča bodisi v slabem zgodovinopisju ali v slabi teoriji.¹¹

Ad b.: Metodologija je sredstvo govorice. Moderni utemeljitelji študije politične, ekonomske in sociološke dimenzije so trdili, da za njimi stojijo nomotetične discipline, torej takšne, ki induktivno posplošujejo na podlagi empiričnih podatkov in ne ideografske discipline, kot je zgodovina, ki naj bi obravnavala unikatnost družbenega fenomena (Wallerstein 2004: 6; več v Wallerstein 1991). S tem ko podvomimo v objektivna empirična dejstva njihove vrednosti seveda ne zanikamo. Toda predpostavka povezanosti dejstva in vrednot od nas zahteva opredeljevanje relacije med označenim (empirično dejstvo) in označevalcem (raziskovalcem), ki širše pomeni vso kompleksnost družbenih relacij med

⁹ Dominantna ideologija 19. stoletja je vztrajala na tem, da je modernost definirana s tremi družbenimi sferami; trgov, državo in civilno družbo. Iz tega so izhajale nove discipline: ekonomija, politologija in sociologija (Wallerstein 2004: 6).

¹⁰ Benko pravi (2000: 38) da družbeno ekonomskih odnosov ni moč najti v čisti obliki – v slehernem obdobju zgodovine je moč ugotoviti elemente preteklih in prihajajočih obdobj.

¹¹ »Ni narativne zgodovine ker ni moč ločiti delcev od splošnih konceptov, obenem pa sociološka teorija akumulira kar smo se naučili iz zgodovine« (Collins 1999: 13).

znaki, diskurzom, njegovim branjem in posledicami (Alcoff 1998: 320–8). Na ta način se pozornost od metode seštevanja dejstev obrne h kontekstu in razmerju moči v bralčevi epistemologiji, iz česar je izpeljana drugačna ontologija, predvsem pa drugačna metodologija. Poudarek tovrstnega pristopa je seveda vedno na razumevanju, pojasnjevanje kot sindrom dokončnih odgovorov pa je zavrnjeno.¹²

Temeljno ontološko, epistemološko in metodološko dilemo 'kdo ima monopol nad središčem družbe' poznamo tudi pod imeni dilema 'agenta/strukture', 'subjekta/objekta', 'mikro/makro' dilema in drugimi. Po klasifikaciji Michaela Reeda (v Tsoukas in Knudsen 2003: 289–302) lahko opazujemo štiri tipe metateoretičnih pristopov k tej dilemi. Prvi, redukcionistični pristop (I) je metodološko izoliran od kompleksnih interakcij, ki v soodvisnosti agentov povzročajo nek viden red. Ta pristop obravnava agenta, kot da je ta iz sebe počelo in edini vir dejanja. Vse, kar je izven agenta, je suma vseh dejanj. Tak dekontekstualiziran individualizem je morda najbolj značilen za teorijo racionalne izbire v ekonomiji¹³ (Reed v Tsoukas in Knudsen 2003: 292). Metodološki problem tega pristopa je v tem, da če predpostavimo, da obnašanje sistema maksimizira neko variabla in jo zato merimo, potem ne glede na rezultate nikoli ne bomo sklepali, da sistem ne more maksimizirati variable, ampak bomo predvidevali, da so za to krive ovire v katerih sistem deluje (Rosenberg v Coleman in Fararo 1980/1992: 139; Lawson 1997: 11–4). S predpostavljenim agentom in deduktivnim abstraktnim modelom obnašanja sistema metodologija redukcionističnega pristopa na primer potrošništvo spreminja v trg, državo pa v antitr¹⁴.

Drug pristop, ki mu Reed v svoji klasifikaciji pravi deterministični (II), je na nek način nasprotje redukcionizma. Ta ontološko-metodološko dihotomijo agenta in strukture izpelje v behavioristično ali strukturno odvisnost, pogostejše v slednjo. Prostor agenta je po tem pristopu izprazen. Edini agent je struktura, ki je neodvisna, ki je tako rekoč *sui generis* (Walsh v

¹² Tako pa je pravzaprav spoznavanje družbe doumel že Max Weber, ki je ontologijo svojega dela zasnoval na idealnih tipih, a teh ni razumel izven vrednot, zaradi česar se je naposled odrekel dajanju napovedi. S svojo metodološko previdnostjo in uporabo raznovrstnih odprtih konceptov je Weber postal pomembni vir za sodobno družboslovje, iz njegovega bogatega opusa pa intenzivno črpa tudi pričujoča naloga. Idealni tipi so po Webu orodje, s katerim se poudarja posamezne empirične elemente in tako lažje postavlja hipoteze (Trigilia 2002: 34).

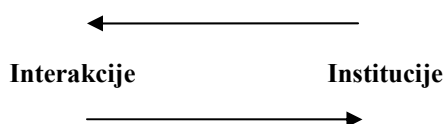
¹³ Za (neo)klasično ali ortodoksno ekonomijo ter različne druge individualistične teorije velja predpostavka neodvisnega agenta, individuuma, ki skuša v svojih družbenih dejanjih maksimizirati svoje ugodje. Če so ti agenti popolnoma informirani, predvidljivo intencionalni in racionalni, njihovo delovanje vodi v optimalno družbeno ravnotežje. Toda vprašanje je, kako lahko na podlagi takšnega modela napovemo konkretne institucije na nacionalni in nadnacionalni ravni, kako lahko na podlagi mikro ravni razumemo makro stvarnost? (Mooney Marini v Coleman in Fararo 1992: 44). Klasična mikroekonomija nam pove zelo malo o strukturah makroekonomije, še najmanj pa o predkapitalističnih ekonomijah (Willer v Coleman in Fararo 1992: 22; Trigilia 2002: 9). Tako kot se klasična ekonomija kaže blizu empiričnim dejstvom je obenem od njih oddaljena. Tekom svojega razvoja je zapustila ekonomsko zgodovino, sociologijo, kasneje še politologijo in teorije razvoja (Payne 2006: 3).

¹⁴ Tržni pristop vse druge strukture smatra kot da so trgi – birokracije so tako razumljene kot nepopolni trgi (Willer v Coleman in Fararo 1992: 74).

Tsoukas in Knudsen 1998/2003: 295). Z besedami Derridaja strukturalizem »kulturo spreminja v naravo« (Klages 2008). Struktura je na ta način posplošena v delovanje, zgodovina in kontekst pa sta tako kot pri prejšnjem pristopu irelevantna, struktura je namreč univerzalna in vseprisotna. Agent je nesamostojen, deluje v strukturah, ki so 'na njem'. Toda kaj v primeru takšnega pristopa pomenijo kompleksnost, naključnost, nepredvidljivost in upor, ki je pri strukturalizmih neizbežen empirični pojav? Pomenijo multistrukturnost ali pomenijo odvisnost in spremenljivost struktur?

Pristop zlitja (conflationist approach) (III), ki se ontološko napaja v klasični Simmelovi perspektivi, zavrača ontološki in analitični dualizem oziroma redukcionistični in deterministični pristop. Po pisanju Giddensa in Bourdieuja struktura nima neodvisnega obstoja. Reproducira se skozi prakso agenta, pri čemer to nujno ne poteka intencionalno. Struktura v skladu s tem pristopom ni zunanji nabor pogojev in okvirov v posamezniku, kot trdi determinizem, temveč je zgolj v prostoru in času, v kolektivnem spominu (Giddens 1994: 17; Kaspersen v Tsoukas in Knudsen 2000/2003: 299; Hay 2002: 110). Pristop zlitja strukturo 'sesede' v agenta in odvisnost od njega. Kot pravi Archer, »n/i namreč razloga, da bi jo lahko smatrali za samobitno, avtonomno ali kavzalno učinkovito« (Archer v Tsoukas in Knudsen 1995/2003: 298).

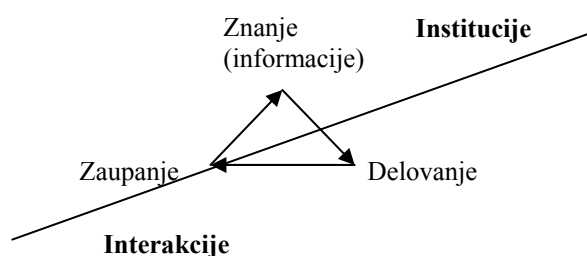
Družba po Giddensovi teoriji strukturacije (1984: 143–5) ni niti suma individualnih akcij niti ni popolnoma determinirana s strani strukture. Strukturo vzdržujejo v svojih dejanjih individualni agenti, toda struktura ni trajna ali nespremenljiva.¹⁵ Struktura tudi ni ena, struktur je več, v svojem vplivu so vzporedne in povezane, temeljijo na različnih virih in nizih pravil. Akumulacija virov in delovanje strukture zato nista nikoli popolnoma predvidljiva. Pravila, institut struktur, pa ne morejo zajeti vseh možnih načinov delovanja in so vedno lahko protislovna ali kršena (Sewell 1992: 16–9).



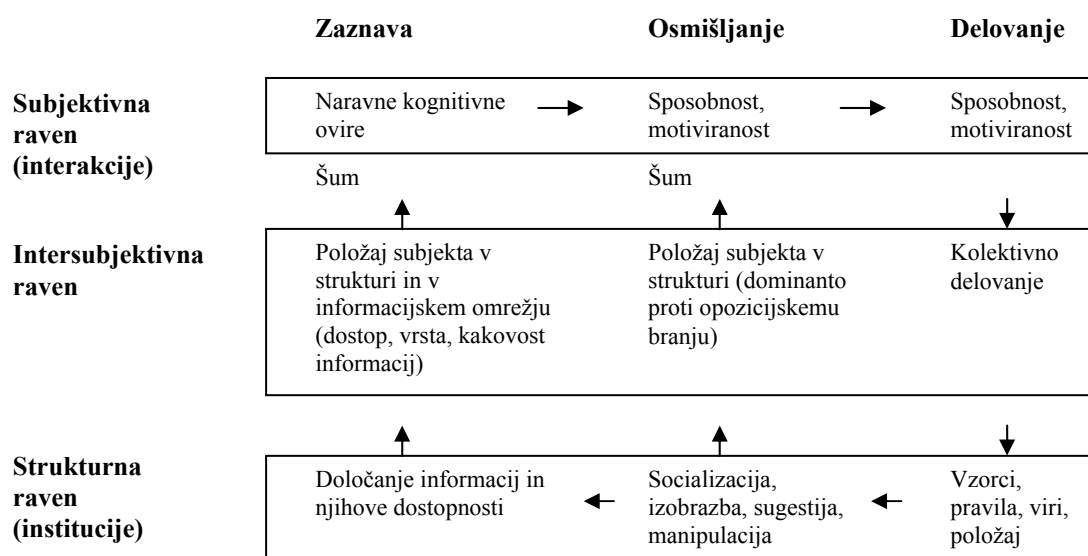
Shema 1.1: Dinamični pogled na razmerje agent/struktura. *Elementarna konstruktivistična shema po Simmelu, ki je osnova za vse kasnejše neredukcionistične in nedeterministične poglede (Trigilia 2002: 37).*

¹⁵ Akcijo ali tako imenovano prakso vzdržujejo sistemi in strukture vseh vrst, ki reproducirajo odnose. Ti sistemi in strukture so proceduralna pravila, moralna pravila (vrednote), materialni viri in viri avtoritete kot je formalna organizacija (Giddens 1984: 131). V času krize se lahko pojavi diskurzivna zavest, ki mobilizira akterje za spremembo (Giddens 1984: 134).

Četrty metateoretski pristop, ki ga omenja Reed, je relacijski oziroma realistični (IV). Ta pristop je v marsičem podoben prejšnjemu, a v shemi delovanja akterja daje na eni strani večjo težo strukturam in njihovim posledicam, kot so viri in ustaljene prakse, ki imajo lahko družbeno dimenzijo, ki je nereduktibilna v posameznika, na drugi strani pa poudarja večjo kompleksnost procesa, ki teče v agentu. Pristop poudarja, da nič izven agenta ni posledica akcije uveljavljanja relacije moči¹⁶, da ni strukture brez akcije (Sayer v Tsoukas in Knudsen 2000/2003: 301) toda moč strukture obenem ostaja pomemben faktor v izbiri agenta. Po modelu Emirbayer in Mische (v Tsoukas in Knudsen 1998/2003: 301) agent deluje na podlagi treh poglavitnih principov; deluje v skladu z preteklimi vzorci, ki se aktualizirajo v njegovi akciji, njegovo delovanje je vedno odprto možnosti kreacije in nazadnje na njegovo delovanje vpliva tudi praktična ocena situacije ter njegova notranja zmožnost za oceno.



Shema 1.2: Konstrukivistični pristop na podlagi klasične Simmelove sheme (Trigilia 2002: 37) in konceptov znanja ter zaupanja, ki smo jih uporabili v uvodu. Zgornja polovica sheme predstavlja institucionalizacijo relacij, spodnja pa njihovo reprodukcijo v dejanjih. Zaupanje je okvir vedenja in skupaj z znanjem določa delovanje. Delovanje oziroma interakcije pa so vir obstoja institucij.



Shema 1.3: Nadgradnja Simmelovega dinamičnega odnosa med strukturo in agentom ter shema 2 na podlagi Giddensovega metateoretskega pristopa strukturacije (Giddens 1984: 143–5) ter pristopa Emirbayer in

¹⁶ Moč je sposobnost, da dosežeš interese, ki so v nasprotju z preferencami drugih (Strange 1996: 17). Moč je pogoj za strukturo in strukturni pogoj v katerem potekajo transakcije. Tisti, ki ima moč vedno pridobi več (Münch v Coleman, Fararo 1992: 139). Če opazujemo moč obenem opazujemo strukturo in agente, moč je namreč dvostranska relacija. Metodološko izhodišče tovrstnega pristopa je med izhodiščem posameznika in holističnim modelom (Trigilia 2002: 9).

Mische (v Tsoukas, Knudsen 1998/2003: 973). V shemi je dodana procesna raven zaznave, osmišljanja in delovanja. Intersubjektivna raven je tista, kjer institucije nastajajo neposredno v delovanju in je od njih ni moč ločiti (poudarja jo Giddensov pristop). Strukturna raven v primerjavi s slednjo določa okvir delovanja agenta, ki ni nespremenljiv a se spreminja le počasi in postopoma. Ta shema je skupaj s Shemo 1.2 osnova za dojetje razmerja med agentom in strukturo v tej nalogi.

Ad c.: Akademski prostor ni nikakršen sveti stolp. Tudi zato, predvsem pa zaradi narave družboslovja, je vsaka raziskava, ki se ne zaveda 'obremenjenosti' z avtorjevo udeležbo v raziskavi, pristranska. Znanstvene teorije je potrebno opazovati skozi razmerja moči, skozi vrednote in interese, ki '(po)ustvarjajo' in interpretirajo dejstva.

Pristop te naloge sloni na konstruktivizmu, ki je v skrajnosti svojega argumenta post-strukturalizem.¹⁷ Če so strukturalisti tako rekoč pod-socializiranega posameznika individualističnih teorij postavili v okvir struktur oziroma institucij, bodisi ekonomskih, kulturnih, političnih ali psiholoških, je konec šestdesetih let sledila kritika, češ da so strukture zgolj odraz diskurza, da obstajajo samo v govorici in branju, ki pa zahteva tudi pristanek agenta (Agger 1991: 106–7). Post-strukturalizem je izšel iz kritične tradicije strukturalizma a je zavrnil obstoj neodvisnega označevalca nad označenim, oziroma dominacijo strukture nad agentom.¹⁸ V razumevanje družbe je vstopila metoda študija povezave zgodovinskih kontekstov z znanstvenimi/zdravorazumskimi koncepti¹⁹ in njihovega spreminjanja v prostoru in času.

Argument fenomenološke filozofije za popolno razsrediščenje ali popolni interpretativizem ni neproblematičen.²⁰ Post-strukturalizem zato zahteva nekoliko življenjskega pragmatizma, če ni izhoda iz kontekstualnosti, namreč iz tega naposled ne sledi kratko malo nič (Collins 1999: 12; Alcoff 1998: 303–328).²¹ Collins pravi, da je skupaj s

¹⁷ Tudi post-strukturalizem je globoko zaznamovan s kontinentalno miselno tradicijo in ima svoj genealoški vir v evropski filozofiji. Nanj je pomembno vplivala fenomenološka filozofska tradicija (Collins 1999: 12), omenja pa se vpliv od Platona do Descartesa in Heideggerja (Klages 2008) ter novejšo strukturalistično tradicijo, od Freuda, Durkheima do Lévi-Straussa (Morrison 2006: 409). Na post-strukturalizem je gotovo vplivala tudi zgodovinska dialektika Georga Wilhelma Friedricha Hegla, Nietzschejeva genealogija morale in drugo.

¹⁸ Namesto tega v post-strukturalizmu Derridaja, Barthesa in Foucaulta označeno, oziroma agent ali akcija, ne nastopa ločeno od strukture, vendar obenem ni eno s strukturo. Na ta način se je z post-strukturalizmom intelektualni kozmos razsrediščil (Peters 2002: 73; Hribar 1993: 46–55), s čemer pa je morda zgolj presegel epistemološko in ontološko, s tem pa metodološko prepreko do spoznavanja relacij med jazom in njegovimi superstrukturami, nikakor pa se ni odrešil svojega stvarnega bivanja.

¹⁹ Koncept oziroma konceptualna shema se v teoriji uporablja za organiziranje informacij in pridobivanje novih (Benko 2000a: 48).

²⁰ Eno izmed dilem dobro ponazarja Lev Tolstoj, ki je Webu implicitno zastavil vprašanje, kdo naj potem svetuje, če ne stroka, ki lahko, češ, zgolj razume. Dilema pasivnega agenta, problem strukturalizma, je pri post-strukturalizmu morda še hujša. V nemogočem iskanju sterilnosti se namreč akademik zavestno odreče družbeni potenci, s tem pa tudi svoji temeljni družbeni odgovornosti.

²¹ Če noben enostaven univerzalni model ne more zajeti nešteti odnosov in procesov, ker izkušnja na kateri sloni filozofija prakse ne more biti shematizirana, zgodovina namreč obstaja v neskončni raznolikosti (Rupert v Collins 1999: 23).

filozofsko tradicijo tudi post-strukturalizem v zgodovini, v govorici in ne izven nje.²² Danes so hiperrefleksivni filozofi namreč rezultat iste akumulacije znanja, iste družbene realnosti intelektualnega sveta. Edina referenca teoretične interpretacije zato ne morejo biti ne zgolj ideje in ne zgolj empirija.

Zapisali smo že, da je iluzija vzorcev in središča neizogibna metoda našega kognitivnega aparata, ki realnosti ne more dojeti, ne da bi jo reducirala in posploševala. V naši skupni biološki naravi, zgodovinski in družbeni izkušnji je gotovo velik del razloga za to, da vidimo podobne vzorce.²³ Četudi zavrnemo univerzalnost posameznih struktur ali vzorcev ali oblik v konstituciji diskurza, je konstitucija naše človeške in družbene narave v svoji omejeni raznolikosti vseeno ravno toliko univerzalen kontekst, kolikor je neizogiben. Dokler smo vsi znotraj neke široke zaznavno-miselne perspektive, je vprašanje ali se je smiselno vpraševati, kaj je 'zunaj'. Zato pa postane relevanten tisti pristop, ki odkriva razlike med središči, viri, pravili in med govoricami moči ter znotraj našega skupnega zgodovinskega in družbenega kozmosa lahko poveže sredstva z interesi.

1.1 Teze

A: V skladu z željo, da naloga ostane 'odprta', ključne predpostavke naloge postavljam kot uvodne splošne teze:

A1: Prva predpostavljena teza naloge je, da je vsako zgodovinsko dobo in s tem tudi sodobno, moderno dobo, smiselno in možno razumeti kot dinamično in kompleksno strukturiranje relacij (omrežij in odnosov zaupanja ter znanja) v katerih se vzpostavlja razmerje moči in dominacije.

A2: Druga predpostavljena teza je, da strukturiranje ne poteka ločeno od zgodovinske kontinuitete, ker je prepleteno z zgodovinskimi konteksti, akumulacijo zgodovinske družbene izkušnje (znanja), preteklimi strukturami zaupanja, njihovimi viri in omejeno z različnimi oblikami dominacije (z neznanjem).

A3: Tretja predpostavljena teza je, da agent vedno izhaja iz struktur, individualne in kolektivne izkušnje, a tem ni popolnoma podrejen, ker jim lahko nasprotuje s proti-strukturami, njegova uspešnost pa je odvisna od protislovja struktur in njihove relativne moči.

²² Vse dinamične transformacije zgodovine, iz katerih črpa, od Hegla, Marxa do Webra, so denimo ujete v evrocentrizem zahodne perspektive (Collins 1999: 3).

²³ Kot pravi Wallerstein, nobena perspektiva ni popolnoma nova. Včasih je svet šele pripravljen na ideje, ki jih je nekdo izrekel pred časom, včasih so samo na novo zapakirane (Wallerstein 2004: 1).

B: Ob predpostavljanih tezah postavljam naslednje teze:

B1: Trg in država sta osrednji obliki strukturiranja moderne dobe ker (a) nadaljujeta kontinuiteto pred-modernih nosilcev moči, mrež zaupanja in znanja, obenem pa spreminjata njihov prostor, strategijo in doseg na način, ki izhaja iz protislovja pred-modernega položaja moči in strategije in ki je značilna samo za moderno dobo zgodovine, ker (b) usmerjata procese, ki udeležujejo relacije moči, utrjujejo položaj moči in ga transnacionalizirajo, ter ker (c) monopolizirata diskurz (znanje) in nastopata kot središče.

B2: Trg in država nista harmonični in univerzalni obliki strukturiranja moderne ker (a) izhajata iz nesorazmernih relacij moči (mrež zaupanja), ker (b) so njun diskurz in njune strategije protislovne, ker (c) so njune notranje relacije povezane a diferencirane in nujno ne delujejo v isti smeri (soobstoj in protislovnost mrež zaupanja in znanja), ker (d) povzročajo protislovja, upor in proti-strategije, zaradi katerih sta se trg in država v zgodovinskem procesu transformirala a ohranila partikularno intencionalnost in strukturno prepoznavnost, ker (e) njuna realizacija ni neodvisna od tretjih struktur (omrežij zaupanja in znanja).

B3: Trg in država sta soodvisni strukturi, ker (a) prevladuje prekrivanje njunih nosilcev moči in ker (b) je njuna strategija neločljivo povezana

B4: Transnacionalizacija ali kozmopolitizem trga in države je strategija transformacije, ki je nujna, ker izhaja iz protislovne strategije dominacije. Transnacionalizacija ali kozmopolitizem trga in države povzroča nova protislovja in transformacije relacij med državami in trgi.

1.2 Kompozicija naloge

Rdeča nit drugega poglavja (II) naloge je pojav in notranje konstituiranje modernega trga in države v zgodovinskem kontekstu. Poglavje se začne s splošnim vprašanjem (definicije) trga, države in moderne dobe v očeh klasičnih teorij in nadaljuje z ugotavljanjem zvez med teoretičnimi diskurzi (kot govoricami legitimacije in delegitimacije) ter strukturiranjem relacij (interakcij), ki so posledica trga in države. V drugem poglavju skušamo identificirati predvsem arhitekturo trga in države v teoriji in praksi, zgodovinska protislovja med govorico in realizacijo trga in države, protislovja in vzroke v njunem vzgonu in notranji dinamiki ter protislovnost govorice same (teze B1-B4). Splošen namen drugega poglavja je prepoznati zgodovinski kontekst skozi organizacijo empiričnih dejstev prevladujočih teorij, ter v to sliko vnesti še nekatere alternativne poglede, zato da bi v širšem smislu v trgu in državi lahko razumeli zgodovinsko zapuščino za moč. V tretjem poglavju naloge (III) bomo skušali dekonstruirati trg in državo v statičnem prerezu (teze B2-B3). Pri tem si bomo znova pomagali z nekaterimi procesi transformacije trga in države v zadnjih petdesetih letih, z

identifikacijo protislovij v govorici in praksi ter refleksijo protislovij v teorijah. Namen tretjega poglavja je ugotoviti, kje so centri moderne, na kakšen način jih določata trg in država, oziroma na kakšen način oni določajo trg in državo ter katera protislovja konkretno in kako povzročajo transformacije moderne. Poleg vprašanja 'kako' pa tretje poglavje vnaša tudi vprašanje 'zakaj' strukturiranje družbenega polja poteka na določen način in ali je ta način neizogiben. V zadnjem poglavju (IV) sintetiziramo nekatera spoznanja prejšnjih dveh poglavij in se z njimi skušamo dotakniti globalizacije kot najbolj družbeno vznemirljivega pojava na prehodu v tretje tisočletje (teze B3, B4).

Ta naloga je vseskozi zgrajena na način skozi katerega sooča različna branja kontekstov moderne in njihove shematizacije. Govorico sooča s proti-govorico, kontekste s preteklimi in prihodnjimi konteksti, vseskozi pa se sprašuje o interesu, moči in njenih instrumentih. Zaključki naloge, vezani na konkretno vsebino razvoja moderne dobe, so predstavljeni v podpoglavjih, ki imajo ob naslovu pripis 'sinteza'.

1.3 Konkretizacija in utemeljitev metodološkega pristopa

Foucault (1982: 208) je predlagal pogled na družbo v smislu principa razgaljanja razmerij moči, takšnega, ki je »bolj neposredno, bolj empirično povezan s sedanjo situacijo in ki implicira več relacij med teorijo in prakso«. V idealni obliki bi bil takšen pristop ne-disciplinaren, toda, ker ne-disciplinarnega pristopa ni, je potrebno disciplino in njen metodološki aparat postaviti v kontekst, povezati z dejstvi, predvsem pa soočiti s protislovji med teorijo in prakso in z pojavom proti-teorij in diskurzom drugih teorij o isti empirični materiji. Ravno odpor moči po Foucaultu namreč osvetli njen položaj in metode, moč je mogoče analizirati skozi protislovja njenih strategij.²⁴ Takšen pogled zahteva vsaj tri tipe analize: (a) analizo virov moči v družbi, (b) analizo njenega zgodovinskega oblikovanja in (c) analizo pogojev transformacije. Vsi ti trije tipi analize so v pričujoči nalogi osrednji, so način, na katerega se poizkuša dekonstruirati moderno. Ker pa ne-disciplina ni možna, lahko moderno 'primemo' le v kompleksnosti binarnih nasprotij teorij in se preizkusimo v njihovem odprtem branju.

Metoda, ki sem jo uporabil v tej nalogi je najbolj splošno rečeno opazovanje teoretičnih izhodišč, teorij, modelov in diskurzov v odnosu do načina, kako so ti v

²⁴ Moč je za Foucaulta oblika akcije nad akcijami, ki pa je zakoreninjena globoko v družbenih vlaknih in ni struktura nad družbo. Kontinuiteta družbe brez moči je za Foucaulta lahko le abstrakcija. To, da ni družbe brez odnosov moči pa, kot pravi Foucault, še ne pomeni, da so obstoječi odnosi nujni, nujno za politično razmišljanje je le njihovo odkrivanje (*ibid.*).

konkretnem prostoru in času organizirali dejstva in kakšne posledice v relacijah moči ter za koga je to imelo. Trg in državo, dve temeljni konceptualni strukturi moderne, v tej nalogi opazujem v različnih kontekstih in različni vlogi; v odvisnosti do kraja, časa, akterjev, procesov, interesov ter v vlogi strukturnega dejstva, teoretičnega dejstva, subjekta, objekta. Konkretnije rečeno je metodološki pristop več-disciplinarni kritični dekonstruktivizem, ki uporablja sociološke in politično-ekonomske kategorije.

Ekonomska disciplina je danes vir prevladujoče govornice, njeni modeli so posplošeni v zdravorazumske utemeljitve, s katerimi se srečujemo vsak dan. »Država je najslabši lastnik,« ima navado reči župan majhne občine Zreče Boris Podvršnik in ne spomnim se (sicer redkega) pogovora z njim, ko te fraze ne bi uporabil. Ta zdravorazumska paradigma, ki jo je slišati od parlamentarne tržnice do tržnice paradižnika, je neposredna posledica prevladujočega ortodoksnega učenja in branja ekonomije, v katerem je malo prostora za ravni analize kot so zgodovina, razvoj in moč (Mearman 2007). Da so ta vprašanja relevantna za razumevanje ekonomske realnosti je opozoril nabor binarnih teoretičnih nasprotij, ki je reagiral na neoklasično paradigmo že takrat, ko se je prvič pojavila kot politika.²⁵ Kasneje so teorije reakcije postale znane pod ohlapno kategorijo 'heterodoksne ekonomije'²⁶ (Davis 2006: 23–30; Dow 2000: 157–170). Heterodoksna ekonomija je kot binarno nasprotje ortodoksne ekonomije podlaga za dekonstrukcijo relacij moči v diskurzu ter praksi ekonomskega polja. Ta dekonstrukcija je obenem metodologija in poteka na ravni metode, kar pomeni, da metodologijo opazovanja in oblikovanja sklepov ne opazuje ločeno od sklepov. Metodologija ortodoksne ekonomije se naslanja na model konkurenčne paradigme, ki izhaja iz deduktivne abstrakcije, metodika, ki jo uporablja, pa so kvantitativne tehnike.²⁷ Model je problematičen v redukciji realnosti na agente s specifično intencionalnostjo²⁸. Na ta način, kot pravi Bourdieu (v Granovetter in Swedberg 2001: 96), model zanika, da je družbeni svet akumuliran v zgodovini in ne more biti reduciran na mehanske ekvilibrije med delci. Problem metodike kvantitativnih tehnik je medtem v tem, da je dojeta kot način neposrednega prenosa dejstev v

²⁵ Podoben argument o relevantnosti razvoja ekonomske teorije v odnosu do zgodovine zagovarja tudi Stigler (1969: 217–30).

²⁶ Zgodovinsko se je ortodoksni ekonomiji kot diskurzu legitimacije zoperstavila heterodoksna ekonomija kot diskurz delegitimacije realnih razmerij. Enotne heterodoksne ekonomije sicer ni (Satya 2003). Lahko pa bi dejali, da se heterodoksna ekonomija nanaša na različne pristope k ekonomskim vprašanjem v širšem smislu proizvodnje, distribucije in menjave virov, ki so v zgodovini ekonomske teorije nasprotovali klasičnim in prevladujočim ekonomskim pristopom, prvenstveno neoklasični ekonomski teoriji. Mednje se prišteva post-markizem, Keynesianizem, Veblenov institucionalizem, feminizem, socialno ekonomijo in korporativizem (Lawson 2006: 483–505).

²⁷ Tovrstni pristop je z dominacijo ekonomije vztrajno pronical tudi v druge discipline.

²⁸ Za več podrobnosti glej zgoraj redukcionistični metateoretični pristop in podpoglavje o konkurenčni paradigmi v 3. poglavju.

teorijo, čeprav je izbira kaj in kako štejemo arbitrarna, določanje kaj je vzročna in kaj slučajna zveza pa subjektivno (Strange 1988: 10).²⁹ Vzgib reakcije heterodoksnih pristopov v širšem smislu dobro ponazarja Przeworski (2003: 43), ko pravi, da je napak študirati trge iz stališča popolnega trga – namesto tega bi morali vzeti tržno ekonomijo kot je.

Heterodoksna tradicija je v nasprotju z neoklasičnim modelom posameznike socializirala in razširila kontekst ekonomskega polja iz menjave na proizvodnjo in distribucijo. Predmet obravnave je postala presežna vrednost v povezavi z njenim nadzorom in družbeno močjo. V perspektivo pristopa so nato vstopili še zgodovina in institucije (Lawson 1989; Dow 2000: 157–170; Arestis in Sawyer 1994: xvi; Swedberg in Granovetter 2001: 1–3).³⁰ Heterodoksna kritika je na nek način realistična, obenem pa ni je ni mogoče jemati kot referenco za 'realno', tudi znotraj nje so namreč številne teorije delovale kot proti-strategije političnih virov, alternativnih tistim, ki jih je privilegiral neoklasični model.

Ekonomska sociologija, ki postavlja vprašanja institucij na mikro in makro ravni v širšem pomenu besede, kot so jih gojili klasiki, politična ekonomija, zgodovinska sociologija in sociologija mednarodnih odnosov so discipline, ki v proučevanje družbenega vnašajo jezik (diskurz), modele in metodiko (kvalitativne deskriptivno-analitične in reflektivne tehnike), ki razkriva kontekste, procese, reakcijo, transformacijo, revolucijo, predvsem pa razgaljajo moč (Martinelli in Smelser 1990; Trigilia 2002: 2; Hettne in Söderbaum 1999: 358–368).³¹ Brez pretenzij o njihovem dosegu ta naloga črpa iz opusa teh teorij in pristopov.

²⁹ Ekonomsko posploševanje, ki za potrjevanje družboslovnih teorij uvaja kategorijo zdravorazumskih modelov, kot je Nashevo ravnotežje, skuša skriti ideologijo dominantnega ideološkega modela (Strange 1988: 10). Tudi Adam Przeworski, ki se je vprašanj politične ekonomije lotil z metodo kvantitativnih tehnik je ugotavljal (2003), da se je matematika z vso svojo puristično držo pri superlativizaciji ekonomskim modelom na celotno družbeno polje zapletla bodisi v paradoks, bodisi kompleksnosti problemov s svojim aparatom ni kos. Ali pa, kot pravi klasični argument, »statistike ne govorijo same zase« (Stiglitz 1994: 233).

³⁰ Po besedah Strangeove aranžmaji, ki vplivajo na globalno proizvodno, menjavo in distribucijo, niso naključni ali dani od Boga, temveč so posledica človekovih odločitev v kontekstu institucij, običajev in nizov pravil, ki jih je prav tako sprejel človek (Strange 1988: 12).

³¹ Po Robertu Gilpinu je politična ekonomija polje študije, ki analizira probleme, ki rastejo iz interakcije in dinamične koeksistence trga in države v sodobnem svetu (Gilpin 1987: 8). Klasična moderna politična ekonomija je obravnavala politiko kot zunanjo trgu in trg kot zunanji političnim institucijam, češ da so institucije, ki jih trgi potrebujejo, nevtralne glede na alokacijo. Sodobna politična ekonomija, ki se je rodila kot reakcija na ločevanje trga in države ter ponovni vstop liberalne ekonomije v politični diskurz je še vedno ekonomija, torej je v središču njene pozornosti vprašanje redkih dobrin (Hay in Marsh 1999: 100–145; Balaam in Veseth 1996: 5), vendar je poudarek na vprašanju kako in zakaj trg (oziroma nek drug mehanizem) alokira posamezne dobrine. Nova politična ekonomija uporablja metodologijo, ki zavrača staro dihotomijo med strukturo in agentom (Payne 2006: 1). Če je tipično vprašanje ekonomije individualni interes (dobiček) se politična ekonomija ukvarja z razmerjem med močjo in interesom: moč je torej tista, ki določa odnos med avtoriteto in trgom. Ne gre pa samo za direktni nadzor nad trgi temveč za vpliv na kontekst, pogoje v katerih trg deluje (Strange 1988: 23). Przeworski pravi (2003: 86), da pristop politične ekonomije deluje samo ko je vpet v sociologijo. Potrebno je torej vzpostaviti strukturo, razrede, razmerja. »Več sociologije kot lahko vgradiš v teorije, več prednosti ima ekonomski pristop«. Sociologija je po Giddensovi definiciji študij institucij v obdobju transformacije do katere je prišlo z industrijsko revolucijo (Benko 2000a: 50), »zgodovina in sociologija sta eno samo intelektualno podjetje« (Braudel 1980: 69), v prid sociološkemu instrumentariju pa nenazadnje govori tudi

2. MODERNA ZGODOVINA KOT ZGODOVINA MODERNEGA TRGA IN DRŽAVE

Stoletje, ki se je začelo prepričano v dokončni triumf zahodne liberalne demokracije zaključuje krog in se vrača k prvotni ideji – ne h koncu ideologije ali konvergenci med kapitalizmom in socializmom, kot je bilo predvideno, temveč k neomadeževani zmagi ekonomskega in političnega liberalizma (Fukuyama 1989: 3).

Meščanka družba je najbolj razvita in raznolika zgodovinska organizacija proizvodnje. Njene strukture omogočajo vpogled v odnose in strukture vseh preteklih oblik, ki se na njihovih ruševinah ohranjajo kot še ne prevladani ostanki. Anatomija človeka je v anatomiji opice. Ekonomisti pa brišejo vse zgodovinske razlike in v vseh družbenih oblikah vidijo meščanske oblike (Marx 1979: 618).

Drugo poglavje začenjam z vprašanjem kaj je to trg in kakšen je moderni trg oziroma trg v moderni. Iste odgovore zahteva vprašanje države, potrebno pa je razjasniti tudi pojem moderne. Za tem nadaljujem z natančnejšim vpogledom v transformacije trga in države v kontekstu geneze moderne. Pri tem bom poizkušal odpreti vprašanje notranjega razmerja med trgom in državo ter razmerja med akterji in strukturiranjem moderne, ki ima namen pogledati čez skorajšnji monopol, ki ga imata koncepta trga in države v modernih teorijah.³² V zgodovinskem kontekstu bom soočil dva izrazita metateoretična pogleda na razvoj (transformacijo) države in trga: (a) pozitivistični atomistično-funkcionalni oziroma liberalni ter (b) kritični oziroma strukturno-sistemski pristop. Na tej podlagi se v drugi polovici tega poglavja sprašujem o genealogiji moči v moderni.

2.1 Definicija trga, menjava in ekonomsko polje

Trg, predvsem pa prosti trg, je osrednji model ekonomskega in političnega liberalizma. Neposredno je povezan s konkurenčno paradigmo, z idejo sistema ravnotežja med interesi zasebe na osnovi zasebne lastnine (politični pluralizem) ter z tržno ekonomijo. Vsi ti elementi so osrednje karakteristike koncepta trga v moderni, k njim se bomo znova vrnili v tretjem poglavju, ko bomo moderno obravnavali iz aktualne perspektive.

Trg je družbena struktura, posledica človeške interakcije in želje ali potrebe po menjavi dobrin. Po Karlu Polanyu (v Granovetter in Swedberg 2001: 46) je trg *locus* menjave. Trg in menjava sta soobstoječa in ko-ekstenzivna. Medtem ko je menjava ekonomski odnos je

Benko, ko pravi (2000a: 9), da sta država in družba kot sociološki kategoriji v raziskovanju mednarodnih odnosov ostali slabo prepoznavni: »Resnost vprašanja globalizacije oziroma globalnega intenzivnega kapitalizma se zastavlja tako globoko, da terjata premik k še nedorečeni sintagmi medsebojne odvisnosti – to naj bi bilo področje sociologije svetovne družbe«.

³² »Teorije 20. stoletja je kolonizirala država« (Strange 1996: 32).

trg ekonomska institucija, ki vsebuje akt menjave skozi pogajanja. Menjava in trg imata različne empirične karakteristike. Menjava pomeni prehajanje dobrin iz rok v roke, tako v odnosu do določenih menjalnih razmerij oziroma tečajev, ki nastajajo v družbenih institucijah, kot v razmerju do pogajanja – v tem primeru lahko govorimo o konkurenčni instituciji. V vsakem primeru menjalna razmerja obstajajo v družbenem kontekstu. Trg kot institucijo pa sestavljajo še povpraševalci in ponudniki, številne roke, ki želijo dobrine ali z njimi razpolagajo (*ibid.*: 47). Menjava (trgovina) in trg sta stara toliko kot človeška družba.

2.1.1 Klasični liberalistični pogled na trg

Adam Smith je menjavo smatral za del človeške in družbene narave, v njej je videl univerzalno obliko racionalnosti družbe posameznikov, ki družbeni red ustvarjajo z individualnim iskanjem dobička (Morrison 2006: 25; Oncken 1987: 443–450). Posameznik po Smithu (1964: 398) išče najboljši način za plemenitenje kapitala, ki ga poseduje. »V mislih ima svojo in ne prednosti družbe. Sledenje lastnim interesom pa ga vodi do angažiranja, ki je dobro za družbo.« Menjavo je Smith povezoval z drugim prastarim družbenim institutom – z delitvijo dela³³, ki je po njegovem prepričanju vodila v specializacijo in večjo primerjalno učinkovitost: »En delavec potegne žico s svitka, drugi jo zravna, tretji odreže, četrti odpili, peti jo na vrhu obrusi /.../« (Smith v Lah 1970/2002: 28). En sam delavec, ki bi šivanko izdelal od začetka do konca takšne proizvodnje učinkovitosti ne bi nikoli dosegel. Delitev in večja proizvodna kapaciteta je vzpodbudila menjavo, menjava pa je nadalje vzpodbudila specializacijo (Trigilia 2002: 22–3). Skupaj z institutom zasebne lastnine se je tako razvila ekonomska realnost in univerzalna ekonomska racionalnost kot postulat učinkovitosti in razvoja, materialnemu in tehničnemu napredku je namreč sledil tudi razvoj ekonomskega sistema. Pojavili so se denar in banke, trgovina je rasla v obsegu in dosegu. Specializacija je višek dosegla v industrijskem načinu proizvodnje, ekonomska učinkovitost pa v kapitalizmu, proizvodnem sistemu, kjer so vsi posamezni proizvodni faktorji v zasebni lasti, njihovo alokacijo pa v celoti določa trg (Samuelson, Nordhaus 1998: 27).³⁴ Smith je bil tisti, ki je prvi združil normativni, praktični in znanstveni diskurz trga (Payne 2006: 2). Smith je v skladu z liberalnim pogledom obenem apostol gospodarske rasti – na pragu industrijske revolucije je pokazal na doprinos produktivnosti, ki jo prinaša specializacija in delitev dela (Samuelson, Nordhaus 1998: 31).

³³ »Delitev dela je najpomembnejši vzrok naraščanja splošnega obilja« (Bucholz v Lah 1990/2002: 29).

³⁴ V takšnem sistemu so vprašanja kaj, kako in za koga bo proizvedeno, torej ključna vprašanja ekonomije, prepuščena izključno trgu oziroma milijonom potrošnikov in proizvajalcev. Trg poleg potrošnikov določa le še tehnologija (Samuelson in Nordhaus 1998: 28).

Levji delež k poglobitvi družbene in politične ravni Smithove teorije trga je prispeval Max Weber, ki je ekonomijo na podlagi istih predpostavk o delitvi dela, zasebni lastnini in univerzalni koristi opredelil kot avtonomno polje, ki samo po sebi vodi do racionalnosti v odločitvah, torej v trgovanje in tržne odnose. Ekonomska akcija, menjava med ljudmi, ki so zgodovinsko razvili odnose, je za Webra pričakovana posledica in je družbotvorna, trg pa del evolucije (Woolsey Biggart 2002: 4). Tržna ekonomija je torej po Webru že od nekdaj v naravi človeštva, kapitalizem, kot končna razvojna stopnja tržne ekonomije, pa pojav industrijske dejavnosti, ki z uporabo podjetniških metod in racionalnim kapitalističnim podjetjem krije človeške potrebe (Benko 2000: 51). Vzgibi pojavov, zaradi katerih je kapitalizem eksponirala moderna so v svoji kompleksnosti za Webra naključni (Collins 2002: 186; več v Collins 1986), podobno kot v Darwinovem evolucionizmu, še eni veliki racionalistični teoriji.

2.1.2 Kritika liberalističnega razumevanja koncepta trga

Skupaj z moderno je trg povzročil kritično reakcijo na Smithove predpostavke o trgu. Marx je zavrnil program politične ekonomije Ricarda in Smitha, ki je trdil, da so ekonomija, proizvodnja in menjava ločeni od zgodovine (Morrison 2006: 404).³⁵ Kritika je bila osnovana na kvalitetnih razlikah v lastništvu redkih virov oziroma proizvodnih faktorjev (delo proti kapitalu), ki so vstopali na trg, ter v implikacijah teh razlik, prvenstveno v načinu organizacije proizvodnje in v obliki posebne, razredne družbene stratifikacije, ki je iz proizvodnih odnosov izhajala. Marx je obenem zanikal naravni samopartikularizem agentov, češ da do te oblike družbene diferenciacije pride šele ob določenih zgodovinskih okoliščinah – ob svobodni menjavi, trgovini in zasebni posesti (Jessop 1982: 4). Delitev dela kot takšna po njegovem mnenju ni vzpodbudila interesa za-sebe, prvotne skupnosti so bile namreč organizirane v stilu komun s skupno lastnino. Če je Marx utrl pot kritiki nevtralnosti proizvodnih faktorjev in njihove organizacije v proizvodnji ter kritiki atomizma v liberalističnem razumevanju trga, pa je Karl Polany (1977; 2003) nadgradil kritiko ekonomizma v pristopu. Polany je bil kritičen do enačenja ekonomije z logiko menjave, vsako ekonomsko dejanje je po njegovem prepričanju namreč družbeno dejanje (Swedberg in Granovetter 2001: 10). »Ekonomija po Polanyju ne proizvaja družbe temveč je človekova ekonomska aktivnost kot pravilo zajeta v družbenih odnosih. Ljudje torej ne delujejo, da bi ohranili ekonomske interese temveč, da bi ohranili svoj družbeni obstoj« (Woolsey Biggart 2002: 5).

³⁵ Ricardo je tako trdil v svoji knjigi *Principles of Political Economy*, ki jo je napisal leta 1817 (Morrison 2006: 404).

V nasprotju z (neo)klasično definicijo ekonomije, ki pravi, da družbe uporabljajo redke vire za proizvodnjo vrednih dobrin in njihov o distribucijo (Samuelson in Nordhaus 1998: 4), je Polany ekonomijo definiral kot aktivnosti, ki jih izvajajo člani družbe zato da proizvajajo, distribuirajo in menjajo dobrine ter storitve (Trigilia 2002: 2). Pri vseh teh aktivnostih po Polanyu sodelujejo trije tipi regulacije; recipročnost, redistribucija in trg. Vsi trije za udejanjanje zahtevajo posebno institucijo, ki uveljavlja norme in pogoje (*ibid.*: 99).³⁶ Če so bile posledica delitve dela, načina proizvodnje in menjave v skladu z marksistično kritiko strukture družbene stratifikacije, jih je tako po Polanyju potrebno razumeti kot posledico prepletenih ekonomskih in neekonomskih virov moči, ekonomsko dejavnost pa kot eno izmed sredstev njihove reprodukcije.³⁷

2.1.3 Webrovo ekonomsko polje

To, da je lastnina povezana s statusno segregacijo in stratifikacijo je opazal tudi Weber, ki je zapisal, da sta lastnina in manjko lastnine osnova razrednega odnosa, lastnina namreč daje možnosti za menjavo ali ne, praznim rokam pa ostane bolj malo možnosti (1978: 927). Weber je zapisal tudi, da struktura vsakega pravnega reda določa delitev moči, ekonomske ali druge v neki skupnosti, ter da je ekonomska moč lahko posledica drugih virov moči (*ibid.*: 924). S tem je Weber pravzaprav sam podal argumente, s katerimi so kritiki racionalnosti ekonomskega polja in individualnih akterjev opozarjali na implikacije menjave ob neki vrsti arbitrarne delitve dobrin: »To kar je danes boj za delavske plače je bil v srednjem veku boj tistih brez lastnine proti monopolom ali proti umiku dobrin iz trga, s čemer so tem dvigali ceno /.../« (*ibid.*: 931). Na ta način se Weber navidez zaplete v protislovje, sočasno namreč trdi, da na trgu vlada obči funkcionalni interes, ki ne pozna stratifikacije (*ibid.*: 936). To protislovje Weber rešuje z abstraktno avtonomnostjo ekonomskega polja. Kot pravi, ekonomsko pogojena moč ni identična z močjo kot tako (Weber v Woolsey Biggart 2002: 33). Ekonomska akcija je po Webru (1978: 22–24, 63) obenem samo tista z ekonomskimi cilji, ki neposredno izhajajo iz predpostavljenega delovanja ekonomsko racionalnega akterja. Vsaka oblika dejavnosti je sicer lahko ekonomsko orientirana, tak primer so ekonomske vojne.

³⁶ Ekonomija je že po svoji definiciji sestavljena iz korenov *oikos* in *nomia*, ki pomenita gospodinjstvo in pravila (*ibid.*: 19). Sodeč po Polanyju je delitev dela stara toliko kot družba sama in izhaja iz seksualnih, geografskih ali individualnih razlik, ne pa iz trga in njegovega postulata ekonomske racionalnosti, kot trdi Smith (Polanyi v Woolsey Biggart 2002: 40). V primitivnih skupnostih je ekonomsko aktivnost vodila recipročnost in redistribucija (Trigilia 2002: 18). Simptom prvega so bila darila, simptom drugega pa arbitrarna delitev, ki jo danes predstavlja administrativna menjava. Tržna menjava pa je medtem tista, ki poteka na podlagi ponudbe in povpraševanja (Polany 1977/2002: 18).

³⁷ Na tem izhodišču so neomarksisti oblikovali tezo, da je posledica delitve dela uveljavljanje reda na prostoru neke skupnosti (predvsem država) s katero vodilni razred uveljavlja svoje interese (Jessop 1982: 9).

Vendar kljub temu obstaja razlika med ekonomskimi in političnimi cilji. Ekonomska akcija namreč po Weberu ne more biti neposredno pridobivanje sredstev.³⁸ Weber priznava tudi to, da menjava ni zgolj ekonomski način. Naposled je po Weberu ob problemu prepletanja partikularnih interesov in struktur v polju ekonomskega država tista, ki mora ekonomski princip zagotavljati s silo in izvrševati okvir legalnosti. Toda, da je ekonomski sistem odvisen od sile, ga po besedah Webra ne dela kot sredstvo sile (*ibid.*: 25).

Webru vsekakor lahko zamerimo to, da ne pojasni, zakaj lahko v skladu z dvomi v ekonomsko racionalnost vsega kar vpliva na alokacijo ekonomskih virov, ekonomsko racionalnost pričakujemo v državi, predvsem pa ne odgovori na vprašanje, kje in kako sploh obstaja čista ekonomska akcija?

2.2 Definicija in razvoj države

Razen redkih revolucionarnih obdobj ne poznam nobenega evropskega nacionalnega režima, preteklega ali prihodnjega, v katerem ne bi malo število premožnih mož, torej moških, izvajalo disproporcionalni nadzor nad vlado (Tilly 2004: ix).

Moderna država je politična organizacija, ki na določenem prostoru in nad določenim prebivalstvom izvaja svojo suverenost. To vlogo, ki se po Webrovi definiciji (1978: 905)³⁹ v skrajnem smislu kaže kot monopol nad silo, ji priznava njeno telo oziroma njeni prebivalci, moderna država pa jo je sposobna izvajati zaradi stopnje razvoja upravnega aparata.⁴⁰

Prve moderne države se pojavijo v zahodni Evropi v 15. stoletju na temelju angleške, španske in francoske monarhije, ki so delovale kot centralizirajoče strukture, kar pomeni, da so geografski prostor skušale podrežati monarhu⁴¹ (Wallerstein 2004: 43). Pojav teh monarhij je povezan s kompleksnim zgodovinskim lokom, ki se začne v prvotnih strukturiranih človeških skupnostih, kjer je kmetijska proizvodnja s presežkom povzročila vprašanje upravljanja z njim, potem stratifikacijo, razvoj kompleksnejših notranje diferenciranih

³⁸ Z drugimi besedami ekonomska in ekonomsko orientirana akcija nista v isti epistemološki areni (Swedberg in Granovetter 2001: 10; Weber 1978: 63).

³⁹ Država je po Weberu racionalna institucija, ki jo karakterizirajo pravni sistem, racionalna ekonomija in birokratska administracija. Moderna država je drugačna od vseh drugih političnih formacij – ima namreč monopol nad silo, avtoriteto pa ji dajejo pravni principi osnovani v racionalistični univerzalnosti (Morrison 2006: 444).

⁴⁰ Podobno elemente vsebuje tudi definicija Davida Heldja, ki o moderni državi govori kot o neosebni, privilegirani, pravni ali ustavni oblasti s sposobnostjo nadzora in upravljanja na določenem teritoriju (Held 1989: 11). Kot ključni element moderne države se v različnih definicijah praviloma pojavljajo njene institucije, kot so birokratski aparat, politični sistem, vojska in druge.

⁴¹ Wallerstein ponuja zelo zgovoren vtis; Ludvik XIV. kot simbol absolutizma je imel med leti 1661 in 1715, ko je vladal, manj dejanske moči nad dogajanjem v državi kot jo je imel leta 2000, v času ko je Wallerstein (2004: 43) pisal svojo knjigo (2004), Švedski premier. Država med 15. in 18. stoletjem še zdaleč ni zapolnjevala družbenega prostora in imela moči pronicanja v vse družbene pore (Braudel 1991: 52).

proizvodnih sistemov, razvoj represivne sile ter razvoj tehnik sporočanja, transporta in nadzora nad ozemljem. Rimski imperij kot pravni, birokratski in vojaški sistem, ki so ga obvladovali aristokratski in trgovski interesi, je bil eden izmed viškov tega loka, razvoj moderne države pa se začne ravno z razpadom njegovega ostanka v Zahodnem rimskem cesarstvu. Ta je povzročil nastanek decentraliziranih fevdalnih političnih enot, ki so naposled z razpadom Svetega rimskega cesarstva, koncem univerzalne avtoritete papeža in razvojem trgovine končale v visoko birokratiziranih absolutističnih imperijih 17. in 18. stoletja. Westfalski mir je med novimi monarhijami ustvaril relativno avtonomijo (*ibid.*: 42). Z razpadom cerkvene avtoritete in centralizacijo vladanja napram plemstvu, s katerimi si je monarh delil oblast, centralnim davčnim sistemom, nacionalno ekonomsko politiko (merkantilizmom) in diplomatskimi odnosi s sosednjimi državami je bil pogoj za moderno državo izpolnjen. Nabor sprememb, ki so do tega pripeljale, je bil izjemno kompleksen, v njem se prepletajo renesančna kultura, kmečki upori, trgovina, vojna med državo in cerkvijo in drugo (Held 1989: 12).

2.2.1 Država v klasični teoriji

Tako kot razvoj trga je tudi razvoj in moderni koncept države prepleten z različnimi teoretičnimi tradicijami, ki so utemeljevale moderno državo in drugimi, ki so izpodbijale njeno funkcionalnost, naravnost in univerzalnost ter nasprotno dokazovale, da je država instrument nesorazmerja partikularnih interesov. Podobno kot pri trgu se skupaj z zgodnjo fazo moderne pojavi liberalna teoretična tradicija, ki tudi v tem primeru izhaja iz predpostavk o egoistični naravi človeka oziroma naravi 'za-sebe'. Takšna predpostavka o človeku, ki je človeku volk, je sugerirala potrebo po avtoriteti, ki je lahko edina garancija za red in ki mora biti ravno zaradi egoistične narave človeka polna. Ljudje se v državi Thomasa Hobbesa tako odpovejo svobodi, da bi preživel (Boucher 1987: 445–450).⁴² John Locke, drugi v vrsti liberalne tradicije, je tovrstno absolutno avtoriteto zavrnil, češ da ljudje niso tako neumni da bi se v izogib lisicam prepustili levu.⁴³ Po Locku oblast mora odgovarjati ljudem, če se proti njim zaroti, pa jo ti lahko zamenjajo (Held 1989: 19). James Stuart Mill in Jeremy Bentham sta med ljudi in avtoriteto vpeljala demokracijo kot sistem izvajanja oblasti, ki naj zagotovi liberalno pravičnost in legitimnost v ljudeh (*ibid.*: 23–7). Rojena je bila liberalna demokracija.

⁴² Takšna država je s stališča konfliktov za oblast, znotraj plemstva in napram cerkveni avtoriteti, pa tudi s stališča pultov in nepopolnega izvajanja reda s strani oblasti za časa Hobbesa, po svoje razumljiva. Nasprotno pa je, kot pravi Held (Held 1989: 15–9), ravno toliko liberalna kot ni. Leviathan je namreč absoluten, izvoli ga red, v njem pa je zelo malo predstavnštva.

⁴³ Zaradi tega je sam podprl revolucijo, ki je leta 1688 omejila avtoriteto angleške aristokracije (Held 1989: 19).

Toda univerzalna volilna pravica, ki je izhajala iz principa svobode in enakosti, je bila v praksi modernega političnega sistema s stališča 18. in 19. stoletja še zelo daleč.⁴⁴ »Tako kot so kristjani enaki v nebesih in neenaki na zemlji, tako so posamezniki enaki v nebesih liberalne politične teorije, a neenaki v politični realnosti,« je pisal Marx (v *ibid.*: 49). Rousseau je kot branik demokracije napram svobodi zahteval, da mora suverenost vedno ostati med ljudmi (*ibid.*: 30). Rousseau je zavrnil predpostavko človeške narave kot vzroka potrebe po redu. Namesto o individualni je govoril o družbeni naravi, ki ljudi spreminja v sovražnike. Po Rousseauju človeka torej pokvari družba, država pa je kot uveljavitev skupne volje oziroma volje v skupnem interesu lahko pot iz tega konflikta (Boucher 1998: 291). Obenem pa je država podaljšek družbe, ki človeka pokvari in ne nujno oblast, ki ga odrešuje.⁴⁵ Rousseau je na ta način pokazal na protislovje med različnimi elementi v diskurzu države: med predpostavkami o delovanju posameznika, argumentom, da je država branik svobode in enakosti ter med realno državo. Ko je Marx zavrnil predpostavko individualnega obstoja ljudi in namesto tega govoril o družbenem obstoju, ki izhaja iz položaja opredeljenega v ekonomskih odnosih⁴⁶, je izhajal iz Rousseauja.

Pri Marxu je seveda novo to, da lastnina, v nasprotju s klasično teorijo, ni več samoumevna in izven konstitucije politične moči (Held 1989: 36). Marx je trdil, da je Rousseaujeva realna država žrtev ekonomskih interesov lastnikov, klasična liberalna teorija oblasti pa njihova ideologija. Tako kot Rousseau je tudi Marx zavrnil delitev države in civilne družbe, ki ne more biti rešena z univerzalno in nevtralno birokracijo ali občasnimi volitvami.⁴⁷

Weber je zavrnil Marxovo tezo, da je moderna država neposredni vzvod ekonomskih interesov katerekoli skupine, češ da Marx dojema družbo tako, da bi jo obrnil proti njej sami, namesto da bi jo razumel kot proizvod vzpostavljanja ravnotežja (Morrison 2006: 275–7). Specializiran in nevtralen birokratski aparat se po Webrovem mnenju razvije ne glede na vladajoči razred (Held 1989: 41; več v Collins 1986).⁴⁸ Javna administracija je v moderni

⁴⁴ Svoboda in enakost sta v začetku veljala predvsem za moškega lastnika (*ibid.*: 14).

⁴⁵ Rousseau je pisal, da so med posamezniki naravne meje za neenakost, vendar država, človeški proizvod, nima teh meja, oziroma jih potlači (*ibid.*: 300). Podobno je delitev sveta v različne družbe razumel kot umetno, meje so namreč, kot pravi, človeški artefakti, vojna pa je evidentni pojav požrešnosti in gonje oblastnih struktur za dobičkom (Boucher 1998: 300).

⁴⁶ Ta položaj je bil pred moderno fevdalec-tlačan, v moderni pa se je spremenil v odnos lastnik kapitala-lastnik dela. Razredni položaj je po Marxu vir temeljnega družbenega konflikta, država pa je okvir njegove reprodukcije in katalize (Held 1989: 34).

⁴⁷ Marx se strinja z Heglom, da sta v moderni družbi dve različni sferi, civilna sfera, ki ji vlada samointeres in država. Toda ta delitev po njegovem mnenju ni imanentna. Ravno egoizem na civilni ravni je zanj dokaz, da je univerzalna birokracija lahko le abstrakcija (Jessop 1982: 4).

⁴⁸ Pomembna sodobna teoretična smer države, ki se je razvila iz Webrovega pogleda je pluralizem. V njem so zajete izrazite klasične liberalne predpostavke in Webrovi argumenti za njihovo postopno realizacijo v univerzalnih institucijah. Robert Dahl tako o državi govori kot o nevtralnem prizorišču za spopad raznolikih

državi po Webru posledica javne oblasti in njenih ustavno določenih pravil, ki jo legitimirajo.⁴⁹

Marxova kritična zapuščina pogledov na državo sicer ni enotna in je bila v kasnejšem razvoju teorije vir različnih pogledov. Če je Lenin državo definiral kot izključno nadstavbo, jo je možno definirati tudi kot prostor neodvisne oblasti (Held 1989: 37). Neomarksisti namesto neposredne subjektivne vloge vladajočega razreda poudarjajo kompleksnejšo in deloma avtonomno strukturno vlogo države. Nicos Poulantzas je tako trdil, da država vedno ne deluje v interesu vladajočega razreda. Ko deluje v interesu vladajočega razreda, pa tudi ne gre nujno za posledico neposrednega pritiska tistih, ki odločajo, temveč za posledico konfiguracije državne strukture, ki je takšna, da so interesi lastnikov vedno dominantni (Poulantzas 1978: 834–848; Held 1989: 69).⁵⁰ V ozadju tega se skriva ideja, da se v državi križajo raznoliki interesi in strukture, zaradi česar vloga države ne more biti neposredno vezana na enoznačen partikularni interes.⁵¹ Ob tem se je tudi med neomarksističnimi teoretiki pojavilo vprašanje, ali lahko država uravnoteži interes lastnikov in ostalih, oziroma interese razredov.⁵² Kljub temu, da obstajajo raznolike marksistične interpretacije države, pa je dal Marx sam nedvoumen odgovor na dilemo demokracije in družbe, ki jo ločuje vprašanje lastništva. Po Marxu bi predstavništvo razredov in razvoj demokratične republike (v nasprotju z Heglovim predlogom) povzročilo refevdalizacijo moderne družbe. Korporacije tega tipa po Marxu materialno namreč ne bi zastopale univerzalnega interesa, temveč bi reproducirale protislovja v državi. »Ljudem bi vladali, namesto, da bi jih predstavljali« (Jessop 1982: 5).

interesov. Dahl priznava, da vsi interesi niso enako močno zastopani, vendar so lahko zastopani vsi; vsi imajo namreč možnost, da se organizirajo. V državi vlada difuzija centrov moči, ki pomeni nenehno pogajanje med različnimi organiziranimi interesi. Moderna država je po Dahlu tako poliarhija (Held 1989: 45).

⁴⁹ Gre za ta tako imenovan Webrov legalistično-racionalni institut.

⁵⁰ Država mora upoštevati oba interesa, lastniški in splošni. Urejati mora konflikte, nad temi je interes buržoazije (Jessop 1982: 18).

⁵¹ Claus Offe (1985) je kritiziral instrumentalizem in ekonomski determinizem, teorije integracije in konflikta ki ne morejo pojasniti specifičnih mehanizmov ki varujejo kapital, ekonomsko reprodukcijo in razredno dominacijo v demokracijah. Namesto tega je razvil teorijo strukturne selektivnosti (Jessop 1982: 107). Offe je poudarjal, da je vloga države kontradiktorna. Sočasno namreč dela za legitimnost in za kapital. Mora braniti akumulacijo in obenem redistribuirati, mora braniti demokratične institucije, ki so obenem kapitalistične razredne institucije (Held 1989: 71). Podobno je Nicos Poulantzas trdil, da je država rezultat politične moči a služi interesom elit, da pa je pri svoji vlogi relativno avtonomna (Poulantzas 1978: 834–848; Bowman 1996: 261). Po Offeju in Poulantzasu je država naposled neke vrste obči interes kapitalistov (Offe 1985; Hobson 1997: 222). Na tem mestu lahko omenimo še pogled Giddensa, ki pravi, da država participira v nasprotjih kapitalizma, toda niti kot izključno branik statusa quo niti le kot izključno branik interesov kapitalistične proizvodnje (Held 1989: 70).

⁵² Tovrstni premislek je privzel korporativizem, ki je govoril o post-liberalni, kapitalistični socialni državi. Črpal je iz marksizma in se obenem razvil kot kritika pluralizmu. Pojavil se je po vojni, skupaj s socialno državo, in poudaril pomen institucionalne ravni pri organizaciji interesov v državi. Tekma je po korporativističnem pogledu namreč nemogoč prevodnik hierarhičnih interesov v demokratični sistem (Crouch 1984: 113–6). Korporativizem sicer natančneje obravnavamo v tretjem poglavju.

Od vseh kritičnih vtisov, ki jih je zapustil Marx, je naposled ostal najmočnejši in najširše prepoznan občutek, da je liberalna demokracija predvsem koncept vladavine, ki v maksimalnem smislu ščiti svobodo posameznika z demokracijo, kot principom skupnega upravljanja enkrat na štiri leta.⁵³

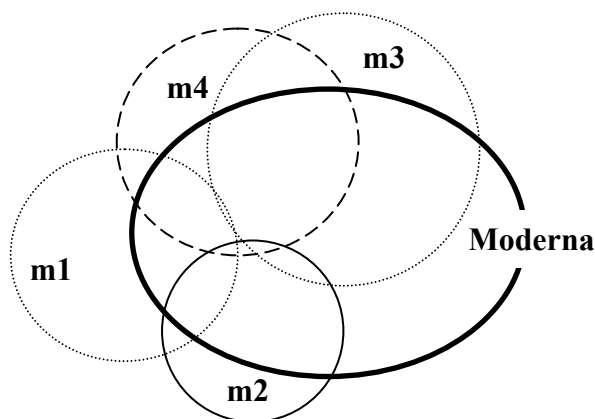
Za marksizem je država instrument proizvodnih odnosov, družba brez razredov pa je tudi družba brez države, za liberalizem pa je država garant pravil igre, ki je potreben dokler ekonomsko polje ne izčisti neekonomskih praks. Vse kar je država več od tega, vključno z državno mejo, je nepotrebna ovira naravnim odnosom med posamezniki. Ni nepomembno, da niti klasična liberalna niti marksistična teorija s takšno perspektivo ne pojasnita empirične kompleksnosti pojava države, torej zakaj se neka država v nekem obdobju pojavi in obdrži. Ta empirična kompleksnost dokazuje najmanj to, da je država »več kot arena za ekonomske in družbene odnose« (Skocpol 1979: 25).

2.3 Kaj je to moderna?

Če naj začnem z najbolj splošno definicijo moderne dobe je le-to smiselno zajeti z definicijsko metodo po vzoru matematične množice. V množici moderna (M) so skoncentrirani pojavi in karakteristike, ki v takšni zgoščenosti in družbeni dinamiki, ki jo povzročajo, niso značilni za nobeno drugo obdobje človeške zgodovine. Čeprav obstaja okvirni časovni konsenz, po katerem zgodnja moderna ali čas zasnove moderne pade med 16. in 18. stoletje, začetek 19. stoletja pa je začetek (zahodnoevropske) moderne, je v skladu z definicijsko metodo matematične množice težko reči, kdaj natanko se moderna začne, tako kot ni popolnoma samoumevno, v kakšni povezavi so moderni pojavi z predmodernimi. S kategorijo moderne namreč opisujemo predvsem vidne pojavne spremembe in procese, medtem ko se mnenja o vplivu posameznih zgodovinskih, političnih, ekonomskih in družbenih procesov med teorijami lahko zelo razlikujejo. Ni torej napak, če zapišem, da je moderna predvsem nek vtis. Ta vtis je sestavljen iz različnih kategorij sprememb, oziroma podmnožic množice M, ki jih navajam po naključnem vrstnem redu: iz (m1) duhovnih in duševnih sprememb, kot so pojav humanizma v filozofiji, ločitev človeške usode od božjega poslanstva in vsemogočnosti, antropocentrizem, predvsem pa prevlada racionalistične logike

⁵³ Prevlada liberalne logike v sistemskem konceptu oblasti, ki se v določenih političnih sistemih kaže danes, je večplastna. Njeni elementi so elitizem pri zaupanju avtoriteti, potreba po nenehnem uveljavljanju reda, ideologija množice nasprotujočih interesov za sebe, ki so naravni in legitimni in se jih lahko omejuje le v minimalnem smislu. Hobbesova tradicija je vplivala na argumente za neoliberalno, minimalno državo, kakršne je na primer mnogo kasneje moč zaslediti pri Miltonu Friedmanu ali Robertu Nozicku (Held 1989: 15–9; Granovetter in Swedberg 2001: 53; Nozick 1974: 26).

pri pojasnjevanju in oblikovanju sveta. Druga raven sprememb (m2) je tehnološka. V prvi vrsti gre za revolucijo v tehnologiji proizvodnje bombaža in za pojav parnega stroja. Oba pojava sta povzročila revolucijo v proizvodnem procesu in kup drugih tehnoloških inovacij. Drugi val tehnološkega napredka, ki je sledil v 19. stoletju je z razvojem tehnologije komunikacije in transporta (železnica, parnik, telegraf) omogočil poglobljanje nekaterih temeljnih procesov moderne.⁵⁴ Tretja raven sprememb (m3) je ekonomske narave, gre za razvoj splošne in množične tržne ekonomije, industrijskih proizvodnih odnosov ter svetovnega tržnega kapitalizma, torej velikih povezanih trgov dela, surovin in kapitala. Četrta raven sprememb (m4) je politična. Moderna je prekinila kontinuiteto neposredne in izključne fevdalne ter patrimonialne oblasti. To prekinitev simbolizirata angleška revolucija iz leta 1688, ki je omejila pristojnosti aristokracije in pa francoska revolucija iz leta 1789, kjer si je 'narod sam vzel oblast'. Na teh temeljih so nastali moderna nacionalna država, liberalno-demokratski politični sistem, koncept državljanstva in politične pravice. Ameriška revolucija je prinesla prvo republiko, Westfalski mir je ustvaril mednarodni sistem suverenih in neodvisnih držav.



Shema 2.4: Moderna kot vtis v skladu z definicijsko metodo množic.

2.4 Kako je moderna doba nastala?

Razumevanje nastanka moderne je ključno za razumevanje moderne oziroma sodobnosti. Preden se spustimo v motne vode geneze moderne pa bi rad obnovil in konkretiziral nekatere izhodiščne teze, pomembne za nadaljnji premislek:

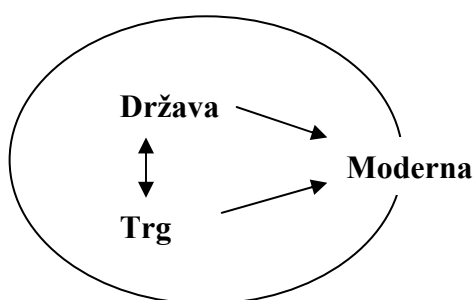
A: Teorije moderne so neposredno povezane z tradicijo teorij, ki so se razvile skupaj z trgom in državo. Položaj trga in države ter ekonomije in politologije v moderni je vzajemen. Moderno obvladuje diskurz trga in države.

⁵⁴ V zgodovini se v smislu tehnološke in industrijske revolucije govori o prvi in drugi moderni, pri čemer je druga postavljena v 20. stoletje.

B: Čeprav interesi, ki v teoriji in praksi legitimirajo koncepta trga in države oziroma jima nasprotujejo, o njiju govorijo homogeno, z istimi predpostavkami in modeli, torej, če poenostavim, kot da obe ravni vsebujeta povezan javni, univerzalni interes oziroma povezan partikularni, ločeni interes, se v paru trg-država artikulira protislovje posamezne izmed teoretičnih tradicij.

C: Čeprav se moderna predstavlja kot doba končnega razodetja, trg in država nista 'nova pojava' in sta v svoji konstituciji ohranila prvine, ki segajo daleč nazaj pred zgodovino moderne.

D: Trg in država sta dialektično bistvo moderne od katerega kot raziskovalci nismo ločeni.



Shema 2.5: Vpliv konceptov trga in države na razumevanje moderne v skladu s tezama B1 in B3. *Moderno dobo in njen razvoj razumemo skozi kategorije modernega trga in države ter na podlagi teoretskega polja, na katerem sta osnovana koncepta. Trg in država ter njun diskurz sta torej vir ontologije in teleologije moderne.*

Paradigme, modeli in sheme različnih pristopov in teorij, ki si jih bomo ogledali v nadaljevanju, ne predstavljajo popolnega, izčrpnega ali učbeniško sistematičnega nabora. Zajeti so vsi glavni pristopi vendar so navedeni v smislu miselnega procesa, kjer najprej nastopata klasična pristopa legitimacije in delegitimacije, potem pristopi različnih makro teorij, nato protiargumenti in kritike, naposled pa poizkus sinteze.

2.4.1 (Neo)liberalna razlaga razvoja moderne

Skoraj sočasno s tem, ko je Smith napisal Bogastvo narodov so ZDA razglasile neodvisnost. Ameriški revolucionarji so razglašali svobodo izpod tiranije, Smith je razglašal emancipacijo trgovine in industrije izpod nadzora fevdalne aristokracije⁵⁵ (Samuelson in Nordhaus 1998: 3).

Za klasični liberalizem in predpostavke po Smithu in Davidu Humu je moderna antiutopični projekt, posledica naravnega procesa tekmovanja med posamezniki, ki sčasoma ovrže vse družbene oblike, ki posegajo v svobodo posameznika in s tem skušajo vplivati na njegovo aktivnost ali položaj. Prosti trg in libertarna oziroma minimalna država kot dosežek

⁵⁵ Skrajšana razlaga ekonomske zgodovine po Samuelsonu v celoti: Najprej je bila fevdalizirana alokacija, potem se je umaknila tržnim mehanizmom, naposled je za pomoč revežem nastala socialna država (Samuelson, Nordhaus 1998: 25).

in cilj moderne sta rezultat usmeritve k ravnotežni in pravični ureditvi.⁵⁶ Najuspešnejši zasebni interesi imajo ekonomski in politični primat, med njimi vlada dinamična konkurenca (podrobneje v Infantino 1998). V tem je logika tekmovanja evolucionistična.

Izrazita vloga kontinentalne racionalistične tradicije pri razvoju kapitalističnega načina proizvodnje (Landes v Benko 1968/2000: 46) in drugih atributov moderne pa je v primeru libertarnega pogleda na razvoj moderne zelo splošna in poenostavljena, češ, najprej je bila tema, potem je nekdo prižgal luč razuma in začela se je moderna doba. Moderna kot univerzalni projekt prostega trga in minimalne države se je nato v skladu s tovrstno logiko morala boriti z njej sovražnimi silami, nakar je pred dvema desetletjema po zlati dobi neoliberalizma dokončno prevladala. Fukuyama je takrat v svojem znamenitem eseu trdil, da je zmaga velike zahodne ideje, liberalizma, »najbolj vidna v izčrpanju vseh alternativ«. V tem pa ni videl le izčrpanja ideologij temveč evolucije zgodovine kot takšne (Fukuyama 1989: 3–5).

Verski fundamentalizem, rezultati paketa politik Chicaške šole in vprašanje nerazvitosti so samo tri vprašanja devetdesetih let prejšnjega stoletja, ki so tudi iz Fukuyamove teze napravila utopijo libertarne države, trga in tržno-evolucijske zgodovine. Zgodovinska dilema pa je bila v smislu protislovja med teorijo in empiričnimi podatki še večja. Polany denimo pravi, da sta preteklost in prihodnost v neoliberalni teoriji v celoti posledica napačne generalizacije predpostavke o utilitarnih motivacijah agentov (Polany 1977: 6). Danes je dejansko težko najti konkretne neoliberalne poizkuse zgodovinske analize, ki bi govorili v prid temu pristopu. Tudi univerzitetna ekonomija v ZDA je iz študijskega programa izpustila ekonomsko zgodovino, in se izolirala od svojih korenin v 18. in 19. stoletju. Recesije so tako postale problem preteklosti (Stiglitz 1994: 23; Ormerod v Rončević 1994/2003: 21).

2.4.2 Marksistična razlaga razvoja moderne

Če nekdo nekaj pridobi neetično je to kraja. In če je to kraja, mora to vrniti (France Cukjati, predsednik državnega zbora Republike Slovenije in poslanec SDS, dne 24. 6. 2008 v Državnem zboru Republike Slovenije na seji ob dnevu državnosti).

Marx je živel v času, ko je moderna razvila vse svoje velike poteze, ki so jih v 19. stoletju spremljale še ne videne oblike družbenih skrajnosti. V središču odnosov moderne

⁵⁶ Čeprav so njuni učinki zaradi razlik v položajih in lastnini neenaki, Robert Nozick denimo trdi, da je bil začetni položaj vseh enak, zaradi česar je obstoječe ravnotežje naravno in pravično. Pri tem se v svoji knjigi *Anarhija, država in utopija* naslanja celo na Kantovo etiko ko pravi, da prerazporejevalec lastnine posameznika smatra kot objekt oziroma sredstvo namesto kot subjekt (Nozick 1974: 26, 28, 90).

družbe je videl razliko med dvema skupinama ljudmi, ki vznemirja še danes: med enimi, ki so živeli v izobilju in imeli politični vpliv ter drugimi, ki so živeli iz dneva v dan s prodajanjem svoje delovne zmožnosti in so bili izolirani od dejanskega političnega vpliva. Razred je bil za Marxa izhodiščni empirični dokaz procesa stratifikacije. Na podlagi moderne kot razredne družbe, je Marx podvomil v njeno etiko in univerzalnost (Boucher 1998: 355). V tem prepričanju so ga utemeljevale ekonomske in socialne krize, večanje ekonomskih razlik, artikulacija razrednega položaja in druga družbena dinamika njegovega časa.

Vzrok za razredno razmerje je Marx videl v položaju posameznikov v proizvodnem procesu, oziroma v lastništvu posameznih proizvodnih faktorjev. Prepričan je bil, da proizvodni proces privilegira lastnike kapitala. Ker se je to razmerje neenakost odražalo tudi na neekonomskem družbenem polju, je Marx sklepal, da vse družbene strukture in vsi družbeni odnosi vodijo iz položaja v proizvodnem odnosu in ga reproducirajo. Moderna država kot pomembni atribut meščanske družbe je tako po Marxu privilegirala in ščitila predvsem razred lastnikov kapitala, torej institut lastnine in akumulacijo dobičkov ter kontinuiteto proizvodnega odnosa. Na tej kritiki moderne je Marx pod vplivom Hegla zasnoval zgodovinski dialektični materializem;⁵⁷ zgodovino je opisal kot serijo protislovnih razmerij med razredi, ki izvirajo iz ekonomskega izkoriščanja in se končajo v razrednem boju, revoluciji ali pa z razpadom obstoječih razredov in odnosov (Marx 2004: 21, 30; Boucher 1998: 357).⁵⁸

V nasprotju z Heglovim idealizmom pa je Marx dialektiko determiniral v materialnih odnosih, spremembo pa v spremembi proizvodnih odnosov.⁵⁹ Moderna je v Marxovi zgodovinski dialektiki postala razvojna faza proizvodnih odnosov, ki je izšla iz zaostrenega protislovja in krčev fevdalnih družbenih odnosov in ustvarila svoje protislovje v

⁵⁷ Sprememba pogleda na filozofijo in družbo, ki se je odražala v pisanju Georga Hegla, je morda najodločnejše vplivala na kasnejšo evropsko družboslovno misel. S tem ko je Hegel zgodovinsko spremembo opisal kot spremembo družbenih oblik je družbene sisteme vpel v ekonomijo in politiko (Morrison 2006: 2). Na podlagi Aristotelove teleologije v kateri sta zlita materialni in idealni svet je Hegel razvil dialektiko temeljnih družbenih nasprotij, ki vodi zgodovinski proces. Francoska revolucija je po Heglu spreminjala družbeno obliko, ki ji je vladala dinastična oblast, zlita z legalnostjo in religijo, posameznik pa je svoj položaj dedoval (*ibid.*: 30). Dialektika je po Heglu metoda, ki govori o obstoju in povezavah različnih ravni izkušnje v katerih se v družbenih oblikah kaže nasprotje med samo-aktualizacijo in aktom samo-negacije. Akt negacije je na primer uveljavljanje suženjstva. Negacija te negacije pa je po Heglu emancipacija, ki sproži dialektični razvojni cikel (*ibid.*: 392–3).

⁵⁸ Pod velikim vplivom Heglove dialektike je bil prepričan, da materialni odnosi, ki ustvarjajo hierarhične družbene in politične strukture, vedno povzročijo notranjo delitev družbe iz katere potem del družbenega telesa črpa kolektivno zavest za akcijo. »Zgodovina vse obstoječe družbe je zgodovina razrednih bojev. Svobodni človek in suženj, patricij in plebejec, gospodar in služabnik /.../ zatiralec in zatirani sta v neprekinjenem konfliktu, ki je včasih odprt, včasih zakrit in se vsakič konča bodisi z revolucionarno družbeno rekonstrukcijo ali z razpadom nasprotujočih razredov« (Marx 2004: 21).

⁵⁹ Marx je ideje povezoval z njihovo materialno vrednostjo in zanikal neposredno povezanost idej z realnostjo. Ideja je bila kot ideologija tudi sredstvo dominacije, vir spremembe pa so lahko bili le materialni odnosi (Morrison 2006: 399).

kapitalističnem načinu proizvodnje meščanske družbe.⁶⁰ Z moderno se je po Marxu spremenilo temeljno materialno razmerje; lastnika zemlje, fevdalca z monopolom nad proizvodnimi faktorji je nadomestil lastnik kapitala, proizvodne faktorje pa je usmerjal trg (Marx 2004: 27–8; Morrison 2006: 400–2).⁶¹

Nasprotje proizvodnih odnosov fevdalne družbe se je zaostrovalo v vedno bolj požrešnem plemstvu in vedno bolj lačnih kmetih. Lakote so zaostrole neenak družben položaj kmetov, ki so se množično upirali v puntih (Benko 2000: 40–1). Vojni, roparski pohodi in kolonizacija s katerimi je aristokracija skušala reševati svoje notranje krize in materialni položaj v decentralizirani in fragmentirani Evropi so imeli raznolike učinke. S smodniško revolucijo je denimo postal osvojljiv tudi grad, utrdba fevdalizma. Nova tehnologija pa je kot začaran krog zahtevala dodatna sredstva in nove kolonialne odprave. Razvoj ladijske tehnologije in potreba po sistematičnem izkoriščanju kolonialnih trgov, pomembna simptoma naraščajoče zunanje ekspanzije, sta krepili trgovski in manufakturni, torej meščanski razred. Ta je bil kot opazen družbenopolitični element sicer prisoten že vsaj tako dolgo kot mesta sama. Svoj predmoderni višek je doživel v trgovsko-meščanskih političnih enotah poznanih kot mestne državice, ki so med 13. in 16. stoletjem, predvsem na prostoru apeninskega polotoka, razvile precejšnji obseg trgovine. Poseben meščanski razred, ki je imel monopol nad trgovino, je v teh državicah dosegel višek predmoderne politične avtonomije, njegova pomembna ekonomska dosežka pa sta bila standardizacija obrti in bančništvo. Toda kapitalistična proizvodnja se v mestnih državicah po Marxu ni razvila, trgovski kapital je imel namreč zgolj zunanji odnos do proizvodnje, ki je bila neodvisna od trga kapitala (Marx v Benko 1973/2000: 39).⁶² Ravno nasprotno pa je veljalo za države kolonizatorke, ki so po 15. stoletju začele svetovno sistematično kolonialno ekspanzijo. Trgovsko meščanski razred, partner te ekspanzije, je v tem času omogočil nastanek prvih velikih trgovskih družb, nekakšnih delniških družb, ki so z rastjo odprav in trgovanja akumulirale velikanski kapital. Vsakozi je raslo tudi število prebivalstva, ki mu skupaj z rastjo trgov monopolizirana manufakturna proizvodnja več ni bila kos. Iz zgodovine Anglije je razvidno, da se je v 16. stoletju (Marx v Benko 1961/2000: 50) pričel prehodni proces, v katerem je cehe zamenjal razred novih manufakturistov, lastnikov, ki so bili sposobni organizirati večjo, učinkovitejšo

⁶⁰ »Družba moderne buržoazije, ki je izšla iz ruševin fevdalne družbe ni opravila z razrednimi protislovji. Vzpostavila je nove razrede, nove pogoje zatiranja« (Marx 2004: 21).

⁶¹ Fevdalna družba je bila osnovana na podeželju in v proizvodnji naravnih dobrin, v strukturni delitvi med lastnikom zemlje in proizvajalcem. Pravni sistem in uprava, ki sta bila neposredno v rokah fevdalca, sta zagotavljala pravico do izkoriščanje tlačanskega dela (Morrison 2006: 9–12).

⁶² Po Benku (2000: 40) je bil razlog v tem, da so imele mestne državice še vedno premajhno kapaciteto za pogoje kapitalistične proizvodnje).

in bolj dinamično proizvodnjo, ki je temeljila na specializaciji, masovni proizvodnji in pogodbenih kupoprodajnih odnosih napram vsem faktorjem v proizvodnji. Na to kdo konkretno je bili iniciator nove kapitalistične oblike proizvodnje⁶³ so sicer različni pogledi. Marx pravi, da so se bodisi nekatere manufakture pričele organizirati drugače, bodisi je trgovski kapital pričel kupovati proizvodnjo (Marx v Benko 1973/2000: 50). Prekomorska ekspanzija pa je bila naposled pglavitni pogoj za preboj kapitalističnega načina proizvodnje (Benko 2000: 40). Nenehno poglobljanje svetovnega trga je razvilo še transportna omrežja, vsak nadaljnji korak razvoja pa je z rastjo ekonomske moči tudi politično emancipiral buržoazijo, ki je bila stoletja pol-odvisen razred trgovskih držav ali močno obdavčen stan v monarhijah (Marx 2004: 22–3). Moderna industrija kot meščanski proizvodni odnos je končno zmago dosegla v predstavniki državi, ki je kompleksno sredstvo za urejanje interesov buržoazije. Neodvisne province je meščanska država povezala v centralizirano politično enoto z enotno vlado, zakonodajo, carino in finančnim sistemom (*ibid.*: 27).⁶⁴

2.4.2.1 Dve revoluciji in opombe k marksističnemu prispevku k razumevanju razvoja moderne

Kapitalistična revolucija kot osrednji proces prehoda v moderno je v Evropi potekala zelo raznoliko. Marx je zapisal, da so razlike v prehajanju med razvojnimi stopnjami odvisne od značaja posameznega fevdalnega sistema, torej njegove trdnosti, notranje artikulacije, solidarnosti in načina proizvodnje, predvsem pa od vloge in intenzivnosti trgovine (Marx v Benko 1973/2000: 42). Najbolj empirično bogato nasprotje ponujata angleška in francoska revolucija, ki ju Marx omenja pogosto: »/Revoluciji/ nista bili zgolj angleška in francoska temveč revoluciji evropskega stila /.../ zmaga buržoazne lastnine nad fevdalno, nacije nad provincializmom, konkurence nad cehom /.../ /t/i dve revoluciji sta še bolj izražali potrebo celotnega tedanjega sveta kot potrebo tistih delov, kjer sta se zgodili« (Marx v Benko 1977/2000: 102). Obe revoluciji ponujata dober material za oceno prispevka marksističnega pogleda na razvoj moderne in njegovih pomanjkljivosti.

V Angliji so se družbene spremembe začele z tako imenovano Cromweliansko revolucijo v 17. stoletju, ki se pogosto omenja kot pogoj za industrijsko revolucijo v 18.

⁶³ Kapitalizem je za Marxa način proizvodnje pri čemer je bistveno lastništvo proizvodnih faktorjev in izhajajoči odnosi – delovna sila je s kapitalizmom postala blago in bila ponujena na trgu. Njene vloge ni arbitrarno določala družba temveč pogodba med manjšinskim meščanskim razredom in prosto delovno silo (*ibid.*: 50).

⁶⁴ Buržoazija je krepila svojo prvinsko urbanost, ki je služila novim proizvodnim procesom, število prebivalstva je raslo. Moderna družba je bila očiščena idiličnih patriarhalnih odnosov, človek je postal gol, med človekoma je bil samo še egoizem in mezda. Človek je postal menjalna vrednost in med vsemi svoboščinami moderne meščanske družbe je prevladala svobodna trgovina (Marx 2004: 24).

stoletju (Dobb v Benko 1963/2000: 51). Čeprav je bila revolucija posledica stanovskega in aristokratskega rivalstva, ki je naposled omejilo absolutno oblast krone in prineslo institut predstavnika telesa, pa so horizontalni in vertikalni družbeni procesi, ki jih je povzročila, potekali kot počasna absorpcija nekaterih nasprotij fevdalne dialektike družbenih razmerij, ki ni povzročila dramatičnih sprememb v smislu konkretnih nosilcev moči. Aristokracija se je odpovedala položaju absolutnega privilegija, vendar je obdržala lastništvo materialnih virov, ki je bil temeljni faktor moči novih nastajajočih proizvodnih odnosov (podrobneje v Hobsbawm 1986). Na takšno transformacijo odnosov so v angleškem primeru vplivali nekateri specifični geopolitični, ekonomski in notranji politični faktorji. Moč angleške krone je bila tesno prepletena z trgovskim imperijem. Anglija je z kolonizacijo, jakostjo trgovine, zgodnjo industrializacijo in vzporednimi političnimi spremembami igrala po tipičnem scenariju geneze moderne, kot ga je opisal Marx. Trgovci in manufakture, ki so rasli kot stranski proizvod aristokratskega imperialnega projekta, so dosegli stopnjo akumulacije, trgovina pa stopnjo dinamizma, ki je zahtevala prekinitve okornih monopolnih pogodb in fevdalnih ekonomskih institutov. Krona se je naposled odpovedala privilegijem. Toda te odpovedi ni mogoče opazovati izven konteksta, v katerem so, v nasprotju z večino kontinentalnih evropskih držav, imeli številni aristokrati svoje interese naložene v trgovskih odpravah, v katerem sta bili trgovina ter London kot trgovsko središče vir imperialne moči in v katerem zemlja kot proizvodni faktor pogosto ni zagotavljala velikega poljedelskega donosa. Zakaj je bilo slednje pomembno? Glavni proizvod rastočih manufaktur in tehnološkega izuma mehanskih stavb je bil bombaž⁶⁵. Aristokracija, ki je imela v lasti proizvodni faktor zemlje je poljedelske najemnike na pragu industrijske revolucije pričela nadomeščati z ovci, ki so v skladu z naravo zemlje in domačim povpraševanjem po bombažu postale bolj donosne. Tako imenovan proces ograjevanja je tlačane nagnal v mesta, kjer so delo našli v predilnicah in kmalu najmočnejši industriji bombaža, zopet v rokah trgovsko-meščanskega razreda in aristokracije (Benko 2000: 41, 52). Trgovsko omrežje je prispevalo še najboljše izhodišče za svetovno trgovino z bombažem, krona pa je z merkantilistično politiko zagotovila vzgon domačemu trgu. Rast notranjega trga in demografska rast sta dodatno vzpodbudila industrializacijo in tehnološki napredek (Braudel 1991a: 218).

Prehod iz fevdalne v aristokratsko družbo lahko tako v skladu z Marxovo splošno oceno v angleškem primeru opazujemo kot prehod iz ceha v manufakturo in tovarno

⁶⁵ Bombaž je bil najpomembnejša industrija svojega časa, povzročil je trgovsko revolucijo (Braudel 1991a: 245–6).

(revolucija proizvodnih odnosov), ki je posledica dinamike v lastništvu virov in plemenitenju premoženja s strani lastnikov. Ni pa nepomembno, da je velik del starega vladajočega razreda postal novi vladajoči razred. Popkovina z ekonomskimi in političnimi viri moči ni bila prekinjena. Razred je dobil drugačen okvir, ljudje so ostali.⁶⁶ Potrebno je poudariti tudi to, da je transformacija potekala vzporedno v ekonomski in politični strukturi, vsaj deloma pa sta bila oba procesa avtonomna. Merkantilističnih politik na primer ni moč razumeti kot rezultat ekonomskega procesa, temveč kot rezultat dveh različnih procesov. Samo politični okvir je lahko bil tisti, ki je ustvaril nacionalni trg, vzpenjajoči se meščanski razred pa se je z njim konsolidiral, kar je Angliji naposled omogočilo geopolitično pozicijo moči v boju z evropskimi državami (Benko 2000: 54; Collins 1999: 32). Tudi ta evropski konflikt je bil nemeščanski, pa vendar pomemben politični vir dinamike družbenih sprememb, ki ga meščanska družba naposled ni presegla. Nenazadnje je ključno vlogo pri ekonomski transformaciji odigral tudi angleški geopolitični položaj, do česar sicer še pridemo.

Dogajanje v Franciji konec 18. stoletja je z *ancien régime* (fevdalnim redom) prekinilo na precej bolj oster in krvav način. V marksistični perspektivi je francoska revolucija posledica vkopavanja oblasti v protislovni položaj, ki naposled povzroči radikalni razpad sistema. Med teorijami vlada širok konsenz, da je francoska revolucija sindrom pomanjkanja volje in možnosti za transformacijo, toda okoliščine takšnega stanja so kompleksne, morda bolj kot priznava marksistična teorija. Francoska krona (Ludvik XV. in XVI.) se je v 18. stoletju zapletla v boj na več frontah. Vroče je bilo na zunanje političnih prizoriščih, del plemstva se je upiral centralizaciji oblasti, kmečko prebivalstvo so pretresale lakote, del razsvetljene duhovščine in meščanstva je nasprotoval staremu redu, ta pa je oviral tudi interese trgovskega stanu. Dvor je bil na robu finančnega zloma (Collins 1999: 24; več v Doyle 1999). Naposled je v seriji različnih kriz izbruhnila revolucija, ki je v prostor oblasti vnesla radikalne ideje in radikalna sredstva. V fevdalni francoski družbi je revolucija razbila religiozne, pravne in z vojsko zaščitene privilegije ter z deklaracijo pravic človeka in državljana postavila mejnik v percepciji vira in legitimnosti oblasti ter politične spremembe (Morrison 2006: 9–12, 396). Toda, če bi že lahko trdili, da so revolucijo iniciirala nasprotja v starih družbenih razmerjih, se tipični srednjeveški meščanski razred v njej nikakor ni uspel konsolidirati. Revolucija je imela slabo materialno strategijo, vprašanja konsolidacije oblasti pa naposled ni uspela pripeljati dlje od diskrecijske vlade revolucionarnih odborov, zaradi

⁶⁶ Skrajna posledica tega je danes angleška kraljica, še vedno lastnik ogromnih površin, industrije in kapitala, ki je posledica prastare patrimonialne fevdalizacije družbenih virov.

česar se je v permanentnem vojnem stanju naposled izčrpala, vstopile pa so znova stare interesne strukture.

Čeprav se zdi dialektični materializem od daleč smiseln opis revolucionarnega dogajanja, je politična revolucija v Franciji vseskozi močno prehitevala ekonomsko.⁶⁷ Res je, da je bila v povodu revolucije ekonomska kriza, res pa je tudi, da meščanska ideja po sebi ni zagotavljala meščanske ekonomije. Meščanska ekonomija je namreč potrebovala del starih in del novih struktur, česar pa revolucionarna Francija ni uspela zagotoviti.⁶⁸ Kot opozarja Theda Skocpol, epoha revolucij ni bila toliko v industrijskem kot je bila v agrarnem kapitalizmu. Bolj kot razredni konflikt je po njenem prepričanju na revolucijo vplivala geopolitična kriza, ki se je začela z vojaškimi porazi in končala s fiskalno nevzdržnostjo (Skocpol 1979: 15–7; Collins 1999: 3). Geopolitična teorija krize in državnega zloma⁶⁹ je vsekakor vredna premisleka. Če je Ludvik XIV. vodil izčrpljajoče vojne, je pri Ludviku XVI. rast prebivalstva skupaj z dolгови povzročila velikansko fiskalno in malthusiansko krizo (Collins 1999: 24).⁷⁰ Po geopolitični teoriji takšno stanje zamaje legitimnost oblasti in povzroči konflikt znotraj prostora oblasti⁷¹, ki je pogoj za revolucijo (Skocpol 1979: 10, 16). Kot zadnja faza pa je v skladu z geopolitično teorijo nastopil revolt od spodaj, ki je odprl vrata novim ideologijam.

Čeprav geopolitična teorija ne more zanikati nekaterih širših ekonomskih procesov, ki nedvomno so vplivali na geopolitična razmerja med Francijo in Anglijo⁷² in na francosko fiskalno krizo, pa je opažanje, da se revolucija ni zgodila brez koalicije z vladajočim razredom (Tilly 2004: 24), pomembna opomba k Marxu.⁷³ Tako kot vzporedna in deloma avtonomna politična in ekonomska procesa v angleškem primeru namreč kaže, da se v državi križajo

⁶⁷ Francoska revolucija je volilno pravico pravzaprav dala zemljelastnikom (Collins 1999: 118).

⁶⁸ Sam meddržavni in nato mednacionalni konflikt, tako kot nacionalizem, pa sta bila popolnoma vojaško-politično polje izumljanja integrativnega momenta družbe, ki je izgubila patrimonialni vir identitete in moči. Obenem konflikta ni mogoče razumeti izven zgodovinskega procesa razpadanja moči papeža, defragmentacije Evrope, verskih vojn in oblikovanja nacionalnih držav na teritorijih poenotenih s strani absolutistov. Čeprav so vsi ti pojavi implicirali posledice v nadzoru nad viri pa niso izhajali iz nasprotij v proizvodnem odnosu.

⁶⁹ Po geopolitični teoriji Jacka Goldstona se revolucija zgodi od zgoraj navzdol. Zgodi se, ker elite niso sposobne vzdrževati virov moči, zagotavljati fiskalne vzdržnosti in plačevati vojske, ne pa zaradi upora od znotraj (Collins 1999: 21).

⁷⁰ Gre za neomalthuzijsko perspektivo, kjer konflikt nastane zaradi razlike med količino osnovnih virov, ki jih lahko zagotavlja neka družba in med osnovnimi potrebami po virih.

⁷¹ V Franciji so bili razredi praktično na obeh straneh revolucije (Collins 1999: 22–3).

⁷² Prvikrat v zgodovina sta ekonomika in znanje napredovala dovolj hitro da sta omogočila neprekinjen tok investiranja in tehnoloških inovacij, tok ki je prebil zgornjo mejo malthuzijskih izračunov. Leta 1870 je Anglija porabila sto milijonov ton premoga, ki predstavljajo osem tisoč milijonov kalorij energije, kar je dovolj za prehrano osemsto petdeset milijonov odraslih moških oseb letno. Angleški parni stroji so medtem dosegli štiri milijone konjskih sil, za kar bi bila potrebna moč štiridesetih milijonov moških, za katere pa bi bilo potrebno tri sto dvajset milijonov mernikov žita. Torej trikrat več kot je bila letna proizvodnja v Angliji med 1867-1871 (Landes v Benko 1969/2000: 105–6).

⁷³ Kot pravi Wallerstein zgolj na podlagi revolucionarnega duha namreč ni bilo mogoče vzpostaviti evropskega imperija, ta ni zdržal ker je nasilno prekinjal prejšnje strukture (Wallerstein 2004: 63; Wallerstein 1986: 212–220).

različne zgodovinske strukture ter procesi, ki jim ni moč pripisati enoznačnega vzroka. Kljub temu, da je francoska revolucija po prevladujočem prepričanju lomila z vsem, kar se pripisuje razsvetljenemu absolutistu Ludviku XIV., je naposled njegova najslavnejša fraza zaznamovala tudi moderno dobo: »L'État, c'est moi. Je m'en vais, mais l'État demeurera toujours.« Torej, država, to sem jaz. Odšel bom, vendar bo država ostala večno.

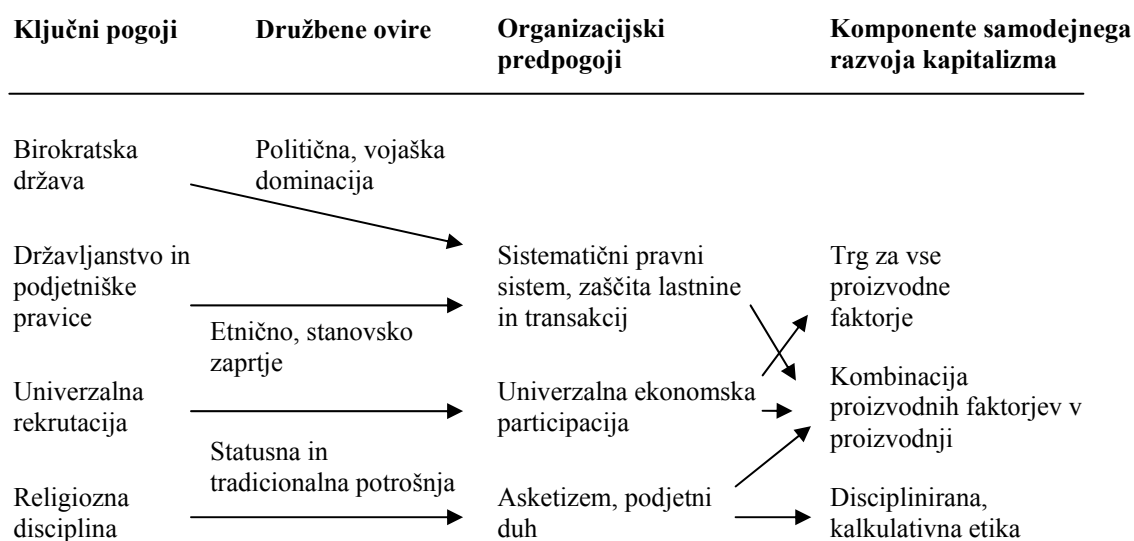
2.4.3 Webrova razlaga razvoja moderne

Weber vidi zgodovino kot splet kompleksnih unikatnih dogodkov (Woolsey Biggart 2002: 186). Zanj je moderna posledica sprememb v tehnologiji, ekonomiji, religiji, duševnosti in sprememb na politični ravni. Vse te spremembe in procesi niso nujno linearno vzročno povezani, ustvarjajo pa sinergijo in imajo v posledicah, kot sta tržna ekonomija in liberalna demokratična birokratska država, po Webru svojo univerzalno vrednost. Weber v svojem pisanju na več mestih izhaja iz Marxa in je tako kot Marx fasciniran nad ekonomskim poljem, posledico nove perspektive moderne. Tako pogosto obravnava ekonomski proces kot osrednji in ga več-vzročno povezuje z drugimi neekonomskimi procesi. Trgovanje je za Webra izraz aktivnosti v ekonomski naravi posameznika in družbe, ki je, tako kot specializacija, že od nekdaj. Visok srednji vek je k potencialu kapitalistične proizvodnje prispeval nekatere ključne pogoje, kot so politične razmere in tehnološki razvoj, zaradi česar se je lahko sprožila kapitalistična proizvodnja, temeljni proces moderne (Morrison 2006: 1). Kot enega ključnih elementov za razvoj kapitalistične narave posameznika vidi Weber spremembe na polju religije in racionalistično revolucijo, ki je odmevala tudi v novih interpretacijah svetega pisma (*ibid.*: 282, 290, 314–5; podrobno v Weber 2001). Judovska vera je poleg nekaterih protestantskih ločin, kot je kalvinizem, dala vir delovne etike, motivacije in varčevalne discipline, ki je bila za posameznika način izpolnjevanja božjega načrta z deli na zemlji (Trigilia 2002: 58; Morrison 2006: 444). Med družbo, kjer so imela monopol religiozna prepričanja in družbo racionalnega uma je bila tovrstna pol-sveta delovna etika pomemben individualni vzgon za angažiranje zase.⁷⁴ Razvoj kompleksne centralizirane birokratske države je potekal vzporedno z revolucijo duha, nadaljnjo specializacijo, povečano trgovino in novo družbeno paradigmo enakih svobodnih agentov.⁷⁵ Svojo osnovo je našel v idealnih

⁷⁴ Takšen miselno-motivacijski preskok je manjkal v nekih drugih zgodovinskih okoliščinah in pri družbah ki so prav tako razvile akumulacijo in tehnološki napredek, niso pa razvile kapitalističnega načina proizvodnje, prostega trga in demokratičnega političnega sistema. Profit je bil v srednjem veku toleriran a neetičen, izhajal je iz trgovine z tujci, ne pa iz odnosov v skupnosti (Trigilia 2002: 57).

⁷⁵ Weber pravi, da je bila poleg svobodne delovne sile, vzpostavljenih trgov in ustrezne tehnologije birokratska država, skupaj z državljanstvom in kompleksnim aparatom, naposled eden od ključnih pogojev in dejavnikov moderne kapitalistične družbe (Collins 1999: 186).

zgodovinskih tipih kot je bila ekonomija in organizacija mestnih držav ali Ständestaat v katerih so vladali trgovci (Trigilia 2002: 57; Morrison 2006: 345–6).



Shema 2.6: Razvoj kapitalizma po Weberu in Schumpetru (Collins 1999: 212).

Po Weberu je vedno obstajal motiv za ustvarjanje dobička, toda šele s kapitalistično meščansko družbo je trgovanje obseglo vse faktorje, tudi delo, s čimer je ekonomska racionalnost lahko postala univerzalna: »Duh asketizma je ušel iz kletke. Toda zmagoviti asketizem več ne potrebuje podpore saj ima mehanske temelje« (Weber 2001: 27). Pogoji, ki so morali biti za to izpolnjeni so obenem kapitalistični idealni tipi (idealni pogoji): zasebna lastnina, svoboda trgovanja, svobodna delovna sila, racionalna tehnologija, komercializacija ekonomije in racionalni pravni sistem (Trigilia 2002: 61–3). Na te pogoje ekonomskega procesa pa so vplivali elementi neekonomskih procesov. Prvenstveno Weber omenja religiozno spremembo (vpliv in razvojni proces krščanstva, pojav judaizma, protestantizma in kalvinizma), pojav zahodnega mesta, ki izvira že iz polisa, njegova ključna atributa pa sta trgovina in prosta delovna sila. Tretji proces je razvoj države in racionalnega prava, od razvoja fiskalne funkcije države, principa legalnosti in rimskega prava, pa do administracije in centralizacije (*ibid.*: 68–73).

2.4.3.1 Makroekonomski pogled in Weber

Marxov ekonomski determinizem je bil, v nasprotju z močno partikularizirano zgodovino njegovega časa, vir za številne velike teorije, ali bolje rečeno, teorije velikih, temeljnih zgodovinskih pojavov in procesov. Vprašanje ali so ekonomski viri v središču velikih zgodovinskih procesov in pojavov je vznemirjalo tudi Webra. Čeprav je Weber opazil

(1978: 914), da je dovolj zgodovinskih dokazov, da bi zlahka verjeli, da so imperiji, ki obvladujejo zgodovino, posledica neke ekonomske paradigme, pa je trdil, da obstaja obenem dovolj dejstev v politični realnosti, ki generalizacije dominantne vloge ekonomskih virov ne dopuščajo.⁷⁶ Čeprav bi za Atene, Kartagino in Rim po Webru (1978: 915) lahko rekli, da je trgovina pri njihovem položaju odigrala ključno vlogo, je bila še pomembnejša od tega za Webra namreč notranja mobilizacija in organizacija ekonomskih virov skupaj z vojaško ekspanzijo.⁷⁷ Če so bili to imperiji uvoza, so moderni imperiji za Webra imperiji izvoza. Silnice, ki konstruirajo nek politični in ekonomski sistem pa po Webru še vedno niso monodeterministične. »Če bi šlo le za ekonomske sile ne bi bilo Nemčije,« pravi Weber – del te države bi bil namreč ekonomsko smiselno povezan z Rusijo in Poljsko, drug morda z Anglijo (*ibid.*: 913). Nasprotno pa so Nemčijo v Webrovem času zaprle meje, ki so postavljene politično: »Nemčija je bila politično poenotena napram ekonomskim determinantam. /.../ Politični okvir lahko vsebuje ekonomsko neoptimalne faktorje pa je vendarle težko ločljiv« (*ibid.*: 913).

Imperialni kapitalizem je dal največje možnosti za dobičke od vseh, toda tehnološko vprašanje, vprašanje komunikacij in nadzora, ki je vedno obstajalo, je bilo po Webru zunanje ekonomskim silam. »Država je tista, ki gradi železnice« pravi Weber (*ibid.*: 918). S tem je povezan pojav naroda, ki nima ekonomskega izvora, temveč gre po mnenju Webra za politični prestiž, za neposredni materialni in neposredni ideološki interes (*ibid.*: 921). Tako po Webru pridemo do pojava političnega konstituiranja, ki vedno mora izpostavljati ekonomska vprašanja, ni pa, v nasprotju z prevladujočim ekonomskim determinizmom pri Marxu, posledica izključno ekonomskih sil.⁷⁸ Podobno politična tvorba deluje navznoter kjer edini primarni vir niti interes ni ekonomske narave: »Ekonomska moč je lahko posledica neke druge, človek ne išče moči samo zato da bi se obogatil ekonomsko⁷⁹ /.../ Struktura vsakega pravnega reda določa delitev moči, ekonomske ali druge v neki skupnosti« (*ibid.*: 926).

Weber je na ta način napravil podlago za ločevanje različnih struktur, institucij, statusnih položajev, dominacijskih sistemov, ter za ločevanje temeljnih struktur, ki imajo

⁷⁶ Weber navaja primer Mongolov (1978: 914).

⁷⁷ Za Rim so tekom ekspanzije veljali nasprotujoči interesi med trgovci, lastniki zemlje in suženjske delovne sile. Naposled so prevladali interesi politične ekspanzije in arbitrarnega izkoriščanja, ekonomska in politična hrbtenica Rima pa je postala kontinentalni imperij. Rim je gradil ceste, po katerih je potekala tudi trgovina, toda gradile so se iz političnih razlogov, za vojsko. Sužnji iz ekspanzivnih vojn so bili pomembnejši za rimske ekonomski sistem od trgovine (Weber 1978: 915).

⁷⁸ Zato za Webra pričakovano Marxovi razredi niso skupnosti, temveč okvir za potencialno družbeno akcijo (*ibid.*: 927).

⁷⁹ Moč je po Webru (1978: 926) zmožnost nekoga ali skupine da doseže lastno voljo čeprav proti uporabi drugega v nekem družbenem dejanju.

vzrok v daljnoročni družbeni dinamiki od trenutnih ali naključnih struktur. Empirične države so bile še najbližje obojemu.

2.4.3.2 Zakaj se kapitalizem ni razvil kje drugje?

Morda najboljše vprašanje za več-faktorsko analizo vzrokov kapitalističnega razvoja, ki si ga je zastavil tudi Weber, je vprašanje, zakaj se kapitalizem ni razvil kje drugje? Dejstvo je, da zahod ni imel monopola nad pogoji za potencialni razvoj kapitalizma. Kitajske dinastije Sung, Ming, dinastija Tokugawa na Japonskem ali Islam (Collins 1999: 183) so dosegli visoko stopnjo tehnološkega razvoja, količinsko obsežen in povezan proizvodnji sistem (v primeru Kitajske) ter razvejano notranje omrežje in trgovino (v primeru Islama).⁸⁰ To je Webra napeljalo k iskanju odgovorov v kulturno-religiozni podstati oziroma k iskanju tega, kar je bilo v krščanstvu, pa ni bilo v konfucianizmu, budizmu, hinduizmu in v islamu (*ibid.*: 3). Weber je v krščanstvu najprej videl eshatologijo linearnega napredka, ki je v vzhodnjaških religijah ni bilo (*ibid.*: 31), nato pojmovanje odrešitve, ki je lomila etnične in razredne ovire, naposled pa kalvinistično delovno etiko, ki je bila vir motivacije kapitalističnega človeka. Tovrstna evropska doktrina se je po Webru izrazila v družbenih praksah in institucijah kapitalizma in demokracije (*ibid.*: 215–6). Kitajska, ki je celo začela trgovsko ekspanzijo sočasno s Portugalci, se je pri trgovinski širitvi kmalu ustavila, trgovino pa omejila na nekatera bližnji trgovska središča. Vzrok za to je bil po Webru v ciklični in harmonični perspektivi kitajske kulture, ki je zunanji svet dojemala kot barbarski, zaradi česar je njihovo gospodarstvo težilo k introvertirani samozadostnosti in vzdržnosti. Islam, ki je bil ekstravertiran, pa se je nasprotno izčrpal, ker ni bil sposoben fizičnega nadzora nad imperijem (Benko 2000: 44–5), ker ni vzpodbujal pridobitniškega individualizma in ker je z neke vrste islamskim kanonom zaviral razvoj učinkovitih institucij.

Ob Webrovih kulturnih faktorjih je seveda potrebno upoštevati, da so le-ti omejeni z njegovo shemo razvoja idealnih tipov in dojetjem kapitalizma kot kompleksnega gospodarskega idealnega tipa. V primeru srednjeveške Evrope bi lahko kot o edinstvenem dejavniku razvoja kapitalizma namreč govorili tudi o hkratni politični fragmentiranost, konfliktu med posvetno in versko oblastjo, o konkurenci mestnih držav ter o potrebi po zunanji trgovini, ki je bila povezana z potrebo po žlahtnih kovinah in virih za vojni stroj

⁸⁰ V primerjavi s srednjeveško Evropo poseljeno z med 50 in 55 milijoni prebivalcev jih je na Kitajskem živelo med 100 in 130 milijonov, že v 11. stoletju pa so proizvedli preko 125.000 ton železa letno. Imeli so papirnat denar, tiskarski stroj, iznašli so smodnik in drugo (Benko 2000: 44–5).

fevdalnih držav. Ta geopolitični kontekst je bil v evropskem primeru edinstven.⁸¹ Med vojnimi pohodi in sistematičnim izkoriščanjem je trgovina notranje močno zaznamovala evropski politični sistem, vse dokler ni trg tako rekoč postal univerzalni red (Kennedy v Benko 1987/2000: 46).

2.4.4 Wallerstein in pristopi svetovnih ekonomskih sistemov ter ekonomskih svetov

Kot pravi Benko (2000a: 112) je Wallersteinov pristop⁸² pomemben, ker se je moderni sistem ustvarjal v dinamičnem procesu povezovanja političnih, ideoloških, tehničnih, geografskih in vojaških dejavnikov, z ekonomskim na samem začetku – v tem je dogajanje v zadnjih dveh stoletjih po Benku velika empirična potrditev Wallersteinu.

Wallerstein izhaja iz marksistične kritike kapitalističnega sistema (*ibid.*: 99) a zavrača njeno predpostavko o evolucionističnem razvoju.⁸³ Namesto tega vidi v zgodovini vsebinsko in arhitekturno raznolike tvorbe, oziroma svetovne imperije (enoten politični primat) in svetovne ekonomske sisteme (enoten ekonomski sistemski primat), ki s svojimi specifičnimi značilnostmi obvladujejo posamezna daljša časovna obdobja. Danes po Wallersteinu in Braudelu živimo v svetu ekonomije (Braudelova *économie-monde*),⁸⁴ ki kot pravi Wallerstein (1986: 211–3) izvira v 16. stoletju in je vedno bil svetovna ekonomija s kapitalističnimi proizvodnimi odnosi⁸⁵. V njegovi naravi je velik geografski prostor, specializacija v proizvodnem procesu, delitev dela in notranja menjava dobrin. Če je bil Rim imperij, torej posledica političnih in vojaških imperativov, je moderni sistem svetovna kapitalistična

⁸¹ V islamu ni prišlo do delitve verske in posvetne oblasti, kar je zaznamovalo institucionalni razvoj in naravo političnega konflikta. Ko je integrativni element sistema, ki je bil vojaška ekspanzija, pričel slabeti, pa znotraj islama ni bilo večjih enakovrednih političnih entitet, ki bi lahko tekmovala za politično prevlado. Pri Kitajski se medtem nasprotno zdi, da ji je samozadostnost zagotavljala geopolitična prednost – velikost in odsotnost močnih sosednjih držav.

⁸² Ko o trgu, državi in moderni govorimo kot o strukturah govorimo obenem o kontinuiteti in o transformaciji virov moči, ki jo zagotavljajo nosilci teh virov, ki imajo v realnem času za to interes. To kar Benko opaža kot značilnost zgodovine, češ da je moč ugotoviti elemente za obdobja ki so minila in obdobja ki prihajajo (Benko 2000: 38) je Braudelov povod za veliko kritiko prevladujoče ideografske in epizodne zgodovine, ki jo obvladujejo dogodki. Dogodki tako kot večne resnice in modeli ovirajo pogled na strukture. Namesto tega je bo Braudelu smiselno govoriti o osnovnih strukturah, strukturnem času in cikličnih procesih v strukturah (Wallerstein 2004: 15). Na teh predpostavkah, ki nekoliko spominjajo na teze iz uvodnega dela tega poglavja, je Wallerstein utemeljil svojo paradigmo svetovnega sistema.

⁸³ Razlog za to je tudi več-vzročnost, s katero operira Weber.

⁸⁴ Za Wallersteina je moderna zgodovinsko zaključen sistem zadnjih dveh stoletij kapitalistične ekonomije. *Économie-monde* so v slovenščino skupaj z Braudelom prevedli kot 'gospodarski svet', nemška različica, ki jo uporablja Braudel (sam francoski izraz opisuje kot neroden) pa je 'weltwirtschaft' (Braudel 1991: 16). Po njegovo so gospodarski svetovni že od nekdaj, tako kot družbe, civilizacije, države in cesarstva. Takšni svetovi so Kartagina, Rim, Islam in drugi (*ibid.*: 11). Evropski svet se je po Braudelu sicer začel že pred 16. stoletjem, v 13. stoletju z mestnimi državicami (*ibid.*: 59; Benko 2000a: 108).

⁸⁵ Potrebno je poudariti, da ima kapitalizem za Wallersteina drugačen pomen kot za Marxa. Pri Wallersteinu se kapitalizem namreč kaže v prilaščanju dobičkov od menjave (Benko 2000a: 107).

ekonomija, ki izhaja iz vzpona politično močnih držav stare celine v centru, njihove geografske ekspanzije in svetovne delitve dela, ki služi njihovim interesom (Benko 2000a: 100; Wallerstein 1986: 217–220).⁸⁶

Povod svetovnega kapitalizma in modernega ekonomskega sistema je bila geografska ekspanzija držav kot so Španija, Portugalska in Anglija. Ekspanzija je bila reakcija tamkajšnjih elit na krizo pomanjkanja virov. Kolonialna širitev je od monarhij zahtevala krepitev institucij, vojske in tehnološki razvoj. Vzporedno z tem, ko je trgovski imperij povzročil rast agregatne akumulacije na teritoriju matice, pa so notranji procesi iz absolutističnih monarhij naredili prve kapitalistične države (Wallerstein 2004: 43). Kolonizacija, ki je prešla v sistematično izkoriščanje, je medtem ustvarila tri osrednje teritorialne ekonomske kategorije; center, periferijo in semiperiferijo, ki so prevzele specifične funkcije v novem ekonomskem sistemu. S prebojem kapitalističnega načina proizvodnje se je periferija usidrala v svetovno ekonomijo kot vir neposrednega izkoriščanja oziroma kot vir surovin, suženjske delovne sile in plantažnega gospodarstva. Semiperiferija je postala vir pol-proizvodnje, prostor izvoza in imitacije, center pa središče akumulacije. Notranja politična in ekonomska struktura svetovnih regij je bila podrejena njihovi vlogi v kapitalističnem sistemu: delo je bilo na primer svobodno samo v centru, kjer je to zahtevala industrijska proizvodnja (Benko 2000a: 102; Wallerstein 1986: 211–234).

»Na podlagi česa pride do globalne delitve dela? Delitev dela ni sporazum med enakimi, gre za verigo podrejenosti. Brazilci so bili kolonija in se tako še vedno počutijo« pravi Braudel (1991: 50). Na ta način si je dominacija z ekonomskim sistemom podrejala celotno družbeno polje. Zastavljeni so bili nekateri protislovni odnosi in procesi svetovnega ekonomskega sistema, o katerih govorimo še danes: razmerje sever/jug, razvitost/nerazvitost, delovno/kapitalno intenzivna proizvodnja, problem ekonomske strukture izvoza in drugi.

2.4.4.1 Pomen razlik v definiciji kapitalizma

Definicija kapitalizma se med Marxom, Smithom, Webrom in Wallersteinom razlikuje. Medtem ko prvi trije sledijo definiciji po kateri gre pri kapitalizmu za proizvodni sistem, v katerem vse proizvodnje faktorje alocira trg, Wallerstein kapitalizem definira kot

⁸⁶ Za razliko od rimskega imperija v modernem sistemu ni oblasti skoncentrirane v eni točki, centrov politične in ekonomske moči je več. Ključna za moderni sistem je kapitalistična ekonomija, ki ekonomske vire usmerja v center in določa ekonomski ter politični položaj posameznih delov v sistemu (Benko 2000a: 101). Akumulacija je imela sicer v zgodovini vselej središče, deli sveta so bili vedno podrejeni drugim (Braudel 1991: 33). Po Wallersteinu je ekonomska dominacija s sredstvom svetovnega kapitalističnega sistema bolj učinkovita od politične dominacije zgodovinskih imperijev. Kljub vojnem in nasprotjem je kapitalistični sistem namreč ohranil relativno stabilnost, ki jo ogrožajo le ekonomski cikli (Benko 2000a: 100–3).

prisvajanje dobička od trgovine (Benko 2000a: 107). Takšno pojmovanje je posledica Wallersteinovega makro pogleda v katerem se vloga individualnega subjekta (trgovca) sklada z vlogo merkantilistične države in nazadnje z vlogo svetovnega sistema, kjer razviti del nastopa kot izkoriščevalec, nerazviti del pa kot izkoriščani. Iz Wallersteinove definicije izhaja, da kapitalizem ni nov, nova (moderna) je zgolj njegova prioriteta po neskončni akumulaciji, oziroma pojav družbenih struktur, ki tovrstno akumulacijo vzpodbujajo (Wallerstein 2004: 24).⁸⁷

Če definicija kapitalizma po Smithu, Marxu in Webbru ustvarja ekonomsko realnost kot novo avtonomno polje moderne misli in prakse, s čimer daje življenje in legitimnost konceptom kot so trg, industrijska proizvodnja in moderna libertarna država, Wallerstein in Braudel z uporabo bolj elementarne formule kapitalizma presegata shematične sugestije o ekonomski revolucionarnosti moderne, pod vprašaj pa postavljata tudi njeno utilitarno etiko. Kapitalizem razumljen kot nesorazmerna menjava je namreč prastar (predmoderen) vzorec generiranja ekonomske moči, za moderni kapitalistični sistem pa preprosto pomeni, da je njegovo bistvo obstoj neenakosti in njihova reprodukcija v nesorazmerni menjavi.

Država, temeljna struktura, ki po Wallersteinu in Braudelu vzpodbuja neskončno akumulacijo medtem v nasprotju z njenim liberalnim pojmovanjem, ki prav tako izhaja iz racionalističnega polja moderne, ostaja vir neenotnosti politične zgradbe.⁸⁸ Države moderne sicer so povezane v meddržavni sistem, ki je izraz različnih vrst homogenosti, toda na drugih ravneh, kot je kulturna, države ostajajo nehomogene (Wallerstein 2004: 23; Wallerstein 1979a: 744–747). Tudi ravni homogenosti in heterogenosti izhajajo iz mesta držav v svetovnem kapitalističnem sistemu. Homogenost je zahteva kapitalističnih podsistemov menjave, proizvodnje in komunikacij, heterogenost pa je vir politične identitete za konflikt znotraj držav centra in obenem kulturna raven odnosa do periferije.

2.4.4.2 Opombe k Wallersteinu in geopolitični pristop

Glavni očitki na račun Wallersteinovega pristopa opozarjajo na ekonomski redukcionizem, ki premalo poudarja politične procese, geopolitična razmerja in avtonomno vlogo države. Braudel, ki se z Wallersteinom sicer v marsičem dopolnjuje, denimo pravi: »Čeprav je gospodarska odvisnost še tako očitna in ima takšne ali drugačne posledice, bi bilo

⁸⁷ Neskončna akumulacija najverjetneje izvira iz Marxove hipoteze o nenehni buržoazni revoluciji proizvodnih odnosov, potrebi po nenehni širitvi trgov (na primer Marx 2004: 25).

⁸⁸ Država je za kapitalizem pomenila nujne pogoje kot je na primer kateri produkcijski faktorji in kdaj lahko potujejo čez mejo. Država je uredila področje lastninskih pravic, področje zaposlovanja, zasebne aktivnosti, nekatere proizvodne sisteme je monopolizirala in jim na ta način, tako kot prvotnim trgovskim družbam, omogočila razvoj in ekspanzijo (*ibid.*: 46).

zmotno misliti, da gospodarski red vlada vsej družbi in opredeljuje vse druge rede v družbi» (Braudel 1991: 45). Giddens in Michael Mann navajata primer Anglije, ki je bila konec 18. stoletja vojaško in politično uspešnejša, ne pa ekonomsko uspešnejša od Francije, pa je slednjo vendarle premagala v pomorski vojni in si zagotovila pomorski trgovinski primat, ki je bil naposled ključ do njene ekonomske moči (Benko 2000a: 109; več v Mann 1986).

Perry Anderson ali Charles Tilly (1990), ki sta izhajala iz Wallersteinove predpostavke pomena fevdalne dediščine, sta namesto ekonomskega procesa v središče svoje teorije postavila rivalstvo med nacionalnimi državami decentralizirane Evrope kot osrednji faktor razvoja moderne in razmerij znotraj moderne (Skocpol 1979: 20–8). Če je bil Wallerstein na nek način neomarksist, je geopolitična perspektiva obnavljala in potencirala nekatere elemente iz Webrove teorije kot so pomen velikih držav, nacionalizma, vojske in vojskovanja kot sredstva mobilizacije in identifikacije političnega telesa (Collins 1999: 39). Ključna pojma za to teorijo, ki izhaja iz političnega koncepta imperija, sta viri in vojaška sila.⁸⁹ Mann in Tilly sta razvoj moderne opazovala kot povezan proces, v katerem je oblast od 16. in 17. stoletja dlje z vojaško silo zavojevala agrarna ozemlja, z davki obremenila trgovino in krepila centralni birokratski aparat za vzdrževanje vojske in nadzor. Ta proces je bil naposled ključen za nastanek moderne države (Mann 1987: 36–8; Collins 1999: 9).⁹⁰ Geopolitična teorija Thede Skocpol je na tej podlagi koncipirala avtonomno vlogo države in njenih danosti tudi pri procesih kot so ustvarjanje nacionalnega trga, ekonomski razvoj in dinamika (Skocpol 1988: 147–168; Benko 2000a: 110).

2.5 Strukture interesov, kontinuiteta in dialektika moderne

Teorije nastanka moderne, ki so se razvile vzporedno z moderno, so bogat vsebinski vir razumevanja moderne. V prejšnjih podpoglavjih smo na kratko opisali njihovo koncipiranje moderne, logična in empirična protislovja ter iz tega izhajajoče kritike. S tem pa bogatega izročila teorij še nismo izčrpali, teorije so namreč vir razumevanja moderne tudi po sebi. Nakazali smo že, da trg in država, koncepta v katerih se kaže moderna, nista naravna danost, temveč posledica modernega miselnega polja in modernih teorij. V tem delu naloge

⁸⁹ Vojska je osrednji institut države in njene moči. Z njo država mobilizira svoje telo, legitimira in brani svoj obstoj, razvoj vojaške tehnologije in zahteve po organizaciji vojske pa so obenem vir moderne organizacije (*ibid.*: 6). Viri so sredstvo za obstoj vojske in države, svetovna razmerja v virih pa lahko spreminja ali vzdržuje vojaška intervencija.

⁹⁰ Tilly in Mann vojski namenjata ključno vlogo. Po njunem prepričanju to vlogo utrjuje dejstvo, da je bila vojska zgodovinsko glavna poraba države. Administrativni aparat se je v skladu z njuno teorijo namreč razvil na podlagi vojaškega in zaradi vojaškega, oba aparata pa je bilo moč uporabiti tudi za ekonomsko regulacijo oziroma za vprašanje virov (Mann v Collins 1986/1999: 44–5).

bomo poizkušali s pomočjo podrobnejše analize nekaterih protislovnih pojavnih oblik dekonstruirati vlogo države in trga v njenih teorijah, ki na določen način z določenim interesom usmerjajo njuno mesto v organizaciji realnosti.

2.5.1 Etnocentrizem

Etnocentrizem je morda najočitnejši izmed pojavov, ki štrlijo iz prakse uveljavljanja moderne države in trga. Etnocentrizem je moderni vir politične mobilizacije, organizacije in legitimnosti, ki je na eni strani vezan na politične okvirje, ki so bili postavljeni pred moderno, na drugi strani pa v številnih primerih nasprotuje političnim nosilcem predmoderne, nasprotuje pa tudi liberalni teoriji moderne države. Zaradi tega je etnocentrizem za prevladujoč moderni diskurz protisloven, obenem pa predstavlja enega izmed osrednjih procesov nastajanja moderne države in njenih protislovij.⁹¹

V srednjem veku je bila identiteta državnega teritorija vezana na fevdalne družine, ki so se poročale med državnimi mejami in tako krepile svoj položaj. Monopol nad kulturno produkcijo je bil v rokah cerkve, v meddržavnih odnosih na različnih ravneh je prevladovala latinščina (Collins 1999: 92). Tovrstni kozmopolitanizem visokega srednjega veka je bil povezan z nizko stopnjo penetracije in s pomanjkanjem sredstev penetracije, integracije in homogenizacije na strani države. Moderna država je v konfliktu s cerkveno avtoriteto, v meddržavnem konfliktu, s tehnološkim razvojem, z razvojem birokratskega aparata in sredstev množične komunikacije, prodrla globlje v družbeno telo in ga integrirala. Potreba po tem je bila obenem ekonomska in politična; če so spremembe v ekonomiji, torej v proizvodnih odnosih, načinih proizvodnje in v jakosti menjave zahtevale homogena in kompleksna omrežja za učinkovite transakcije, je država boljše usposobljene in mobilne posameznike morala vpeti v svoje telo in legitimirati institut državne meje, da bi zaščitila

⁹¹ Moderna država, ki je v 17. stoletju dobila politični primat, je bila obenem prevodnik različnih političnih sil kontinuitete, spreminjajočega procesa ekonomskih odnosov, pa tudi redefiniranih političnih sil kot je religija mitov oziroma nacionalizem. Državne meje, ki so v 13. stoletju nastale med Anglijo, Francijo in Španijo, kasnejšimi novimi in kolonialnimi monarhijami, so v prihajajočih stoletjih postale okvir nacionalnih čustev, administracije, finančne službe in vojske, pa tudi okvir mehanizmov, ki so krepili moč države kot so birokratizacija, monopolizacija sile in homogenizacija prebivalstva (Wallerstein v Benko 1986/2000: 43). V primeru Anglije, ki je dominirala ekonomsko in politično, se je ideologija nacije prekrivala z političnim okvirom, a ne popolnoma. Škotska, Wales, Irska, predvsem pa kolonialni deli angleškega imperija so kljub temu do konca angleške hegemonске dobe ostali popolnoma ekonomsko, politično in kulturno integrirani in podrejeni centru. Wuthnow, ki pravi, da je etnocentrizem ideologija, ki izhaja iz treh modernih revolucij; angleške, ameriške in francoske, njen vir pa je meščanska družba (Collins 1999: 81–3) v svoji definiciji zajame vlogo etnocentrizma za moderno državo v vsej njegovi raznolikosti. Če je moderna Anglija z etnocentrizmom poglobljala in integrirala obstoječ politično-ekonomski okvir, ga je Amerika, kot družba zahodnih priseljencev ustvarila v konfliktu z domorodci. V Franciji pa je etnocentrizem nasprotno postal strategija mobilizacije proti fevdalnim strukturam. Webrova opazka, da se meje držav nujno ne pokrivajo z etničnimi mejami (Weber 1968: 901), je v Evropi, kjer se meje različnih kulturnih kategorij (jezik, religija, zgodovinska povezanost) niso prekrivale z političnimi mejami in mejami povezanih ekonomskih enot, povzročila številne krvave konflikte.

vlogo nacionalne ekonomije in položaj nacionalnih političnih ter ekonomskih elit (Poulantzas 1978: 837–840).⁹²

Z moderno je etnocentrizem postal ena izmed pomembnih političnih in ekonomskih sil med trgov in državo. Etnocentrizma ni moč razumeti izven njegovega avtonomnega kulturnega polja, kjer nastopa kot institucija podobnosti, torej identitete in tujskosti, torej proti-identitete. Obenem pa etnocentrizem ne nastopa ločeno od struktur, ki so vir ekonomskega in političnega polja. Lahko predstavlja politično iredentistično zahtevo (upor proti kulturno-političnemu protislovju), reakcijo na ekonomsko podrejenost (ekonomsko protislovje) v odnosu med večino in manjšino v nekem političnem okviru ali pa oboje.

2.5.2 Država in politike kolonializma ter merkantilizma

Svetovna kapitalistična proizvodnja in primat moderne države (nadzor teritorija, suverenost, enotnost in centralnost oblasti) sta se uveljavila kot vzporedna procesa nastajanja nacionalnega (notranjega) in svetovnega (globalnega) trga, oziroma kot vzporedna procesa razvoja notranjih kapitalističnih odnosov in svetovnega kapitalističnega sistema. Med razvojem svetovnega gospodarskega sistema in pojavom močne države v različici absolutne monarhije velja določena skladnost (Benko 2000: 42–3), tako kot velja empirično dokazljiva korelacija med zunanjo ekspanzijo, trgovino in novimi načini proizvodnje v novih evropskih monarhijah, ter med specifično vlogo, ki jo je pri tem odigrala država (*ibid.*: 42). Kot pravi Wallerstein (1974: 138) je bila Evropa »/.../ v srednjem veku sestavljena iz relativno majhnih samozadovoljujočih se ekonomskih vozlov, ki so vključevali prisvajanje relativno majhnega kmetijskega presežka s strani majhnega razreda plemstva«. Ta slika ekonomske realnosti se je z ekonomsko krizo, krizo elit in političnim konfliktom monarhij v fragmentirani Evropi temeljito spremenila, pri tem pa ključne vloge nista odigrala naravna rast in razvoj svetovne trgovine, temveč vzvod kolonialne ekspanzije, ki je bil predvsem politika in projekt krone obmorskih evropskih monarhij. Fizično zavojevanje in neposredno ekonomsko izkoriščanje je bilo tisto, ki je ustvarilo svetovno mrežo za trgovino, ki je narisalo zemljevide novih ozemelj in ki je vzpodbudilo tehnološke inovacije, ter dovolj močan in centraliziran birokratski aparat, da je lahko pobiral davke, vzdrževal vojsko in izvajal teritorialni nadzor (Benko 2000a: 114). Obenem pa fizična ekspanzija in prisvajanje s silo nista več odgovarjala potrebam po

⁹² Zato ob naraščajoči dinamiki, kompleksnosti in odprtosti družbenih odnosov, ki jih je vnesla moderna ne čudi, da je obenem zgradila tako močne in zaprte oblike politične identitete, kot jim država še ni bila priča (Collins 1999: 81–3). O politični ravni etnocentrizma je sicer pisal že Weber, ki je nacionalno identiteto in etnično legitimacijo označil za vprašanje moči in prestiža. Povezoval ju je predvsem z vlogo vojaške mobilizacije in njenim impresivnim izrazom v Napoleonovi državi, kjer je nacionalna ideologija zgradila državno zavest, visoko participacijo in legitimirala politično akcijo (*ibid.*: 80).

ekonomskih virih, ki jih je zahtevala vojaška oborožitev in rast prebivalstva. Če je nastajajoča moderna država postavila pogoje za notranji in svetovni kapitalizem, je trgovina povzročila mobilizacijo družbenih virov od spodaj, povzročila je količinsko in kvalitativno rast transakcij svetovnih virov, s tem pa nastajanje razlik v akumulaciji virov, ki so izvirale iz trgovine kot sredstva. Te razlike v akumulaciji virov so znova krepile ali slabile položaj držav in delov sveta v intenziviranju medsebojnih odnosov (Wallerstein 1979a: 743–747). Krepile pa so tudi položaj družbenih skupin, ki so se ukvarjale s trgovino in razlike, ki so izhajale iz nastajajoče tehnološko in organizacijsko bolj razvite industrijske proizvodnje. Sodobna meščanska država kot država interesov meščanskega razreda je tako obenem nastala tudi kot posledica razvoja trgovine. Proces pa je bil vseskozi vzajemen; tako kot se je naraščajoče srednjeveška trgovina morala politično konsolidirati in zavarovati v mestnih državah, ki so obenem predstavljale svetovne centre trgovine, so bili trgovci po revoluciji v 17. stoletju prevladujoč meščanski razred v Angliji, največji vojaški, pomorski in kolonialni sili svojega časa in obenem prvi sodobni ozemeljski (teritorializirani) državi (Braudel 1991: 52). Trgovina in kapitalizem sta na tak način obenem postala sredstvi politične dominacije navzven in navznoter. Začetek moderne bi zaradi tega lahko razumeli tudi kot sovpadanje meščanskega interesa in modusa operandi ter interesa in modusa operandi državnih elit. Takšna povezava se je utemeljila v osrednji ekonomski paradigmi moderne države, v ekonomskem nacionalizmu oziroma merkantilizmu.

2.5.2.1 Vzroki in pomen merkantilistične politike za razvoj moderne države in trga

Merkantilizem je po Lahu nastal v obdobju preseganja lokalnega značaja trgovanja, ko je bila večina dobrin še vedno ustvarjena z naravnim gospodarstvom. Lah (2002: 25) pravi, da je bistvo merkantilizma, da blago nastaja in se povečuje z menjavo. Menjava pa pri merkantilizmu ni bila pomembna samo v Smithovem relativnem ali Ricardovem absolutnem smislu, merkantilistične teorije so izpostavile potrebo po državnem vplivu na cirkulacijo virov in proizvodnjo v državi.⁹³ Principi, ki so jih evropske nacionalne države s tem namenom uveljavljale so bili reguliranje trgovine (aktivna zunanja trgovina ima prednost pred notranjo potrošnjo), vzpodbujanje manufakturne proizvodnje napram kmetijstvu, protekcionizem, monopolizacija plovbe in pomoč velikim trgovskim organizacijam (Benko 2000: 81).

⁹³ Že pred Bogastvom narodov Adama Smitha so bogastvo naroda razumeli francoski fiziokrati, ki so pokazali na odnos med močjo države in bogastvom v rokah nacije (Strange 1988: 20). Jean Baptiste Colbert, minister kralja Ludvika XIV. je uvozil ladjarje iz Nizozemske in subvencioniral izvoz najdražjih francoskih proizvodov (Balaam in Veseth 1996: 25).

Hipoteza iz prejšnjega podpoglavja, da so se interesi meščanstva in starih-novih državnih elit z moderno poenotili, v politiki merkantilizma dobiva novo dimenzijo. Tradicionalno rivalstvo med evropskimi državami namreč prenaša v moderno dobo na način, s katerim intenzivira dinamiko modernih procesov, obenem pa nesorazmerja, ki jih ustvarjajo moderni ekonomski procesi pogojuje z regulatorno vlogo države, ki je zaradi faktorja politične in vojaške moči kot celota odvisna od rezultatov teh procesov, od slednjega pa je odvisen tudi položaj državnih elit, ki je z moderno definiran prvenstveno v ekonomskih odnosih.⁹⁴ Po tem ko so bile fevdalne elite v središču vzpodbud za moderne ekonomske procese so z merkantilizmom nove-stare elite absolutističnih in ustavnih monarhij po tej hipotezi ustvarile motor nastajajoče kapitalistične ekonomije in iz nje črpale ekonomsko in politično moč.⁹⁵

Pomen ekonomske vloge države je treba iskati najprej v dejstvu, da nacionalni trg, pogoj kapitalistične proizvodnje, ni samo gospodarska stvarnost, temveč je vedno izšel iz poprejšnjega političnega prostora (Braudel 1991: 396).⁹⁶ Merkantilizem je državi postavil meje in jo oblikoval od znotraj; vodenje je prenesel od občin k državi, državo je povezal prometno, naposled je povzročil padanje notranjih meja in mitnic (*ibid.*: 350). Drug, še pomembnejši vpliv pa je državi dala akumulacija kot čisti ekonomski vir za nadaljnji razvoj tehnologije in financiranje vojske, s tem pa za zagotavljanje politično dominantnega položaja v meddržavnem sistemu. Kapitalizem⁹⁷ je namreč sugeriral teritorialno in politično razmerje, razlike v razvitosti in smer akumulacije, torej relacije, ki jih je bilo potrebno reproducirati in braniti, tudi s silo (Wallerstein 1979a: 743–745). Ključno pa je seveda, da sta kapitalizem in trgovina v danih pogojih neenake stopnje razvitosti, neenake akumulacije virov, neenakih političnih možnosti in drugih, ustvarjala neenakost v alokaciji virov (na primer Merhar 2002: 873–875). To, da so praviloma močne države silile v prosto trgovino šibke in nerazvite je očitno ponazarjalo neenaka razmerja za in v trgovini (Wallerstein 2004: 56).⁹⁸ Tega razmerja

⁹⁴ Benko denimo pravi (2000: 80), da je bil merkantilizem v veliki meri posledica rivalstva med posameznimi evropskimi državami, ki so uvajale nove proizvodne načine.

⁹⁵ Tezo o pomenu merkantilizma za razvoj kapitalizma sta oblikovala že predstavnika ekonomske zgodovinske šole Simmel in Sombart (Trigilia 2002: 46). Pogled na vzporednost politične in ekonomske moči, kjer razvoj kapitalističnega sistema sledi politiki sile in jo krepi izhaja tudi iz Wallersteinove sistemske teorije (Wallerstein 1986: 212) in Braudelove zgodovinske perspektive. Kot pravi Braudel, v predindustrijski Evropi politična in gospodarska moč vedno sovpadata, v središču ekonomskega sistema pa je vselej močna država (Braudel 1991: 52).

⁹⁶ Ujemanje med politično in gospodarsko zgradbo pa se je uveljavilo ravno v 17. in 18. stoletju, torej sočasno s prevlado merkantilističnih politik (Braudel 1991: 396; Benko 2000: 81).

⁹⁷ Na tem mestu ga razumemo v skladu z že omenjeno Wallersteinovo definicijo.

⁹⁸ Fallows je to zajel v splošnem principu realizma v mednarodnih odnosih, ki je nad principom trga. Kot pravi je biti tisti, ki postavlja pravila, vedno boljše kot biti tisti, ki jih sprejema (Fallows 1944: 231). K temu bi lahko dodali še razlikovanje med logiko države in logiko trga po Robertu Gilpinu. Kot pravi Gilpin (1987), je logika

seveda ni mogoče razumeti izven imperialnega projekta držav kapitalističnega centra, ki je ustvaril razlike v pogojih za trgovino in omrežje ter infrastrukturo menjave in svetovne kapitalistične proizvodnje prilagodil potrebam centra.

Naposled so ne le 18., temveč tudi 19. stoletje zaznamovali imperiji nacionalnih držav in nacionalnih ekonomskih politik; »19. stoletje je naivno pričakovalo, da bo širjenje trgov povzročilo povezovanje ločenih trgov v tržno ekonomijo, v samoregulirajoč trg« (Polanyi v Woolsey Biggart 2002: 49). Razsvetljena meščanska država se je konsolidirala v protekcionistični nacionalni državi z agresivno zunanjo politiko in kapitalistično ekonomijo, ne pa obratno. Liberalna paradigma trga je z zgodnjo moderno državo in njeno merkantilistično politiko morala pristati na kompromis z relacijami, ki so bile vir moči zgodovinskih elit.

2.5.2.2 Trg in Smith kot diskurz centra

Smithovo iskanje ekonomske paradigme za družbeno in nacionalno dobrobit je potrebno postaviti v kontekst njegovega časa in okolja. Francoski fiziokrati, ki so se denimo prav tako spraševali o viru bogastva naroda so za osnovo vzeli zemljo, ker je bilo plodne zemlje na pretek, škotsko razsvetljenstvo z Davidom Humom in Smithom na čelu, pa se je osredotočilo na manufakture in trgovino, ker je bila v manj ugodnih naravnih razmerah to ekonomska danost njihovega okolja. Bogastvo narodov⁹⁹ je nastalo v obdobju, ko so se v Angliji množile manufakture in prvotni obrtno industrijski obrati, kar je omogočilo bolj množično proizvodnjo blaga za trg (Payne 2006: 2; Lah 2002: 28). Smithova teorija pa je imela eno posebnost; Smith je v specializaciji manufakturne proizvodnje in trgovanju (tržnih mehanizmih) videl možnost prosperitete za družbo v celoti (Payne 2006: 2).¹⁰⁰ Kljub univerzalnemu sporočilu pa je Smithovo delo bilo 'Bogastvo narodov' in ne 'bogastvo družbe'. Najsi Smithovo delo, ki je postalo temelj ekonomskega liberalizma in samointerpretacija ter politični program moderne, razumemo v kontekstu njegovega bivanja na Otoku, v središču

trga alocirati proizvodnjo kjer je najbolj učinkovito, logika države pa zadržati bogastvo v rokah političnih elit (Gilpin v Balaam in Veseth 1987/1996: 24). Sporočilo merkantilizma je, da sta logiki nasprotujoči, oziroma, da država izsili pogoje s katerimi lahko potem manipulira z racionalnostjo.

⁹⁹ Smith je v svojem delu 'An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations' (1776/1964) sintetiziral in analiziral prevladujoče teorije ekonomske politike njegovega časa. Bogastvo narodov je bilo v veliki meri reakcija prav na Colberta in merkantilizem.

¹⁰⁰ Specializacija in trgovina sta bila zanj možnost za univerzalno in etično ravnotežje posameznih interesov za sebe. Smith je razumel razliko med lastniškimi viri s katerimi različni subjekti vstopajo v tržne odnose, a je trg dojemal kot pravično dinamiko, ki izhaja iz splošne pravice do zasebne lastnine. Državo in politično je Smith doživljal kot ločen medij interesov, ki mora biti ekonomsko steril. Zaradi tega je bil proti kakršnemukoli vmešavanju države in proti carinam. V enem izmed svojih slavnih rekov je Smith posvaril pred druženjem ljudi iz istih branž, ki so vedno na škodo družbe, ali druženjem politikov in podjetnikov, češ, kjer sta vstric podjetnik in politik, vedno plača družba.

kapitalistične ekonomije, ali ne, ne moremo spregledati dejstva, da je Anglija bila eden izmed centrov modernega ekonomskega sistema. Obvladovala je tranzitne poti, trgovinsko strukturo, London je bil eno izmed največjih trgovskih stičišč, Anglija pa je v 19. stoletju postala vodilna tudi v industrijski proizvodnji. Tak položaj ni bil posledica trga temveč merkantilistične politike, večstoletnega kolonializma in pomorske dominacije: »Koncept kolonialnih odnosov kot zgodnji trgovski kapitalizem ni bil proizvod racionalnega duha temveč pravica dana od Boga za siljenje kolonij v izvoz surovin in uvoz angleških manufakturnih proizvodov« (Plumb v Boucher 1971/1998: 124).

Trgovina je bila merkantilistično sredstvo izkoriščanja in večanja razlik in čeprav jo je Smith želel ločiti od njenega merkantilističnega okvira sta bila svetovna trgovinska struktura in svetovni sistem že vzpostavljena, karte so že bile razdeljene. Friederich List, človek s celine, je kot eden prvih prepoznavnih kritikov Smitha opozarjal (1966), da bi trg za izpolnitev Smithovih pričakovanj potreboval omrežje enakovrednih pogojev, oziroma enako močne države, ki bi bile pripravljene deliti prednosti trgovine in uravnotežen meddržavni sistem. List je opozoril na to, da trg kot princip ne vstopa v prazen prostor temveč v specifično politično in ekonomsko strukturo (Balaam in Veseth 1996: 27).¹⁰¹ List je bil glas absolutističnih in nacionalnih evropskih držav. S trditvijo, da je ekonomski liberalizem ideologija angleškega trgovinskega imperija je politično artikuliral protislovje v liberalni trgovinski zahtevi držav, ki so z imperialistično zunanjo politiko, ostrim protekcionizmom in merkantilizmom zgradile svoj ekonomski položaj.¹⁰²

2.5.2.3 Primer Angleškega prehoda v moderno

Marx ne pravi zaman, da je Anglija demiurg¹⁰³ kapitalističnega kozmosa (Benko 2000: 105). Velika družbeno-ekonomska transformacija v Angliji je model sodobnega razumevanja moderne, vir njene legitimacije in kritik. Trgovina, sekularizacija, delitev moči, kapitalizacija, industrializacija in demokratizacija so procesi, ki jih dojemamo po vzorcu angleške moderne. Obenem pa je (proto)tipičnost teh procesov v angleškem primeru bogat vir za razumevanje njihove notranje konstitucije in protislovij.

¹⁰¹ List je prosto trgovino imenoval tudi 'kozmpopolitanska ekonomija'. Maksimizirala je dobrobit vseh toda najbolj je po njegovem prepričanju maksimizirala dobrobit tistih s politično močjo (List v Hobson 1891/1997: 17).

¹⁰² V 19. stoletju bi sicer težko govorili o politikah prostega trga, merkantilizem se je namreč sprevrgel v drugo, kompleksnejšo fazo kolonizacije in imperializma, ekonomsko politiko razvitih držav pa je zaznamoval protekcionizem. Zato pa je na Otoku in drugje koncept trga utemeljeval notranje družbene odnose, ki so predvsem v Angliji spominjali na skrajno, zgodovinsko najbolj radikalno libertarno državo. Kapitalizem se je v 19. stoletju lahko navznoter razvil v skrajnosti svojih družbenih nasprotij, v skrajni eksploataciji človeških in naravnih virov.

¹⁰³ Začetnik, stvaritelj, prvotna oblika.

Pisali smo že o Angleški revoluciji, začetku parlamentarizma in delitvi moči med aristokracijo. Ob elementih, ki smo jih v fragmentirani in ekonomsko izčrpani Evropi omenili kot povod za ekspanzionistično politiko je pri Angliji pomembno vsaj dvoje; (a) izpod papeškega prijema se je izvila pred kontinentalnimi državami, aristokratsko decentralistično rivalstvo pa je bilo vzporedno s tem močnejše in (b) njena geografija (otoška lega) ji je zagotavljala boljši geostrateški položaj, poudarjena pa je bila tudi potreba po trgovini. Trgovski imperij, projekt angleške krone, je rasel vzporedno z Portugalskim in Španskim, a ga v nasprotju s tema državama ni zamajala notranja kriza. Angleška mornarica je dominirala na svetovnih oceanih in večkrat porazila Francosko, celo v obdobjih večje ekonomske moči Francije. Leta 1713, ob koncu vojne za špansko nasledstvo, so Francozom Angleži prizadejali strateški poraz, s katerim se je prvim izmuznil dostop do srebra iz Amerike (Braudel 1991: 51).

Imperialna akumulacija, ki se je sprevrgla v sistematično izkoriščanje naravnih virov ter v trgovino je imela v angleškem primeru največjo visoko srednjeveško teritorialno mrežo in s tem največji potencial. Mesto London (City of London) je bilo svetovno trgovsko središče, prostor svobodne trgovine, investitor in bankir (Hobson 1997: 121).¹⁰⁴ Uvoz je dvignil blaginjo in povzročil rast prebivalstva. Trgovina in kolonialno izkoriščanje kot donosen posel pa sta vseskozi krepila razred trgovcev. Ta je za svoje projekte pričel ustanavljati nekakšne delniške družbe, ki so bile kapitalsko-politična naveza aristokracije in trgovstva. Faktor trgovine pa je krepil tudi ekonomijo nasploh. Kompleksen učinek trgovine je razviden iz trgovanja s sužnji, ki so bili v visokem srednjem veku praktično povezani z vsemi svetovnimi proizvodnimi panogami. Angleži so sužnje kupovali v zameno za svojo blago, jih transportirali na svoje plantaže in rudnike, proizvodnjo iz te surovin pa je zopet opravljala njihova zgodnja industrija (Benko 2000: 49). Bogatenje v posameznih delih angleške družbe je še povečalo trgovino, ta pa je skupaj z prebivalstvom in razvojem meščanskega razreda rasla tudi drugje po Evropi. S tem se je povečalo tudi povpraševanje po manufakturnih proizvodih, prvenstveno je bil v začetku 19. stoletja pomemben bombaž. Ker rigidna cehovska obrt ni več dohajala potreb trgovine so se najprej pojavile tehnološke rešitve kot so bile mehanske statve, sledilo pa je razbijanje klasičnih manufaktur in začetek industrijske proizvodnje, v katero je investiral trgovski kapital. Anglija je z regulacijo sočasno (od leta 1800 naprej) sistematično odpravljala monopole cehov in odpirala prostor

¹⁰⁴ »Z Londonom se je vse spremenilo saj je imelo neznansko mesto na voljo angleški mednarodni trg in pozneje vso britansko otočje, vse do dne, ko se je svetovno merilo obrnilo in je vsa ta gmota moči postala le še drobcena Anglija v primerjavi z mastodontom ZDA« (Braudel 1991: 32).

koncentraciji kapitala ter industriji (Morrison 2006: 18). Parceliranje zemlje in pobiranje davkov od naturalne proizvodnje je za aristokrate, maloštevilne lastnike večine angleškega ozemlja, v primerjavi z novimi kapitalističnimi možnostmi plemenitenja postalo nedonosno. Zaradi povpraševanja po volni so posesti začeli 'ograjevati' in rediti ovce.¹⁰⁵ V urbanih središčih je odvečno delovno silo, pregnano iz aristokratske zemlje, reintegrirala industrijska proizvodnja.

Vir ekonomskih sprememb so bili v Angliji dosledno interesi lastnikov proizvodnih faktorjev, ki so prevladovali v določenem tipu proizvodnje, na intenzivnost in obliko sprememb pa so vplivali njihovi notranji odnosi in geopolitični ter drugi specifični faktorji.¹⁰⁶ Raven ekonomskih in političnih interesov je bila v zgodnji angleški moderni neločljivo prepletena. Razvoj trgovine in kapitalizma je krepil angleško moč in vlogo v svetovni trgovini oziroma v svetovnem gospodarskem sistemu. Trgovska med Veliko Britanijo in kolonijami je zaradi vsiljenih pogojev trgovanja in odnosov izkoriščanja vedno potekala v korist slednje (Braudel 1991a: 89), Anglija pa je z monopolnim obvladovanjem tržišč, virov, delov tranzita in naposled še kapitalno intenzivnejših proizvodov od trgovine vedno potegnila daljši konec. Tudi trgovina kot struktura menjave je krepila Anglijo.

Ugoden geografski položaj, zgodnja kmetijska revolucija, ograjevanje, kolonialna in trgovinska ekspanzija ter protekcionizem, državna zaščita monopolov, so Angliji zagotavljali ohranjanje vodilnega položaja v svetovnem gospodarstvu, ki se je nato konsolidiral s sistemom svobodne trgovine, za katerega se je Anglija zavzemala šele po tem, ko je zavoljo tehničnih in drugih prednosti lahko odpravila protekcionizem. /.../ Leta 1860 je Anglija proizvedla 53 % svetovnega železa in 50 % premoga in lignita. Z 2 % deležem v svetovnem prebivalstvu je nanjo padlo 40–45 % svetovne industrijske proizvodnje. V potrošnji je petkrat presegla ZDA in Prusijo in kar 155-krat Rusijo. V angleških rokah je bilo 17 % svetovne trgovine (Benko 2000: 109–110).

Prepletenost političnih in ekonomskih interesov z razvojem kapitalizma v angleškem primeru razkriva njegov imperialno-monopolni imperativ, ki se dobro odraža v slavnem Chamberlainovem reku, da je imperij trgovina (Krippendorff v Benko 1975/2000: 111). Angleški trgovci so privilegij za trgovanje dobivali s strani krone (Benko 2000: 42), mornarica in vojska pa sta zagotavljali strateški primat in meje kolonij. Tako je East India Company lahko postala enormna imperialna korporacija in zaradi velikosti pogojevala odnose ter narekovala procese v svetovnih političnih in ekonomskih strukturah. Ko se je vzpostavljala struktura trgovanja z industrijskimi izdelki si je Anglija z radikalnim merkantilizmom

¹⁰⁵ Zapiranje posesti in demografski transfer ljudi v mesta se je pričel v Angliji sicer že okoli leta 1560. Leta 1710 je to legaliziral parlament, do leta 1800 je bilo zaprtih kar 6 milijonov akrov zemlje (Morrison 2006: 14–5).

¹⁰⁶ V 19. stoletju v Veliki Britaniji je bila politična elita obenem zemljiška aristokracija, torej lastnica enega izmed ključnih faktorjev, ki je postal tudi vir akumulacije drugih faktorjev (Marx in Engels v Jessop 1962/1982: 15). Razvoj angleškega kapitalizma bi lahko opisali tudi skozi faze razvoja kapitalizma; najprej kot (a) fazo velikih trgovcev in trgovskega kapitala, ki se ji je konec 18. stoletja pridružil začetek (b) faze industrijalcev, v 19. stoletju pa se je pričela (c) faza finančnega kapitalizma. *De facto* pa je razvoj trgovskega, industrijskega in finančnega kapitalizma ves čas potekal vzporedno v sinergiji (Braudel 1991a: 272–287).

zagotavljala primat: Irska na primer ni smela proizvajati manufakturnih izdelkov, volno je lahko izvažala zgolj v Anglijo (Boucher 1998: 310). Podobna pravila so veljala za kolonije. Navkljub temu, da je Anglija v 19. stoletju v prednostnih političnih in drugih pogojih za trgovanje pričela zagovarjati prosto trgovino je zgodovinar Hobson oblikoval zanimiv izračun, po katerem je rast angleške trgovine v merkantilističnem obdobju (med leti 1877–1892) preseгла rast v prosto trgovinskem obdobju (med leti 1860–1877) (Hobson 1997: 18).¹⁰⁷

Gospodarska in politična krepitev Anglije in njenega položaja v središču sveta je vseskozi narekovala tempo razvoja kapitalistične ekonomije. Zaradi zadostne akumulacije, ekonomskih vnosov in iznosov (*inputov* in *outputov*), števila trgovcev, obsega trgovine, razvoja mest in sproščanja proizvodnih faktorjev je Anglija prva razvila kompleksen in povezan nacionalni trg, postala pa je tudi prva ozemeljska država (Braudel 1991: 339). Ta prepletenost geostrateške in ekonomske stvarnosti, ki se kaže v pomembnem atributu moderne države, upravnem nadzoru notranjega teritorija, je imela pomemben imenovalec v merkantilizmu.

Struktura trgovanja, njen politični imperativ in koncentracija moči je z vsaj takšno dinamiko, kot je razvijala svetovni kapitalizem, razvijala tudi konflikt, če uporabim Wallersteinov besednjak, med njegovimi centri in napram periferiji,¹⁰⁸ v implikacijah ekonomske koncentracije, pa tudi v odnosih industrijske proizvodnje.¹⁰⁹ Francozi so denimo doživljali zamujeno industrializacijo tudi zaradi tega, ker so prostor zaradi izgube geostrateškega pomorskega položaja prepustili angleški trgovini (Braudel 1991: 51). Poleg tega so imeli napram Angliji šibko komunikacijsko mrežo, majhne lokalno usmerjene kmetije, še posebej pa manjšo vzpodbudo s strani prekomorskih trgov (Benko 2000: 114). Napoleon Bonaparte se je dobro zavedal trgovinske prednosti in vira moči Anglije, ki jo je zato hotel ohromiti s celinsko zaporo. Napoleonov poizkus celinske blokade je simptomatično opozoril

¹⁰⁷ V dobi neomerkantilizma je izvoz rasel 49 % hitreje kot v celotnem obdobju relativne proste trgovine in 28 % hitreje napram 1870-im letom, ko je bila prosta trgovina skupaj z imperializmom na vrhuncu (Hobson 1997: 187–188).

Zunanja prosta trgovina je bila po Hobsonovem mnenju (*ibid.*: 146) mogoča le na podlagi močne države in domačega intervencionizma. Takšen pogled se odraža v Listovem argumentu, po katerem je država, bolj kot je relativno razvita, bolj tudi za prosto trgovino. Toda politika proste trgovine ima lastnost, da se izpoje v nizki mobilizaciji in padajoči relativni prednosti ekonomske razvitosti (*ibid.*: 180). Leta 1900 je bil angleški izvoz izčrpan. Sledilo je obdobje nezaposlenosti in vnovični val protekcionističnih politik. Za obdobje upadle angleške moči med leti 1892–1913 je Hobson izračunal močno pozitivno korelacijo med gospodarsko rastjo in protekcionizmom (*ibid.*: 18).

¹⁰⁸ Edmund Burke, ki je denimo zagovarjal konzervativno politično-civilizacijsko in razvojno vlogo imperija je neenako trgovino in nekatere merkantilistične politike dojemal kot nepravilne, zaradi česar je zagovarjal več avtonomije in enakosti v odnosih trgovanja (*ibid.*: 310).

¹⁰⁹ 'Ludizem' – uničevanje strojev, po Nedu Ludu.

na pomen angleškega monopola v ladijskem tranzitu svetovne trgovine, pa tudi na pomen evropskih trgov za vitalnost njihove ekonomije in za obstoj imperija.¹¹⁰

2.5.2.4 Korporacija

Vloga države pri razvoju kapitalizma, nastanek delniških družb, ki jim je država zagotavljala monopol, njihova notranja organiziranost in aktivnost opozarja na pomen korporacije za moderno in za kapitalistični način proizvodnje, ki ga je dobro ubesedil Edmund Burke z izjavo, da se je konstitucija družbe East India company začela v trgovanju in končala v Angleškem imperiju (Boucher 1998: 310).

Pojmovanje korporacije se med znanstvenimi disciplinami razlikuje. V smislu sociološko-ekonomskih kategorij, bi to specifično družbeno formacijo lahko opisali kot enotno organizirano obliko, ki deluje kot celota, korpus (telo). V smislu vloge, ki jo opravlja, njene sestavne delce/agente povezuje hierarhija interesov. Notranji odnosi v korporaciji so institucionalno determinirani in predvidljivi, tako rekoč mehanični. Namesto svobode in dogovarjanja vlada vzorec pogodbenih obveznosti in pravic, ki se širi od dna do vrha hierarhije. Pomembna značilnost korporacije je njena velikost s katero zaseda določen del družbenega omrežja in ekonomskega prostora.¹¹¹ Tekom razvoja moderne je bila korporacija vedno prisotna kot ključna kapitalistična oblika – vse velike trgovske družbe so delovale kot monopolna podjetja, podobno je veljalo za prvotno industrijo: »Trgovske odprave so bile prvotne kapitalistične družbe; zbrale so denar za realizacijo, dobiček se je delil glede na vložek« (Lah 2002: 25).

Nekateri makrosociološki teoretiki kot je Collins opozarjajo na nekatere elementarne konstitutivne elemente korporacije, pomembne za razvoj modernih organiziranih oblik. Collins tako vidi zametke modernega kapitalizma v religioznem korporativnem kapitalizmu. Budistični samostani, ki so med leti 400 in 900 delovali na Kitajskem in Cistercijanski samostani med leti 1000 in 1300 v Evropi so po Collinsu delovali kot velike proizvodno-investicijske enote. Pretežno so se ukvarjali s kmetijstvom, nekateri pa tudi z industrijo. Vstopali se v tržne odnose menjave. Vanje so svoja sredstva vlagali aristokrati, igrali so vlogo banke, hranilnice in investitorja. Bili pa so tudi tarča napadov in zaplemb s strani državne oblasti. Collins meni, da so bile pri njih prisotne vse Webrove karakteristike kapitalizma: sprostitvev proizvodnih faktorjev na trgu, visoka etika discipline in infrastruktura lastninskih

¹¹⁰ Konec 19. stoletja, v zaostrenem konfliktu različnih kapitalističnih imperijev in drugi fazi kolonializma se je zgodba obrnila, Nemčija je s svojim gospodarskim potencialom začela graditi morsko vojaško silo in kolonizirati dele Afrike in Azije. Takrat je Velika Britanija protestirala, imperialni boj in boj nacionalističnih ekonomskih politik za svetovno strukturo naravnih virov in trgovine je bil eden od povodov prve svetovne vojne.

¹¹¹ Korporacija kot sodobno veliko podjetje z več kot sto zaposlenimi se v veliki meri prekriva z našo definicijo.

pravic (Collins 1999: 200). Tako kot pri trgovskih korporacijah je bila vloga politične oblasti do teh oblik ambivalentna; pogosto jim je zagotavljala obstoj, z njimi se je okoriščala, pogosto pa jih je tudi uničila. V vsakem primeru so prvotne korporacije imele pomemben učinek na razvoj kapitalizma in so postale konstrukcijska shema velikih organiziranih kapitalističnih podjetij.

2.6 Problem dveh klasičnih binarnih diskurzov ter ravnotežja med državo in trgom v zgodnji moderni

Marx je predvidel razvoj kapitalizma na podlagi Smithovega modeliranja popolnega trga. Nasprotja med lastniki zemlje in tlačani so v marksistični zgodovinski dialektiki premagana z meščansko družbo lastnikov kapitala in mezdni delavcev, razvitim kapitalizmom, ki tako po Smithu kot po Marxu pomeni delovanje principa konkurence pri alokaciji vseh proizvodnih faktorjev. Meščanska država je, po Smithu in Marxu, minimalna. Ščiti lastništvo, pogodbe in tovarne. Po Smithu in Marxu ima kapitalizem samostojno, notranjo dinamiko, v kateri zmaguje konkurenčnost. V nasprotju s tem je kapitalistični razvoj 19. stoletja vodil imperializem, kolonializem, intervencionizem in nacionalizem. Vodila ga je država, ki je z ekonomsko dinamiko krepila notranjo in zunanjo moč, moč v svetovnem sistemu in moč domačih elit. Vodil ga je pojav korporacije, visoko strukturiranih odnosov in interesov, ki so nesorazmerno zastopani. Marx je napovedal koncentracijo kapitala, toda kapital naj bi premagala artikulacija protislovij v razrednih in delovnih odnosih. Namesto tega so v začetku 20. stoletja treščili imperiji merkantilističnega monopolnega kapitalizma. Kaj sta Marx in Smith spregledala, oziroma kaj torej vlada moderni; trg ali država?

2.6.1 Razvoj monopolnega kapitalizma v prvi moderni in njegove posledice

Empirična gradiva iz 19. stoletja, ki smo jih omenili v tej nalogi in jih še bomo v pričujočem podpoglavju, nakazujejo, da so pri razvoju moderne kapitalistične ekonomije in njenih razmerjih ključno vlogo odigrale korporativne oblike organizacije, mobilizacije in izkoriščanja ekonomskih virov, ki so vedno tesno povezane z političnimi vzvodi, v najširšem smislu pa se kažejo kot močna, nacionalistična država z imperialno agendo v zunanji politiki.¹¹² Pri tem pa viri pričajo, da ne gre le za imperativ kapitalističnega razvoja temveč za

¹¹² Tudi elite korporativnih oblik se pogosto prekrivajo z fevdalnimi elitami in njihovimi ekonomskimi viri, novimi meščanskimi elitami in političnimi elitami oziroma ključnimi političnimi funkcionarji.

imperativ kapitalistične in tržne ekonomije kot take, za imperativ, ki izhaja iz realistične percepcije trga v družbeno-politični stvarnosti.¹¹³

Benko pravi, da so se z industrijsko revolucijo v 19. stoletju izkristalizirali osnovni strukturni elementi moderne mednarodne skupnosti. Države iz zahodnoevropskega kapitalističnega jedra so se spopadle za svetovne vire, obenem pa jim je nova ekonomska paradigma nalagala kompleksnejše oblike sodelovanja. Postavljena je bila strukturna razvojna razlika med severom in jugom, v kateri je kapitalistično jedro za potrebe lastnega razvoja izkoriščalo periferijo, ki je zaradi razlik v prenosu tehnologije in proizvodnega tipa pričela izrazito zaostajati (Benko 2000: 102–3): »S prednostmi, kakršne je nosilec kolonialne ekspanzije dajala razvita tehnologija hkrati z ustvarjenimi političnimi pozicijami, so kolonizatorji tako obvladali tržišča, da so izničili zametke domače industrije« (*ibid.*: 107).¹¹⁴ Leta 1750 je bil delež Evrope kot celote v svetovni industrijski proizvodnji 23,2 %, delež Anglije 1,9 %, Francije 4 %, Rusije 5 %, ZDA pa 0,1 %. Leta 1900 je delež Evrope znašal 62 %, ZDA pa 23,6 % (*ibid.*: 108). Povečevanje obsega proizvodnje in trgovine ter poglobljanje kapitalizma je bilo intenzivno, potekalo je skupaj z nenehno tehnološko revolucijo, ki se je v 19. stoletju morda najpomembneje kazala v množični uporabi parnih strojev in hitrejšem, boljšem, obsežnejšem transportu. Konec 19. stoletja je sledila druga faza kolonizacije svetovne periferije. Prevezela je različne neposredne in posredne oblike, od aneksij, protektoratov, pogodb in drugega. Kolonizatorji so se oprli na odnose z elitami držav, ki so jih kolonizirali, pogosto so te elite tudi sami ustvarili in vzdrževali. Ob zori 20. stoletja je bil svet razdeljen v nacionalne, lokalne, industrijske, panožne in druge kapitalistične monopole, ki so počivali na političnih strukturah sile: »Konec 19. stoletja se je svetovni trend ekonomskega nacionalizma zaostil v stapljanje finančnega in industrijskega kapitala v monopolistični sistem koncentrirane proizvodnje v nacionalnih in internacionalnih okvirjih. Politični vrhovi in kapital so se nerazločljivo prepletli, ves svet je bil razdeljen v monopole« (*ibid.*: 124).

Pomemben institut strukture ekonomskih odnosov je postala svobodna trgovina, ki je zabetonirala posamezne države sveta kot vire surovin in ekonomskega izčrpavanja (*ibid.*:

¹¹³ Ta teza, ki počasi zaključuje poglavje o zgodovini moderne, trgu in državi, bo v ospredju drugega poglavja naloge.

¹¹⁴ To velja še posebej za Indijo in Kitajsko. V Indiji je izvoz bombažnih izdelkov v obdobju med 1814 in 1844 padel z 1,25 milijona enot na 63.000. Delež Indije in Kitajske v svetovni industrijski proizvodnji je med leti 1750 in 1900 padel iz 24,5 % na 1,7 % (Indija) in iz 32,8 % na 6,2 % (Kitajska) (*ibid.*: 108).

130–2).¹¹⁵ Z razvojem tehnologije v prometu in komunikacijah pa ni naraščala le proizvodna sposobnost, temveč vseskozi tudi moč države in sposobnost njene družbene penetracije.¹¹⁶

2.6.1.1 Primer razvoja ZDA in Nemčije

Kot smo pokazali že na angleškem primeru, so moderna država oziroma njene elite svoj ekonomski vir moči gradile z vzporednim ekonomskim nacionalizmom ali merkantilizmom, ki se je na notranjem trgu kazal kot intervencionizem, kot vlaganja v transport in tehnologijo, na zunanjem pa kot imperializem, kot politični pritiski in vsiljevanje pogojev trgovine. Po tem angleškem kapitalističnem receptu sta konec 19. stoletja v ospredje stopili dve novi sili: ZDA in Nemčija. ZDA so imele popolne geopolitične pogoje za kapitalistični razvoj: velikanska naravna bogastva, nerazparcelirano zemljo, dotok delovne sile, decentralizirane vire družbene moči, slab vpliv arhaičnih družbenih struktur, prevlado protestantskih religij, verski pluralizem, šibke sosedbe in drugo. Te pogoje so nadgradili z gradnjo velikanskega železniškega sistema, ki je do leta 1914 dosegel 240.000 milj (386.000 kilometrov), notranjo kolonizacijo (Benko 2000: 112), razvojem rudarstva in težke industrije¹¹⁷ (Kennedy v Benko 1987/2000: 114).

Nemčija nasprotno teh pogojev ni imela. Bila je politično fragmentirana in ujeta med stare evropske teritorialne velesile oziroma v srednjeevropski geopolitični prostor, z arhaično strukturo pa je bila obremenjena tudi nemška politična slika. Ker je cena žita negativno vplivala na nemške trge (Hobson 1997: 31), sta se modernizacija in razvoj Nemčije začela s protekcijonizmom. Nemška oblast je povezovanje in centralizacijo dežel pričela z institutom carine, ki ji je zagotavljal vir denarja pa tudi fiskalno neodvisnost od dežel (*ibid.*: 69). V tej fazi so se v modernizacijo vključile aristokratske politične in lastniške strukture z političnim modelom državnega korporativizma, oziroma z integriranjem, poglobljanjem, motiviranjem in izgradnjo konkurenčnega ekonomskega sistema. Tovrstno politiko za konkurenčnost je odlično poosebljal Otto Von Bismarck, predstavnik pruskega aristokratskega razreda in promotor združitve Nemčije, ki je kot kancler ustvaril močno državo, ki je podpirala in povezovala bančni in industrijski kapital, z naprednim izobraževalnim sistemom vzpodbujala

¹¹⁵ Zaradi tovrstnih pogojev v nacionalni ekonomski strukturi so številne kolonializirane države že konec 19. stoletja postale nezanimive za neposredne investicije (Benko 2000: 130–2).

¹¹⁶ Krepila se je korporativistična vloga države-nacije, ki je vedno bolj temeljito integrirala državljane v svoj politični in ekonomski okvir.

¹¹⁷ ZDA so med 1860 in 1914 sedemkrat povečale izvoz (iz 334 milijonov na 2,3 milijarde dolarjev), pred tujim uvozom pa so se tako kot Velika Britanija v obdobju rasti zaščitile z carinami in drugimi ukrepi. Konec 19. stoletja so se pričeli ozirati čez svoje meje z ekonomskim imperializmom po vzoru druge faze kolonializma. Z besedami predsednika MacKinleya so jim Kuba, Portoriko in Filipini pripadli z božjo previdnostjo, odreči pa se niso nameravali niti vzhodnoazijskim in drugim tržiščem (*ibid.*: 121).

znanje in razvoj visokih tehnologij, razvil je tudi klasično socialno državo¹¹⁸ (Benko 2000: 122).

Prevlada ZDA in razvoj Nemčije, ki je pričel prehitevati angleškega, sta temeljila na organizacijskih strukturah in nacionalnih politikah, ki so ustrezale kompleksnosti novega načina proizvodnje (*ibid.*: 120). Vertikalna in horizontalna integracija in koncentracija je bila pri obeh državah značilna, v obeh primerih pa so se na specifični način prepletali tudi ekonomski in politični interesi.

2.6.1.2 ZDA: nastanek monopolov in monopolistični razvoj na prostem trgu

V ZDA so se korporativne oblike organizacije, mobilizacije in izkoriščanja ekonomskih virov bolj odražale v razmerjih od spodaj navzgor, iz polja ekonomskega v polje političnega interesa. To je sledilo razvoju mlade ameriške družbe priseljencev brez usod, brez velikanskih razlik v lastništvu posameznih faktorjev, brez rigidnih fevdalnih političnih struktur. To je sledilo tudi ekonomskemu razvoju, ki je bil prvo stoletje notranja kolonizacija. Razvoj od spodaj so v ZDA posebej poudarjali priimki Rockefeller, Gould, Vanderbilt, Frick, Carnegie, Rothchild, Morgan in drugi. Ti so se rodili skupaj z širjenjem trgov, ustvarili, koncentrirali in obvladovali celotne industrijske panoge (nafta, železo), transportne sisteme (železnice) in velik del kongresa. Med vzponom so z metodami divjega zahoda uničevali svojo konkurenco in ustvarili ogromno monopolistično bogastvo, ki je postalo družinska dedna zapuščina (Samuelson in Nordhaus 1998: 167; Bowman 1996: 69): »Do konca 19. stoletja so podkupovanje kongresa, državne garancije in subvencije, napihnjene delnice in fantastične obljube vodile do najboljšega železniškega sistema na svetu. Veliki monopolisti so ustvarili veliko bogastvo (wealth)« (Samuelson in Nordhaus 1998: 168).¹¹⁹

2.6.1.3 Monopolistični imperialni kapitalizem in klasična teorija

Visoka monopolistična koncentracija, ki je skupaj z intenzivno vlogo korporativnih in politično-ekonomskih navez, z ekspanzionistično in agresivno politiko poganjala razvoj kapitalizma v prvi polovici moderne, je že tedaj v teoriji vzbujala različne pomisleke o paradigmi trga oziroma o paradigmi popolne konkurence in njeni vlogi pri vzpostavljanju

¹¹⁸ Naposled je tudi Rusija poizkusila z industrializacijo po protekcionističnem in intervencionističnem modelu carin, ki so vir kapitala, katerim se gradi železnico in vzpodbuja gospodarski razvoj. Toda rigidna oblastna struktura in koncentracija ekonomskih virov je modernizacijo v ruskem primeru zavrla, v pogojih, ko so oblastne strukture želele ohraniti svojo neposredno moč je bil interes za zgolj delno industrializacijo namreč premajhna vzpodbuda za polni kapitalistični razvoj (Hobson 1997: 74–5). Carine so naposled v Rusiji povzročile konflikt med elitam, industrialci so se namreč počutili ogrožene (Hobson 1997: 113). V tekmi, ki jo je narekoval kapitalistični razvoj centra je Rusija zašla v krizo.

¹¹⁹ V ZDA so bili leta 1861 trije milijonarji, leta 1900 pa 4000 (Samuelson in Nordhaus 1998: 168).

modernega ekonomskega sistema navznoter in navzven moderne države. Pomisleke je vodilo predvsem spreminjanje položaja države in njene moči v svetovnem kapitalističnem sistemu, ki je bilo vsaj toliko politična kot ekonomska agenda (in metoda). Kautsky, ki je v svojih pisanjih o vlogi imperializma sicer nekonsistenten, je v imperializmu videl eno od sredstev za razširitev kapitalističnega sistema. Za Lenina sta bila koncentracija in nasilni imperializem znak viška in konca kapitalizma (Lindsey 1982: 5). Weber je imperializem razumel kot vprašanje prestiža, v katerem so se odražali pomembni interesi vladajočih slojev (Weber: 1978: 914–9). Schumpeter imperializma ni povezoval z kapitalizmom, menil je, da gre za produkt predmodernih političnih struktur (Benko 2000: 126–8). Hilferding pa je v opazovanju kapitala morda prišel najdlje. Prepričan je bil, da finančni kapital noče svobode temveč gospostvo, ne anarhije konkurence temveč organizacijo. Za Hilferdinga je bil imperializem imperativ kapitalističnega sistema. Te teze sicer ni moč razumeti popolnoma generalno, vendar pa ima v smislu razvojnih karakteristik moderne svoj prav. Res je namreč, kot pravi Schumpeter, da je imperializem ekonomska politika fevdalne strukture, toda obenem je ta politika, kot smo pokazali, odločilno vplivala na pogoje v katerih je nastal razviti kapitalizem. Šele ko so bili ti pogoji postavljeni, pa je vstopil (teoretični) diskurz Smithovega polja ekonomske racionalnosti, ki je dal številnim avtorjem občutek, med drugim tudi Marxu, da se je sprožila dinamika trga, da je model trga tisti del ekonomskega polja, ki vlada družbenemu.¹²⁰ Toda, če se ozremo nazaj na dogajanje, ki je spremljalo razvoj kapitalizma, tega idealističnega obdobja ne najdemo. Kapitalistični razvoj je navznoter in navzven vseskozi poganjal državni ekonomski nacionalizem, od tega so bili odvisni tudi vzponi in padci držav v kapitalističnem svetovnem sistemu (Lindsey 1982: 2–3). To kar je Beck v 21. stoletju opazil kot potrebo kapitala po lokalizaciji, ki je pravzaprav imperializem osnovan na duhu trgovine (Beck 2005: 60), je sto let prej že zapisal Hilferding: »Kapital potrebuje politično močno državo, njene carine in politiko cen na domačem tržišču za dominacijo in osvajanje tujih tržišč« (Hilferding 1980: 456).

Tovrstno razumevanje kapitalističnega sistema empirično bolje ustreza merkantilistični, imperialistični, intervencionistični in protekcionistični nacionalni ekonomiji, ki obvladuje razvoj modernih držav. Takšen kapitalizem, osnovan na političnih, geopolitičnih,

¹²⁰ Ta občutek je moč zaznati tudi pri Benku, ko denimo piše (2000: 128) (v skladu z marksistično predpostavko o koncentraciji virov in cikličnih problemih kapitalistične ekonomije), da je diplomacija topovnjač v nekem trenutku, povezanem z zmožnostjo mobilizacije virov za ekspanzijo, nadomestila demokracijo liberalnega kapitalizma, ki ni bila povezana z ekonomskimi politikami. Dopustiti je sicer treba možnost, da želi Benko povedati, da je diplomacija topovnjač nadomestila liberalni model, ki je obstajal le v teoriji, oziroma, ki ga v zgodovino umetno umeščamo za nazaj.

tehnoloških in drugih sredstvih, je bil pred moderno, z moderno je postal le bolj kompleksen in sistematičen.

2.6.2 Kritika liberalnega in marksističnega diskurza iz prve moderne: ekonomsko dejanje je družbeno

O East India Company, velikanski trgovski družbi, ki je cvetela zaradi monopola pri trgovini z vzhodno Indijo, ki ga je zagotavljala angleška država, je Smith zapisal, da ne bo mogla preživeti, tako kot ne vse druge velike podjetniške organizacije, ki jih bo sčasoma premagal trg kot optimalni alokator (Carruthers in Babb 2000: 89). Toda to se ni zgodilo, ravno nasprotno – tovrstni ekonomski organizmi in monopol so postali vir kapitalističnega razvoja (Trigilia 2002: 22–3). »Trg dnevno uničuje nacionalne industrije, ruši meje držav in vzpodbuja kozmopolitanizem v proizvodni in potrošnji,« je pisal Marx, ki je v družbeni nadstavbi pričakoval nastajanje kozmopolitske kulture na mestu nacionalne (Marx 2004: 25–6). Namesto tega so se nacionalne in lokalne kulturne identitete še okrepile.¹²¹

Braudel pravi (1991a: 313), da napačne napovedi Smitha in Marxa kažejo, da je iluzija trga toliko marksistična kot je liberalna. Smith je zastavil paradigmo samovzdržnega ravnotežnega trga oziroma popolne konkurence, Marx pa je na osnovi njegovega modela in nekaterih predpostavk predvideval koncentracijo virov, zaostrovanje proizvodnih odnosov, presežno proizvodnjo in krizo rasti, ki se bo sprevrgla v vesplošno družbeno krizo. Toda gospodarske rasti 18. in 19. stoletja nasprotno ni poganjala konkurenca. Poganjali so jo državni monopoli in privilegiji. V številnih krizah, ki so izbruhnile, niso propadli veliki okorni organizmi temveč praviloma majhna in srednja podjetja, ki naj bi bila srce konkurence. »Kapitalizem je antitr,« je naposled zapisal Braudel (1991a: 313).

Z drugimi besedami bi, če bi imel prav Smith, imel morda prav tudi Marx. Toda Smith in Marx sta v fascinaciji nad modernim ekonomskim poljem zastavila sicer briljantno institucijo trga, ki pa v realni ekonomiji ni delovala. Polanyi je bil morda prvi, ki je sistematiziral dvom v celotno perspektivo novega ekonomskega polja ali ekonomske realnosti in njenih predpostavk, torej utilitarnega posameznika, neavtonomnih neekonomskih odnosov in dinamične individualizirane konkurence (1977). Za Polanyja je bila institucija trga stara, menjava in delitev dela kot Smithov vzgib vzpostavitve trgovanja in trga pa sta obstajala že

¹²¹ Nacionalizem kot ideologija in nacionalna kultura sta se rodila pravzaprav šele z moderno – z razvojem moderne in kapitalizma sta doživela svoj višek, v začetku 20. stoletja pa tudi svojo skrajnost.

tisočletja (Polanyi v Woolsey Biggart 2002: 39).¹²² V nasprotju z delitvijo dela, ki pri Smithu pomeni nevtrarno specializacijo v odnosu do družbene stratifikacije in je vodena z principom proizvodne racionalnosti ter učinkovitosti (Oncken 1987: 443–450), individualno pa z maksimizacijo ugodja, je Polanyi delitev dela in rezultatov dela povezoval s strukturiranjem oziroma s hierarhizacijo prvotnih skupnosti, kjer je bil položaj posameznikov opredeljen tako z institutom mesta v proizvodnem procesu (nabiralec, lovec, bojevnik) kot z institutom distribucije (arbitrarna delitev presežka ustvarjenega ali izkupička vojnega pohoda) in naposled menjave (posebna vrednost redkih virov povezana s statusnim pomenom). Prvotna delitev dela ali specializacija je že s prvimi skupnostmi, ki so bile sposobne ustvariti zalogo ustvarjenega, sprožila strukturiranje protislovnih interesov.¹²³ V strukturi teh skupnosti so ekonomski viri igrali vlogo ugodja in sredstva moči, delitev kot takšna pa je bila poleg sile in ideologije eno od sredstev dominacije. Z moderno in ekonomskim poljem je nato vstopil diskurz funkcionalne diferenciacije kot indikatorja avtonomnosti posameznega dela oziroma organske specializacije, ki je imela vir v nekakšni naravni, mehanični teleologiji moderne. Toda problem partikularnih interesov, ki je bil izvoren procesu stratifikacije v razvoju delitve dela, razdeljevanja dobrin in menjave, je ostal (Messner v Rončević 1997/2003: 35).¹²⁴ Z besedami Polanyja nimamo nikakršne podlage za to, da bi verjeli, da je imel »/.../ primitivni človek komunistično, razvit pa ima kapitalistično psihologijo« (Polanyi v Woolsey Biggart 2002: 39).

Tudi Weber (1978: 1092) je zapisal, da je bil institut usmerjane trgovine osrednji za razvoj patrimonialnih birokracij.¹²⁵ Čeprav patrimonialne birokracije po Weberu niso vedno slonele na lastnini, so lastnino potrebovale, da so z njo vzdrževale aparat. Weber piše, da patrimonializem in fevdalizem stabilizirata trgovino in ekonomijo ravno zato, ker arbitrarno delita vire z institutom monopola in davkov. V nasprotju z moderno državo, ki je za tovrstna razmerja po Weberu 'nevarna', ker z trgom ruši tradicionalno avtoriteto, pa patrimonialni državi manjka proceduralna predvidljivost, pogoj kapitalistične proizvodnje. V tem je patrimonialnost, ki je arbitrarna in nepredvidljiva, kot pravi Weber (1987: 1094), nasprotujoča

¹²² Z besedami Braudela (1991a: 267) v nasprotju z Marxom delitve dela ni odkril Smith. O njej so govorili že Platon in Aristotel, Wiliam Petty, Ernest Ludwig Carl in drugi.

¹²³ Delitev dela izhaja iz segmentacijske diferenciacije, ki je značilna za prvotne družbe. Razdelila je vloge, obenem pa je povzročila problem koordinacije. Zaradi tega se je razvila stratifikacijska diferenciacija, ki je zagotavljala koordinacijo s pomočjo hierarhije (Makarovič v Rončević 2001/2003: 33).

¹²⁴ Patriarhalna in suženjska ekonomija obvladujeta večino zgodovine civilizacije. Menjava in trgovina pa sta vseskozi potekali v primežu pogojev in interesov, ki jih je postavljala politična oblast oziroma oblast lastnikov. Specializacija kot skrajnost delitve dela je bila v modernih industrijskih odnosih prisilna in ne naravna – sicer ne bi povzročila odpora v ljudstvu (Braudel 1991: 271).

¹²⁵ Trgovina je bila vir dragih kovin, začimb in ostalega luksuznega blaga, njena povezanost z patrimonialno oblastjo se je kazala v kraljevih trgovinskih garancijah. (Weber 1987: 1092).

moderne državi.¹²⁶ Z drugimi besedami je moderna po Webru prekinila z arbitrarnim reševanjem problema nepredvidljivosti, trgovina, oziroma trg, pa je postala splošen princip. Kot bi morda dejal Polanyi, Weber na ta način pravilno oceni, da je ekonomski sistem, ki temelji na trgovini, odvisen od struktur, ki postavljajo razmerja pomembna za trgovino (vrednost predmetov menjave, delitev dobička od trgovine, ovire za trgovino in podobno), stalnost teh struktur pa je garant dobička od trgovine in reprodukcije razmerij. V nasprotju s tem pa je napačna Webrova ocena, da intenziviranje trgovine, večja specializacija, menjava in razvoj kapitalizma pomenijo nastanek avtonomnega ekonomskega polja, ki več ne potrebuje družbenih struktur, ki so zgodovinski medij in stabilizator menjave, predvidljivost pa je zadostna, če je reducirana na proceduralne postopke. Napačnost te predpostavke smo v tej nalogi dokazovali z obsežnimi primeri političnih procesov, ki so strukturirali ekonomske sisteme znotraj držav in sistem svetovne ekonomije na način, ki je povezoval kontinuiteto osnove za družbeno stratifikacijo s spremenjenimi razmerji izhajajočimi iz dinamike novih oblik proizvodnje.

Za vprašanje države in trga spremenjena predpostavka o neavtonomnosti ekonomskega polja pomeni, da njenega delovanja ni mogoče opazovati ločeno, trg je namreč v državi, država pa je v trgu.¹²⁷

Človek /namreč/ ceni materialno samo kolikor mu prinaša korist (Polanyi v Woolsey Biggart 2002: 40). /.../ /p/otreba po trgu ali trgovanju ni nič večja kot po recipročnosti ali redistribuciji (*ibid.*: 43). /.../ Ekonomski sistemi so torej vpeti v družbene odnose, distribucija pa je zagotovljena z neekonomskimi motivi (*ibid.*: 47). /.../ Trg je z moderno revolucionaren zgolj v smislu, da dobiček na podlagi menjave ni nikoli odigral takšne vloge kot v tržni ekonomiji (*ibid.*: 38).

V tej luči so vloga države in njenih ekonomskih politik, vloga političnih in ekonomskih struktur ter vloga korporativnih ekonomskih oblik v kontekstu nastanka moderne videti popolnoma drugače. Spomnimo se teze Burka o strukturi družbenega subjekta East India Company, ki je prerasel v družben okvir. Gre za veliko tvorbo, ki jo poganjajo ekonomski interesi, prostor pa ji daje država s svojimi geopolitičnimi danostmi, politično močjo, tehnologijo, mobilizacijo virov za delo, transportom in birokratskim dosegom. Korporacija, veliko podjetje, je tako rekoč mikroekonomski pojav, ki postane makroekonomija in ekonomska politika v obdobju svetovne povezanosti trgovine, transporta in virov, v času svetovnih danosti za imperialni monopolni kapitalizem kot ekonomski sistem dominacije.

¹²⁶ V podporo temu Weber (1987: 1098) navaja primere absolutistov in njihovih ministrov (kot je bil Colbert), ki so skušali vsiliti moderno proizvodnjo pa niso uspeli. Problem je seveda v tem, da Weber razloge za to vidi v intervencionizmu kot takšnemu.

¹²⁷ Trg obstaja v pogojih, ki jih postavlja politični okvir in deluje v skladu z družbeno infrastrukturo, ki je prav tako posledica političnega okvirja. Država s trgom ustvarja svojo ekonomsko moč in reproducira politična razmerja.

2.6.3 Vloga države v zgodnji moderni in shema razvoja kapitalizma, modernega trga in države: sinteza

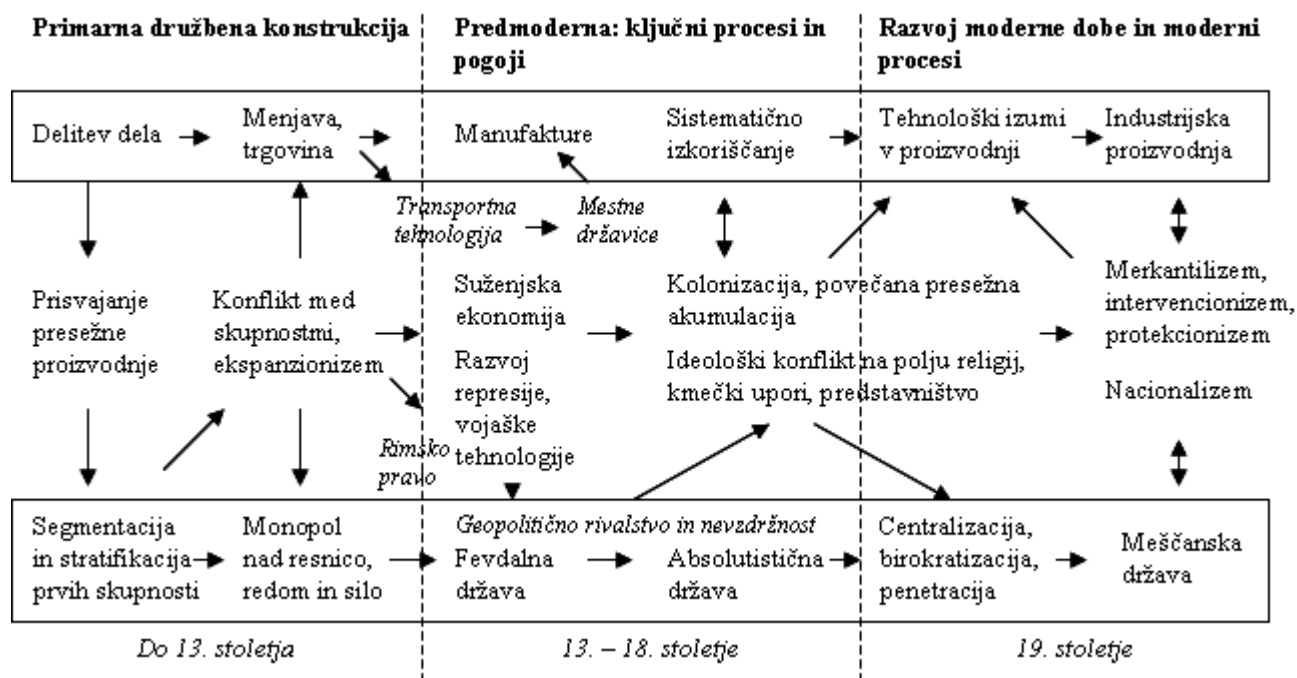
Država sledi interesu v sebi kot naboru organizacijskih oblik in virov, ki so obstajali od nekdaj (Offe v Beck 1975/2005: 198).

Notranji odnos države in trga je bil že od začetka moderne naslonjen na vlogo imperija oziroma na vlogo države, ki je premogla dovolj virov, da je pognala kapitalizem in ga vzdrževala z nadaljnjo absorpcijo svetovnih virov. Kapital je tako rekoč potreboval državo, ki je bila dovolj močna, da je lahko vodila politiko ekspanzije (Hilferding v Benko 1900/2000: 124).¹²⁸ Svetovni kapitalistični sistem, kot enoten in globalen, je naposled vplival na vse politične enote, nastajajoče moderne države in se, kot sistem meddržavnih odnosov, tudi utemeljil na primarnosti suverenih nacionalnih držav. S tem ko so 'nove-stare' elite državo z nacionalizmom poglobljale navznoter, so ustvarile integrativni moment, ki je ostal temeljni okvir za vse prihajajoče politične elite. Če je pričela moč države v svetovni ekonomski strukturi pešati, se je zgodila notranja kriza in bodisi transformacija nacionalne ekonomske paradigme, bodisi menjava elit. Nove elite so kot reakcija na svetovno strukturo ali na stare elite zopet izkoristile nacionalni okvir – v nacionalnem političnem prostoru je bil med etabliranimi političnimi silami dvom v nacionalno državo praviloma redek.¹²⁹ Ekonomska ekspanzija je bila medtem vedno tudi politična ekspanzija oziroma politični projekt, vprašanje moči navzven in vprašanje legitimnosti navznoter države. Ta proces je v centru sicer potekal bistveno drugače kot v periferiji, kjer je zgodovinska strukturna podrejenost zapustila številne negativne kolonizacijske sindrome kot so neavtonomen in nevzdržen ekonomski sistem, beg možganov in represiven zaprt politični sistem.

¹²⁸ Geopolitičnih argumentov v implikaciji takšnega pogleda je še več. Rusija in Kitajska sta imeli pred 19. stoletjem denimo boljši geostrateški položaj, večji delež industrijske proizvodnje, večji potencial za notranji trg in bistveno naprednejšo tehnologijo (Kitajska) kot moderne evropske države 19. stoletja. Kljub tem idealnim pogojem za meščansko družbo do visokega kapitalističnega razvoja v skladu z Smithovimi ali Marxovimi predpostavkami ni prišlo. Del razlogov za to gre pripisati Webrovi kulturno-religiozni matrici, drug del pa notranjemu ravnovesju in avtarktičnosti, ki jo je razvila kitajska ekonomija. Z drugimi besedami je bila imperialna politika, vzgon kapitalizma, rezultat neravnovesij in političnega rivalstva.

¹²⁹ Moderna država s svojo družbeno penetracijo od svojega rojstva dlje širi utvaro kulturne identitete. Medtem ko bi država morala izhajati neposredno iz volje državljanov in se v njej vsakodnevno legitimirati, država ustvarja korpus utvare, ki ljudi povezuje organsko. Kdor ne pristane na nacionalnost organsko odpade, ni del nacionalne države. Razlogi za to se najverjetneje skrivajo v dejstvu, da je zgodnja moderna država utemeljena v visoki meddržavni dinamiki svetovnega kapitalističnega sistema, ki je od držav po imperativu ekonomske moči zahtevala obenem izgradnjo povezanega notranjega trga in izkoriščanje svetovnih razlik v virih in menjavi virov. Brez notranjega državnega nadzora bi tak sistem razpadel. Notranji nadzor je pomenil ustvarjanje sistematične hierarhije interesov – nacionalnost je bila pogosto utemeljena kot nasprotna neki religiji, etničnosti, jeziku. Podobno je preprečevala reakcije na polju svetovne civilne družbe. V tem se skriva tudi pomen instituta vojne, ki je obenem sredstvo notranje in zunanje ekonomske politike ter legitimacije nacionalnosti, korpusa elit (Mann 1987a: 340–5; Collins 1999: 34).

Morda je zgodovina moderne prekratka, da bi govorili o vzorcu, ki ga sproža rivalstvo enakovrednih političnih entitet v centru, gotovo pa je bilo nacionalno rivalstvo pomemben (protislovni) vir dinamike kapitalističnega razvoja, ki je naposled povzročil dve svetovni in eno hladno vojno. Pred in po tem obdobju avtorji kot je Gilpin govorijo tudi ekonomski in politični vlogi hegemonov, ki zagotavlja enotno centralno omrežje za ekonomske odnose in ki je vir dominantne kulture in sile. Hegemon temelji na državocentrični premisi, ki pravi, da bogastvo izvira iz moči, moč pa skuša vire bogastva zaščititi (Stein 1984: 356–8). Obenem pa po prepričanju Gilpina svetovni ekonomski sistem hegemon 'drži skupaj' (Balaam in Veseth 1996: 22). Hegemon je bila po mnenju različnih avtorjev v 19. stoletju Velika Britanija, ZDA pa so to vlogo prevzele v 20. stoletju (Strange 1996: 22).



Shema 2.7: Razvoj modernega trga, države in kapitalizma v skladu s sklepi podpoglavij poglavij 2.4, 2.5 in 2.6. Shema 2.7 je nadaljevanje shem 5 in 6. Gre za sintezo pogleda na razvoj moderne kot ga na podlagi širokega spektra teorij predstavlja ta naloga. Zgornji pravokotnik predstavlja razvoj ekonomske stvarnosti. Izoliranega ga je moč razumeti tudi kot ekonomistično ali neoklasično predstavo razvoja moderne. Spodnji pravokotnik predstavlja razvoj politične stvarnosti, ki ga je mogoče skupaj z nekaterimi procesi izpostavljenimi v sredinskem delu sheme brati kot geopolitično in državocentrično teorijo razvoja moderne. Procesni in pojavi opisani v osrednjem delu sheme predstavljajo prekrivanje politične in ekonomske stvarnosti. Brati jih je moč kot različne kritične teorije razvoja moderne. Spodnji in zgornji kvadrat obenem predstavljata strukturno raven moderne stvarnosti.

V skladu s tem, da gre za sintezo pogleda na razvoj moderne, je potrebno opozoriti tudi najbolj splošno tezo, ki izhaja iz podpoglavij poglavij 2.4., 2.5. in 2.6. in se skriva v ozadju te sheme. Razvoj moderne kot daljši zgodovinski lok je v skladu s to splošno tezo potekal skozi tri faze: (a) skozi fazo strukturiranja omrežja (t. j. nastajanje kompleksnih in institucionaliziranih relacij na podlagi upravljanja z znanjem in zaupanjem) ki je povezana s pojavom monopola na nekem družbenem polju. Monopol je omogočil (b) drugo fazo, t. j. širitev in poglobljanje nekega družbenega sistema navznoter in navzven, s tem pa tudi konflikt v strukturiranih omrežjih in med njimi. Tretja faza skozi katero je potekal razvoj moderne je (c) faza transformacije in revolucije. Konkretnjša razlaga prvih dveh faz je vizualizirana tudi v shemah 3.8 in 4.12. Do širšega pomena opisane splošne teze pridemo v 3. in 4. poglavju.

2.7 Civilna družba, ideologija in dominacija v prvi polovici moderne

Kakšen bi bil sodobni despotizem? Še takšni vladarji niso imeli sredstev za nadzor vseh ljudi, ti so ohranili veliko svobode. Danes ta sredstva so. Danes bi bil despotizem obsežnejši a milejši, ponižal bi ne da bi mučil (Tocqueville 1996: 312).

Sfera civilne družbe kot prostor zasebnega v meščanskem, iz katerega se dvigata in na čemer se utemljujeta tako politična zgradba moderne, torej država, kot tudi ekonomska zgradba, torej trg, se je prav tako rodila šele z moderno. Iz govorice moderne, ki legitimira trg in državo izhaja, da prosti trg in liberalna država dominirata civilni družbi v tolikšni meri, kot iz nje tudi izhajata.

Dominacija je po Webrovi definiciji eno najpomembnejših družbenih dejanj. Dominacija je položaj, ko se manifestira volja vladajočega, ki vpliva na aktivnosti drugega – gledano iz nasprotne strani gre za ubogljivost. Dominacija je izvajanje moči v širšem smislu, ki izhaja iz (a) monopola oziroma postavljenih pogojev in (b) iz avtoritete. Dominacija nima le ekonomski ciljev, je pa obvarovanje ekonomskih virov njen pogosti cilj. Weber pravi, da veliko ekonomskih struktur, med njimi najpomembnejše v moderni, razkrivajo svojo zgradbo dominacije (Weber 1987: 942–3, 946).

Heglova ločitev civilne in državne sfere je osnova za razmislek o vladanju (avtoriteti) in legitimnosti. Po klasični ekonomski liberalni teoriji se v civilni družbi križajo ekonomski interesi posameznikov, ki izvirajo iz njihove narave in ki jih uravnoteži trg. Trg torej izhaja iz civilne družbe in se mora odražati v vseh institucijah, s katerimi si civilna družba vlada. Izpeljava iz tega sta tržna ekonomija in liberalna oziroma libertarna država, ki v največji možni meri ščiti svobodo in zasebni interes. Družbena dominacija, ki vlada v takšnem primeru je po Webru legalistično-racionalna: država in civilna družba sta ločeni, politično ureja partikularno skozi univerzalni interes izražen v birokratskem aparatu, v vladavini prava in v predvidljivih postopkih (Morrison 2006: 439). Iz Heglove delitve je izhajal tudi Marx, a je namesto univerzalnega v državi dojemal partikularni interes (*ibid.*: 135–6).¹³⁰ Ta partikularni interes se, v skladu z Heglovo filozofijo, kaže v dialektiki oziroma protislovjih. Marx je v središču protislovja moderne videl proizvodne in razredne odnose, iz te temeljne strukture pa je izhajalo vse ostalo nad civilno družbo, tako država kot meščanska ideologija in kultura, ter služilo kot sredstvo dominacije kapitalističnega sistema.¹³¹

¹³⁰ Marx je podvomil v Smithov normativni, praktični in znanstveni diskurz ekonomije. Napisal je sicer samo kapital, toda v načrtu je imel še državo, mednarodno trgovino, svetovni trg (Payne 2006: 3).

¹³¹ Proizvodne strukture ki jih je moč spremeniti v druge strukture moči so vir politične avtoritete držav (Ofe 1982: 7–16).

Razvoj kritične perspektive v teoriji implicira, da je dominacija moderne vprašljiva s stališča njene legitimnosti, ki se kaže v nasprotju med (a) pozitivno in normativno teorijo trga in države na eni strani in (b) stvarnim trgom in državo oziroma stvarnostjo svobode in demokracije kot virom legitimnosti trga in države na drugi strani. Ta nasprotja države in trga, nasprotja v državi in trgu, so imanentna moderni – odkar moderna obstaja se je vpraševala o upravičenost svoje konstitucije. Pri tem pa moramo ločiti vsaj tri probleme zgodovinskega konteksta, ki so pomembni za razpravo o dominaciji v moderni; najprej (A), da je moderna pojav, ki izvira iz dominantnega diskurza centra, potem (B) problem soobstoja predmodernih in modernih oblik oziroma razvoja modernih oblik (tranzicije) in njenih virov ter naposled (C) problem logičnega neskladja med modernimi koncepti in med prakso, oziroma problem manipulativnih konceptov.

2.7.1 Moderna kot diskurz centra

Navkljub diskurzu racionalnega ekonomskega in političnega polja, diskurzu modernega *homo economicus* in *homo politicus*, zgradba moderne (ad A) v svojem bistvu ni časovno, prostorsko ali materialno ločena in dislocirana od predmoderne, temveč je vpeta v enoten zgodovinski proces, v kontinuiteto virov družbene moči in privilegijev. Sodobna shematična zgodovina moderne, v kateri racionalnemu razsvetljenju sledi izgradnja pravične družbe oziroma njenih atributov, demokratične države in prostega trga, je zato zavajajoča.¹³² Collins vidi kot primer središčne shematične zgodovine anglocentrično teleologijo, ki se na primeru demokracije kaže kot problem, da o demokraciji govorimo kot o nečem, kar se je zgodilo v Angliji, kar izhaja iz angleške oblike.¹³³ Če vzamemo osnovne karakteristike zgodnje angleške demokratičnosti (delitev moči in omejeno predstavništvo) lahko po Collinsu (1999: 110–3) že za Benetke leta 1170 trdimo, da so bile najmanj proto-demokracija.¹³⁴

Primer angleške oblike je primer zgodovinskega diskurza centra, ki se vzpostavlja kot razvit in civiliziran, iz česar izhaja, da s svojo zunanjepolitično vlogo razvija in civilizira. V ideološki tipizaciji centra se na eno obliko tako vežejo še druge; demokracija se poveže s trgom, ekonomski imperializem pa postane civiliziranje sveta. V tem vloga Anglije kot

¹³² Kot pravi Skocpolova (1979: 17), se revolucije redko začne z namenom da bo revolucija. Collins (1999: 166–9) v nasprotovanju shematičnim zgodovinskim konceptom v teorijah dokazuje, da so bili sekularizem, industrijska revolucija in demokratizacija dolgotrajni večstoletni procesi.

¹³³ Iz tega zgodovinsko izhaja, da imajo med meščanskimi družbami samo v Angliji in ZDA nekakšno demokratično kulturo, Nemčija in Rusija, ki sta imeli Hitlerja in Stalina, pa tega ne premoreta (Collins 1999: 110).

¹³⁴ Strukturirane so bile v izogib prevladi ene družine, imele so volitve a na osnovi patricijskih družin. Benetke, pa tudi Hanseatska mesta ali pa Danska republika med leti 1568–1584 so torej ravno toliko (ne)demokratična oligarhija kot Magna carta (*ibid.*).

hegemon 19. stoletja ni bistveno drugačna od vloge ZDA kot hegemon 20. stoletja (Stein 1984: 356). Demokratizacija kot tip lokaliziranega procesa na podlagi specifičnega razmerja interesov je z diskurzom centra namreč posplošena, transnacionalizirana, ne da bi problematizirali njeno specifično kontekstualno naravo ali notranja razmerja. Še bolj kot pri demokratizaciji pa je centralni značaj in interesna obremenjenost očitna pri fenomenu trga. Kot pravi Polanyi v prosti trgovini v Angliji v šestdesetih letih 19. stoletja ni bilo nič naravnega ali neizogibnega (Hobson 2007: 195). Če kaj, potem zgodovinski razvoj moderne in vloga trgovine ter prostega trga v njem potrjujeta ravno nasprotno tezo, po kateri center svetovnega kapitalističnega sistema določa vrednost virov in vire alocira v center.

2.7.2 Protislovna tranzicija v moderno

Druga raven problematične moderne dominacije (ad B) je protislovje v uveljavljanju modernih konceptov. To protislovje smo na primeru trga obširno pojasnili v podpoglavjih o monopolističnem, nacionalističnem, protekcionističnem, korporativnem in imperialističnem vzgonu kapitalizma. Teza, da trg ni vodil razvoja trga, ki jo zgodovinska empirična dejstva dobro podpirajo, je za tržno paradigmo izjemno problematična. Odpira namreč vprašanja o tem zakaj in kje se pojavlja diskurz trga in kaj ta dominantna partikularnost pomeni za model trga. Podobna neskladja so opazna tudi pri procesu moderne demokratizacije. Demokratičnost bazira na (a) delitvi moči, (b) predstavnilstvu in volilni pravici ter (c) drugih splošnih, neodtujljivih pravicah. Toda demokracija se ni kar zgodila, omenjene karakteristike so se denimo v Angliji razvijale izjemno počasi v odvisnosti do razmerij v strukturi politične moči, za katero je bilo značilno konstantno protislovno razmerje med dominantnimi in podrejenimi skupinami, v katerem sta se prepletali politična in ekonomska raven (Mann 1987a: 339–350).¹³⁵ V Angliji so najdlje volilno pravico omejevali etničnim manjšinam (Škoti, Irci), verskim manjšinam (Judje, katoliki) in ženskam, skupinam, ki so bile tudi ekonomsko najbolj podrejene in zapostavljene. Podobno so temnopolti kot nekdanj suženjska delovna sila in nato poceni delovna sila v ZDA volilno pravico *de facto* dobili šele v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Če to primerjamo z obsegom volilne pravice v Nemčiji ali Franciji, kjer je bila politična dinamika v moderni zgodovini večja, to obdobje ponuja empirične podatke o velikanskih nihanjih, povezanih z protislovji, krizami, državnimi udari, revolucijami in emancipacijo od spodaj. Zopet spoznanje kot takšno po sebi nikoli ni zagotovilo trajnega

¹³⁵ Med leti 1700–1800, ko je bila vzpostavljena strankarska politika whigov in torijcev, je bil bazen participacije 8 % odraslih oseb. Leta 1832 je imelo volilno pravico 20 % moških v Angliji, 12 % na Škotskem in 5 % na Irskem (McEveby, Mann v Collins 1982/1993/1999: 114–8).

demokratskega procesa. Francoska revolucija kot najpogostejše opisovani primer emancipatornega udara od spodaj, ki je politično spremembo relativizirala kot normalno in stalno in zaupala legitimnost državljanom (Wallerstein 2004: 4) je denimo hitro ugasnila ker se je križala s preštevilnimi zakoreninjenimi interesnimi strukturami na kontinentu.¹³⁶

2.7.3 Protislovje v realizaciji trga in države v zgodnji moderni po Alexis de Tocquevillu

Tretja raven odnosa med konceptom trga in države, ki bo v ospredju v naslednjem poglavju naloge je (ad C) vprašanje, ali sploh vzdržita svojo realizacijo v moderni. To vprašanje si je med drugim zastavil tudi Alexis de Tocqueville, ki je doživel nastanek prve republikanske države in prostega trga ter imel na ta način izjemno gledišče na sožitje in razvoj moderne države in trga.

Tocqueville je bil precej skeptičen že do predpostavljene individualne in racionalne narave modernega človeka. Tocqueville sicer je pristal na 'za-sebno' in egoistično naravo posameznika je v nasprotju z motivirano intencionalnostjo agenta, ki izhaja iz liberalizma, delovanje posameznika postavil v kontekst strahu, neznanja, naivnosti in izgubljenosti, ki v človeški naravi zahteva stalnost in red.¹³⁷ Tocqueville je bil prepričan (1996: 290), da sta simptoma tovrstne narave človeka neznosen pogled na kaos in voljnost nezavednega vstopanja v suženjske odnose. V svoj knjigi *Demokracija v Ameriki* je Tocqueville celo zapisal, da ljudje tudi v svobodnih deželah potrebujejo stalnost in moralno avtoriteto: »V nasprotnem primeru državljani ne le dopustijo, da jim odvzamejo svobodo, temveč jo dajo, najdejo si gospodarja« (*ibid.*: 32–3).¹³⁸ To psihoanalizo modernega človeka in družbe je Tocqueville povezal z nastankom političnih in ekonomskih formacij korporativne oblike, ki smo jih v tej nalogi že večkrat omenili. Tudi Tocqueville pravi, da gre za formacije, ki so vprašljive s stališča svobode in demokratičnosti, pogojujejo namreč hierarhična notranja razmerja v smislu vpliva in privilegijev.¹³⁹

Demokracija po mnenju Tocquevilla sicer pospešuje industrijo, zagotavlja ji namreč večji obseg vključenosti agentov in naposled večjo dostopnost ter nižjo ceno izdelkov. Toda

¹³⁶ Obči interes, ena od liberalnih in paradigma nove družbe enakih pravic, je stabilno realizacijo doživljal zgolj kot najnižji skupni imenovalac bolj enakih in manj enakih. Je moč dandanes kakorkoli drugače gledati na demokracijo?

¹³⁷ »Pred sabo vidim brezštevilno množico ljudi, podobnih in enakih, ki se neutrudno vrtijo okrog samih sebe, da bi si poiskali dovolj užitkov s katerimi bi si zapolnili dušo« (Tocqueville 1996: 313).

¹³⁸ »Religiozna ljudstva so močna tem kjer so demokratična šibka« (*ibid.*: 32–3).

¹³⁹ Tocqueville je opazoval kako se politične stranke združujejo okoli voditeljev in ustvarjajo podobna hierarhična razmerja, kot so veljala za aristokratske družbe (*ibid.*: 95).

obenem se iz demokracije in industrije dviga tudi nova aristokracija (*ibid.*: 164).¹⁴⁰ Specializacija dela pa po Tocquevillovem mnenju (1996: 195) vodi v korporativno obliko upravljanja z delom in v njegovo izkoriščanje.¹⁴¹ »Specializacija daje varnost a obenem pomeni nezmožnost videti širše, kar je posebna nevarnost (*ibid.*: 127). /.../ Bolj kot se izpopolnjuje delavec, bolj propada človek. Sredi vsesplošnega gibanja postane negiben. Tako industrija zatre delavce in dvigne gospodarje. Kaj je to drugega kot aristokracija?« (*ibid.*: 162).

Skozi pogled Tocquevilla izkušnja trga in njegovih spremljajočih predpostavk kot so individualnost, delitev dela, samoangažiranost in menjava, izzveni kot diskurz, ki instrumentalizira agente, ki jim daje vloge in usmerja njihovo delovanje, obenem pa jih prepričuje da so svobodni. Problematične pa so tudi institucije trga in demokracije, od tovarne, do liberalno-demokratskega političnega sistema in nacionalne države.

2.7.4 Protislovnost klasičnih modernih konceptov (ad C) in njene posledice: sinteza

Marx je bil prepričan, da je participacija iluzionistični instrument meščanske družbe. Prava demokracija kot vladavina ljudstva oziroma vladavina iz ljudstva se lahko po njegovem prepričanju namreč razvije samo ob enakopravnih odnosih v ekonomski (proizvodnji) strukturi. V konceptu trga je Marx videl vir temeljnega nesorazmerja, ki bo s koncentracijo ekonomskih virov povzročilo zaostrovanje družbenega ekonomskega protislovja, zaradi česar se bo zgodila revolucija družbenih odnosov. Toda industrializacija 19. stoletja je nasprotovala tako Marxu kot liberalnim teorijam. Mobilizirala je človeške vire, ne pa demokratizacije in volilne pravice (Collins 1999: 121). V Angliji, za katero statistični podatki o koncentraciji lastništva kažejo, da je v njej leta 1900 vladala največja družbena neenakost¹⁴² ni prišlo do delavske revolucije.¹⁴³ Na podlagi tega je moč skleniti, da monodeterministična razlaga koncepta trga in države, liberalna ali kritična, ne zadošča za razumevanje dogajanja v prvi polovici moderne. Obenem pa se zdi, da ne ustreza niti razlaga, ki bi v trgu in državi skušala

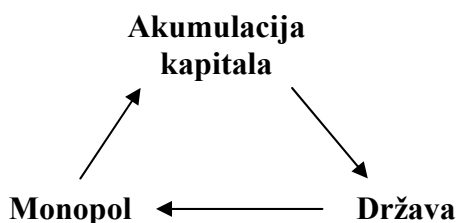
¹⁴⁰ Tako kot v pretekli družbi je množica revnih in malo premožnih (*ibid.*: 164).

¹⁴¹ Tocqueville (*ibid.*: 195) opazuje nesorazmerje med delavci, ki imajo samo svoje roke in delodajalci, ki imajo kapital in delijo plače zaradi česar govori o pomenu zakonodajalca. Toda obenem opazuje nesorazmernost, zapiranje in koncentracijo tudi v političnem prostoru. Po Tocquevillu (*ibid.*: 214) družbi vlada korpus, konvencija odnosov in vlog, ki pa pomeni izkoriščanje. Kljub tej napredni misli pa se tudi sam ne more zne biti nekaterih podzavestnih interesnih struktur. Piše denimo, da v Evropi skušajo izenačiti vlogo moškega in ženske, ki pa ni enaka. »Američani so na spola prenesli vloge v politični ekonomiji, ki danes vladajo v industriji. Skrbno so razdelili opravila med moškega in žensko, da bi bilo delo boljše opravljeno,« piše Tocqueville.

¹⁴² Neenakost v ZDA, Franciji in Nemčiji je bila napram tej po oceni Collinsa zmerena (*ibid.*: 171).

¹⁴³ Weber je preroško zapisal, da bi socializem pomenil birokratizacijo menedžerjev, država pa bi izgubila svojo protitež v trgu (Held 1989: 42).

iskati nasprotujoč si vir moči, razvoj moderne namreč kaže, da trg ni proizvedel ničesar, kar ni hotela proizvesti država. Problem je seveda v tem, da sta tako Smith kot Marx predvidevala konkurenčni in ne monopolni kapitalizem (Jessop 1982: 64), razvoj moderne pa priča ravno o nasprotnem: o trikotniku moderne v katerem kapital izhaja iz monopola, monopol iz države, država pa iz kapitala.



Shema 2.8: Kapital, država in monopol. *Država omogoči razvoj monopolističnega kapitalizma (notranji in svetovni trgi), ta pa utrjuje moč in položaj države. Del širšega konteksta sheme 8 je pojasnjen v shemi 7.*

Vprašanje v okviru dominacije torej ni demokratičnost trga, temveč demokratičnost države, ki se naslanja na principe tržne ekonomije. Ta (ne)demokratičnost vsekakor ima svojo mejo nelegitimne dominacije in mejo notranjih protislovij. Dober primer za slednje je protikoncentracijska (antitrustovska) zakonodaja v ZDA, ki se rodi skupaj z velekapitalisti kot so bili Rockefellerji in Morgani v 19. stoletju. Kot piše Stiglitz (1994: 127) problem seveda ni bila neučinkovitost monopolov, temveč strah države, ki je monopolistom zagotavljala aglomeracijo moči, da bo posamezna aglomeracije postala prevelika in dobila prevelike politične apetite. Naposled je torej kapital v državi kapitala moral omejiti kapital. Kar se tiče meje nelegitimne dominacije pa je potrebno zapisati, da je številne politične in ekonomske pravice v prvi polovici moderne uspelo doseči tudi delavskemu razredu in različnim manjšinam, ki so bile v obdobju pred moderno izrazito strukturno zapostavljene. Kot smo že zapisali, moderna te kontinuitete interesnih struktur ni popolnoma presekala. Obenem pa moderni ni moč odreči emancipatornega momenta, ki ga je uvedla družba 'enakih', družba visoke dinamike, prehodnosti in tehnološkega razvoja. Razloge za to je potrebno iskati v potrebi moderne države po visoki mobilizaciji človeških virov, ki jih moderna potrebuje, zato da bi reproducirala svojo moč in dinamično ekonomsko in politično prednost. Tiste družbe, ki so zatirale razvoj notranjih protislovij so se znašle v krizi vzdržnosti, ki je vodila do konflikta in menjave elit (Habermas, 1983: 231–246). Sodobni kapitalizem za tak večni, zgodovinski dialektični proces pomeni pospešitev dogajanja v prostoru in času. Toda v tej zgodovinski dialektiki, ki vztraja na Heglovi tradiciji, da ni razvoja brez protislovij (Morrison 2006: 141) je potrebno ostati previden. Že pri Francoski revoluciji smo pokazali, kako so nekatere temeljne interesne strukture obstale, ker so bile vezane na preveč uveljavljenih vzorcev, ker je

njihov interes ali institucionalizacija interesa premočna. Podobno je emancipacija, svoboda in participacija lahko relevantno vprašanje predvsem v državah razvitega svetovnega jedra, kjer vključenost delovne sile igra drugačno vlogo kot v državah svetovne periferije. V državi, ki nima modernih razvitih elit, lahko ena kriza brez konca vodi v drugo. Afriška celina ponuja dovolj tovrstnih primerov.

2.8 Kriza monopolnega kapitalizma v prvi moderni in državni zlom: sinteza

V zadnjem podglavju tega poglavja se bomo dotaknili vprašanja krize moderne države. Ogledali si bomo klasično marksistično napoved krize na podlagi nevzdržnega ekonomskega modela, jo povezali z geopolitično teorijo državnega zloma in soočili z velikimi krizami prve polovice moderne.

Zdi se, da veliki umi moderne 19. stoletja uničujočih vojn v začetku 20. stoletju oziroma njihovih vzrokov niso predvideli. Svetovne vojne niso bile neposredna posledica zaostrovanja protislovij med delom in kapitalom. Tudi povezovanje držav v enotni trg ni povzročilo kozmopolitanizma. Celo nasprotno, v bogatem jedru kapitalističnega sistema, ki je v svojem političnem konfliktu rodil pogoje moderne, so nastala nasprotja med državami, ki bi jih z Webrovim vokabularjem lahko opisali kot nasprotja prestiža, prvenstveno elitistične nacionalne ideologije. Toda ali je fevdalni tip imperializma, takšen ki bi izhajal iz golega argumenta prestiža, dovolj za pojasnitev vojn, ki so izbruhnile globoko v razvitem kapitalizmu?

Marx je pisal, da stopnjevanje industrijskih odnosov vodi v koncentracijo, ustvarjanje presežne proizvodnje, ki se na trgu več ne more realizirati (Poulantzas 1977: 215–245; Krašovec 1983: 746–748). Ta koncentracija se lahko po Marxu sprostí le z iskanjem novih trgov ali uničenjem masovnih proizvodnih sil; »orožje s katerim je meščanska družba premagala kapitalizem se tako zaroti proti njej« (Marx 2004: 30–5; Balaam in Veseth 1996: 66). Konkretnije je tovrstna nihanja v kapitalistični ekonomiji opisal Kondratieff, ki je ocenjeval, da se amplituda krize pojavi vsakih nekaj desetletij. Kondratieff je postavil tezo, da so kapitalistični cikli dolgi več desetletij in odvisni predvsem od vloge države (Wallerstein 2004: 30). Tovrstnih poizkusov je bilo še več, toda ekonomska nihanja 20. stoletja so njegovo teorijo zavrnila v prid avtonomnemu pro- in proti-cikličnemu vplivu, ki jo ima neekonomska

oziroma družbeno-politična in institucionalna stvarnost, kot je država, na ekonomsko stvarnost.

2.8.1 Mikroekonomska protislovja¹⁴⁴

Schumpeter je zagovarjal tezo, da monopoli favorizirajo ekonomsko širitev, ker garantirajo dobiček, toda obenem povzročajo fiskalno nestabilnost in negativno vplivajo na trge posojil, zavarovanj in vrednostnih papirjev (Collins 1999: 179). Če poenostavimo Schumpetrov argument, trg deluje v družbenem polju, ki za delovanje trga postavlja pogoje, obenem pa je edino lahko vir razvojne dinamike, ki je zunanja modelu trga. S tem privilegijem pa družba ne upravlja racionalno temveč v skladu z zaznavo koristi od določenega načina delovanja, ki jo v veliki meri determinirajo institucije. Sliko krize in transformacije, ki izhaja iz tovrstne družbene nepopolne konkurence (nepopolnega trga) in razmerij med kapitalistično dinamiko in dinamiko v družbeno-političnem polju je z institucionalističnim pristopom dodelal Thorstein Veblen. Veblen je trdil, da je institucija prostega trga izpostavljena negativnim procikličnim učinkom vsaj na treh ravneh: (a) poslovnim subjektom na modernem trgu hitro zmanjka interesa za razvoj in inoviranje ker so njihove proizvodnje aktivnosti podrejene kratkoročnim dobičkom.¹⁴⁵ (b) Simptom kratkoročnih interesov je po Veblenu rast cene oglaševanja, ki dobičke preusmerja v sektor, ki je s stališča kolektivne dobrobiti in učinkovite rabe ekonomskih virov kontraproduktiven. Potrošnja zaradi oglaševanja namreč preseže eksistenčno, maksimizacija ugodja pa postane ujetnik oglaševalske manipulacije (Trigilia 2002: 92). (c) Nastanek monopolnih trgov, kartelov in konzorcijev, ki je posledica neizogibne koncentracije, zmanjšuje konkurenčnost, s tem pa učinkovitost in raven zaposlenosti (*ibid.*: 91). Vsi ti učinki po Veblenu povzročajo ekonomska protislovja in krizo, na katero pa s svojo institucionalno aktivnostjo lahko vpliva država (*ibid.*: 89–90).

2.8.2 Makroekonomska protislovja, kriza in vojna

Poleg klasičnih pristopov krize in državnega zloma, ki so se pokazali za enodimenzionalne in pomanjkljive, se je v teoriji pojavilo tudi nekaj večdimenzionalnih pristopov, kot je geopolitična teorijo državnega zloma. Po tej politični materialistični teoriji (Collins 1999: 29), se napetosti v državi zaostrejujejo z fiskalnimi problemi oziroma nezmožnostjo države, da zagotavlja pričakovan življenjski standard večini prebivalstva. Temu

¹⁴⁴ Ta vprašanja podrobno obravnavamo v tretjem poglavju.

¹⁴⁵ Delničarje, ki vstopijo v podjetja, zanima zgolj kratkoročni dobiček, gonja za tem dobičkom pa je vir cikličnih kapitalističnih problemov (*ibid.*: 89–90).

sledi konflikt znotraj elitnega razreda in naposled faza ljudskega revolta, v kateri vstopi element ideologije (*ibid.*: 47). Collins k temu dodaja še element legitimnosti kot raven dvosmernega procesa med agenti in med agentom ter strukturo, ki je ključ za lojalnost, solidarnost in kohezijo, torej faktorje, ki neko državo držijo skupaj (*ibid.*: 49). Tak model je lahko učinkovit, če razširimo njegov kontekst. Vzdržnost nacionalne ekonomije je namreč povezana z procesi v ekonomskem sistemu, ki je na svetovni ravni prepleten, njegovi učinki pa se prelivajo v posamezne države (Biagio 1981: 165–180). Ti učinki so nesorazmerni in odvisni od položaja države v svetovnem ekonomskem sistemu, nanje in na sam proces pa lahko s svojimi politikami vpliva tudi država. Državne krize tako ni moč opazovati izven dimenzije meddržavnih odnosov in svetovnih procesov, ki so okvir za razvoj in možne izhode iz krize, vedno pa je lahko prisoten tudi element neposredne intervencije posamezne države ali mednarodne skupnosti v državo, ki lahko vpliva na razvoj ali razplet krize.

Scenariji krize (1-2-3; 2-1, 2-3; 3-2-3, 3-2-1)				Nekatere možne reakcije in posledice
1 Ekonomsko protislovje	→	Ekonomska kriza	Kriza sistema	Redistribucija, transformacija
2 Politično protislovje	→	Politična kriza		Nasilje, ekspanzija, transformacija
3 Družbeno-kulturno protislovje	→	Legitimacijska in motivacijska kriza (<i>kriza identitete</i>)		Razpad homogenega telesa

Shema 2.9: Kriza države, predelano po Habermas v Held (1989: 82) in Collins (1999: 47–9). Primer prvega scenarija krize, ki se začne z ekonomskim protislovjem, je lahko že fiskalna nevzdržnost države ali pa zaostrena koncentracija kapitala in njeni negativni učinki. Primer avtonomnega političnega protislovja je konflikt političnih interesov. Tretji primer družbeno-kulturnega protislovja, kot vira krize, pa je lahko krepitev posameznih etničnih entitet v neki državi. Skrajna faza vsake krize, ki se s prehajanjem med stopnjami stopnjuje, je razpad državnega telesa.

Vojna je empirično izjemno zanimiv in bogat vir razumevanja večdimenzionalnosti nastanka in razvoja krize, lahko je namreč reakcija državnih elit na krizo, ki jo povzročijo bodisi notranji fiskalni problemi, napetosti med elitami, problem legitimnosti, položaj in protislovni interesi v svetovnem ekonomskem (kapitalističnem) sistemu (Habermas 1983: 231–246), kot državljanska vojna je najbolj skrajna oblika zaostrene notranje krize, vojna kot skrajno družbeno stanje pa pogosto zaostri tudi druga notranja protislovna razmerja in pripravi polje za transformacijo razmerij. Če se ozremo na prvo svetovno vojno lahko zapišemo, da je bila v nekaterih evropskih silah fiskalna kriza vsekakor prisotna ali na vidiku (Francija,

Anglija, Rusija), v drugih pa je bilo problematično vprašanje politične legitimnosti (Avstro-Ogrska). Zaostreno je bilo tudi protislovje ekonomske paradigme svetovnega kapitalističnega sistema. Če je Weber za sužnjelastniško ekonomijo dejal, da se je po zatišju vojnih pohodov končal tudi vir sužnjev in je sistem zašel v krizo (Collins 1999: 193), bi lahko podobno dejali tudi za kapitalizem v obsegu, v katerem je stavil na imperialno paradigmo¹⁴⁶ – kot pravi Polanyi, imperializem ni mogel večno polniti luknje med proizvodnjo in potrošnjo (Polany v Trigilia 1985/2002: 104).

Dogajanje v Evropi tovrstnemu pogledu vsekakor pritrjuje. Evropa je bila konec 19. stoletja priča velikim spremembam v meddržavni stratifikaciji in konfliktom imperialnih interesov. Med Nemčijo in Francijo se je vnel spor za Alzacijo in Loreno, ki ju je slednja izgubila leta 1870, zaradi česar so izdelali načrte za nasilno ozemeljsko pripojitev. Rusko-Avstrijski interesi so se križali na Balkanu, Velika Britanija v fazi stagnirajočega (izčrpanega) imperializma pa se je čutila ogrožena od imperialnega širjenja Nemčije, ki bi lahko podrlo ravnovesje sil v Evropi (Benko 2000: 154–5). Vse velike evropske sile (razen Rusije) so želele ponovno deliti karte – vojna je bila naravni odgovor tovrstnim interesom. Vojna pa je bila tudi po sebi vzpodbuda agregatnemu vprašanju v industrijah kot je vojaška (Collins 1999: 179). Po prvi svetovni vojni je nevzdržno specifične ekonomske paradigme potrdila njena sprememba v 'new dealu' in pojavu socializma (Skocpol: 1982: 256; Polany v Trigilia 1985/2002: 104). Dogajanje po prvi svetovni vojni pa tudi v drugih pogledih utemeljuje pogled na krizo s pomočjo razširjenega geopolitičnega modela. Nemčija je bila zaradi izgubljene vojne v fiskalni in krizi legitimnosti, ki je vodila v neke vrste ideološki državni udar. Še prej se je zgodila oktobrska revolucija v državi, ki je kot šolski primer po definicija tristopenjskega Collinsovega modela doživela ekonomsko krizo, vojaški poraz in krizo legitimnosti, nato medelitno nasprotovanje in na koncu še ljudski revolt, v katerem je vstopil element socialistične ideologije.

¹⁴⁶ Pomemben vzrok za prvo svetovno vojno je gotovo bil konfrontacija monopolističnih držav, ki so svoj ekonomski položaj poglobljale z imperialističnim ekspanzionizmom, ki je tik pred vojno doživel mejo fizične širitve. Po besedah Lenina je 19. stoletje stoletje imperijev, kolonije ali neokolonije namreč pomenijo povečan bazen delovne sile in trgov za prodajo presežne proizvodnje. Lenin vidi prvo svetovno vojno kot višek napetosti med evropskimi imperiji v boju za te bazene (Balaam in Veseth 1996: 67; Poulantzas 1977: 222–230).

3. GOVORICA /REALIZACIJA TRGA IN MODERNA DRŽAVA

Normativni, praktični in znanstveni diskurz trga so bili, kot smo pokazali v prejšnjem poglavju, zgodovinsko dezorientirani do praga moderne. Njihov skupni nastop je z eksponiranjem dela Smithove ekonomske teorije tako zgodovinsko vpet v nastanek sodobne države in njene ekonomske paradigme, tržne ekonomije. Danes se zdi enotnost in univerzalnost vseh treh diskurzov večja kot kadarkoli prej. Današnja slovenska družba govori trg s takšno vnemo¹⁴⁷, kot da je sveta voda s katero se bomo oprali kolektivne real-socialistične izkušnje, iz katere bi se pravzaprav morali naučiti, da ne delujeta niti 'trg', niti 'država', še najmanj pa gre zaupati (istim) politikom, ki so nas v prvo ali slednje prepričevali v prejšnjem in nas prepričujejo v aktualnem režimu.

Današnji družbi gre trg veliko lažje 'z jezika', kot ji gre 'v glavo'. Pojavi kot je veliko število potrošnikov ali posploševanje njihove namernosti, torej, da imajo interes za maksimizacijo dobička, ker kupujejo, naj bi bili evidentna utemeljitev paradigme trga po zdravorazumski logiki 'kar vidim, to je': da je torej vse večje potrošništvo znak vse bolj tržnega in racionalnega obnašanja, vse večji materializem znak naravne materialnosti behavioristično-motivacijskih ciljev, vse večji individualizem pa znak zdravega atomizma, ki je, češ, naravno stanje stvari. V globalni liberalni klimi, ki nedvomno tudi nas nagovarja skozi množične medije in množični okus, je k neoliberalni retoriki precej prispeval tudi padec Sovjetske zveze, ki je v konfliktu svetovnih velesil odmeval kot zmaga ene ideologije.¹⁴⁸ Toda sočasno s tem, ko smo tako rekoč pokopali Marxa, delavci v vseh razvitih državah, tudi pri nas, trkajo na vrata kapitala in države. Kitajska, država ki jo vodi centraliziran partijski aparat, pa medtem postaja najmočnejša svetovna gospodarska sila. Ta dva vtisa sodobnosti nas ne moreta pustiti v ravnodušju do liberalne paradigme modernega trga in države.

V prvem poglavju smo zastavili strukturiranje modernega trga in države v zgodovinskem kontekstu. Pokazali smo, da je bil njun razvoj soodvisen in povezan z kontinuiteto različnih interesnih struktur zaupanja in znanja, obenem pa je nekatere strukture transformiral in uvedel nove. Moderna ni odpravila družbenih protislovij, bolj kot to jih je

¹⁴⁷ Dober vpogled v to ponuja diplomska naloga Andreje Trdina z naslovom »Hegemonija neoliberalnega diskurza v slovenskem novinarstvu« (Trdina 2007), kot splošen fenomen pa je neoliberalni 'novorek' dobro opisan v Bourdieu, Wacquant 2003: 57–63.

¹⁴⁸ Po hladni vojni je neoliberalna globalizacija postala ne le vplivna sila svetovne politike temveč tudi ključna sila v normativnem političnem smislu. »Obljuba, da bodo vsi, ki ubogajo trg blagoslovljeni z rajem na zemlji je zavladata ne le v svetovnih organizacijah in korporacijah temveč tudi v nacionalnih parlamentih« (Beck 2005: 77–9).

poglobila, transcendirala in zagotovila tako kompleksno, povezano in hitro komunikacijsko, informacijsko ter transportno mrežo distribucije homogenega znanja, da lahko protislovja v informacijah in v intenzivni strukturi zaupanja kadarkoli in kjerkoli izbruhnejo v nepredvidljivih in zastrašujočih posledicah, kakršna je bil 11. september. Zaradi tega se bolj kot kadarkoli z hiperintenzivno menjavo (transakcijami) uveljavlja tudi hiperekstenzivna realnost represivnih varnostnih struktur zaupanja, na državni, subdržavni in meddržavni ravni, ki ščitijo monopole temeljnih struktur za transakcije znanja in zaupanja, monopole države in trga.

V drugem poglavju bomo okvirno zožili časovno perspektivo na drugo polovico moderne oziroma na sodobnost in se poglobili v samo strukturo institucij države in trga. Ogledali si bomo kako je njun diskurz konstituiran v teoriji in praksi, zakaj prihaja do razlik, kakšno je notranje razmerje med modernim trgom in državo, v čem sta trg in država protislovna, na kateri točki povzročata krize in kje je njun vir spremembe.

3.1 Paradigma konkurence: kaj je in kakšne so njene predpostavke

Posameznik, motiviran za doseganje čim večjega ugodja, bo sprejemal odločitve in se angažiral v dejanjih, ki mu zagotavljajo superiornost v akumulaciji materialnih virov in s tem večje splošno ugodje (Samuelson, Nordhaus 1998: 86).

Paradigma konkurence je temelj liberalne ekonomske perspektive in temelj modernega liberalnega ekonomskega diskurza, ki dominira v sodobni družbi (Stiglitz 1994: 5). Paradigma konkurence vzpostavlja univerzalno ravnotežje med interesi 'za-sebe' in obćim interesom, oziroma dialektično ravnotežje med delci in telesom. Ravnotežje izhaja iz čistih subjektivnih notranjih interesov partikularnih agentov, ki v interakcije *per se* vstopajo kot v tekmo, zaradi česar je v skladu z filozofijo utalitarizma v njihovem skupnem interesu, da vse kar je nad interakcijo tekmujoćih donosov te štiti v vseh njihovih atributih; v najvećji možni svobodi in zasebnosti, v sadovih zmage in njihovem užívanju ter v prostem (nereguliranem) sklepanju dogovorov in angažíranju (već v Infantino 1998). Edino tak sistem je namreć maksimalno učinkovit in najbližje individualnim interesom, iz katerih po moralni in politični plati črpa legitimnost.

Paradigma konkurence se navdihuje v Smithu in Ricardu a je 'očišćena konteksta', kot so družbene institucije, od konvencij do tradicij in vrednot, ki jih denimo Smith ni ločil od razumevanja delovanja modela trga (Oncken 1987: 443–450). Paradigma konkurence je bila utemeljena z Léonom Walrasem in drugimi misleci marginalistićne revolucije v sedemdesetih

letih 19. stoletja (Trigilia 2002: 32, 120). Utrjevala se je v delih neoklasikov; Jevonsa, Mengerja, Arrowa, Debreuja, Samuelsona in drugih (Baker v Arestis in Sawyer 1994: 44).

Paradigma konkurence se naslanja na različne zunanje (kontekstualne, družbene, normativne) in notranje (individualno-smotrne) predpostavke.¹⁴⁹ Notranje predpostavke so: (a) da je v naravi posameznika, da si prisvaja dele stvarnosti v obliki zasebne lastnine, (b) da je v naravi posameznika osrednja motivacija maksimiziranje ugodja, kar posameznik doseže z potrošnjo¹⁵⁰, (c) da posameznik deluje v skladu z osrednjo motivacijo in zavestno sprejema odločitve, ki zagotavljajo maksimizacijo ugodja skozi potrošnjo¹⁵¹, ter (d) da ima posameznik polno kapaciteto za takšno delovanje. Zunanje predpostavke konkurenčne paradigme so operativne oziroma kontekstualne narave; gre za (a) več ponudnikov slehernega identičnega elementa potrošnje in več povpraševalcev po tem identičnem elementu, (b) popolno informiranost agentov, (c) za obstoj enotnega merila vrednosti vseh elementov trgovanja na vseh trgih, ki izhaja zgolj iz vrednosti izražene v denarju (cene), ta pa predstavlja zgolj ponudbo in povpraševanje po tem elementu, ki izhaja izključno iz redkosti določenega vira in (d) za materializacijo trgov, ki pomeni, da obstaja dostop agentov na trgih do drug drugega, da lahko na trge neovirano vstopajo in iz njih izstopajo.

3.1.1 Univerzalni pomen konkurenčne paradigme

Kot smo v tej nalogi že omenili, paradigma konkurence nima le ekonomske veljave, temveč se uporablja kot miselni sistem in ideologija v splošnem družbenem polju ter pri vprašanjih upravljanja z vsemi družbenimi viri.¹⁵² Ekonomske predpostavke in ekonomska racionalnost ter trg kot njuna izpeljava so v skladu s širšo (neo)liberalno paradigmo del splošne narave družbenih akterjev in odnosov. Po Webru kapital oziroma zasebna lastnina po sebi ustvarjata skupnost trga na podlagi odnosov, ki izhajajo iz materialnih interesov. Več kot je racionalnosti v dejavnosti posameznika, bolj takšna dejavnost izpolnjuje posameznikov interes za maksimizacijo dobrobiti, bolj pa je takšna dejavnost tudi usmerjena s strani vseh akterjev zainteresiranih za trg (je torej po utilitarni filozofiji v splošnem interesu). Ker je namensko zasledovanje interesov najbolj racionalno pri tržnem obnašanju, se v širši

¹⁴⁹ Predelano po: Sculli v Coleman in Fararo 1992: 166; Carruthers in Babb 2000: 5, Granovetter in Swedberg 2001: 9.

¹⁵⁰ Smith v primerjavi z neoklasiki denimo govori o maksimizaciji z akumulacijo oziroma racionalnem odločanju o kapitalu (Baker v Arestis in Sawyer 1994: 44).

¹⁵¹ V konkurenčnem sistemu, ki je izpeljava iz modela trga in kjer je merilo konkurenčnosti racionalnost pri plemenitenju zasebne lastnine, bodo največje ugodje dosegli tisti z najbolj racionalnimi odločitvami (Samuelson, Nordhaus 1998: 103).

¹⁵² Ekonomijo namreč *par hypothesis* smatramo za disciplino, ki se ukvarja z alokacijo redkih virov, čeprav ta definicija, kot smo pokazali, ni neproblematična. Becker, Buchanan in Downs so tri bolj prepoznavna imena, ki so tržni model zagovarjala na širšem družbenem polju (Granovetter in Swedberg 2001: 2).

paradigmi trga skriva posebna etika. Oziroma, kot pravi Weber (v Woolsey Biggart 2002: 30), je poštenost (torej delovanje v skladu z utilitarno tržno etiko na podlagi konkurenčne paradigme) najboljša (najbolj etična) politika za posameznika in družbo.

Samuelson pravi (Samuelson, Nordhaus 1998: 28), da ekonomski trg, torej trg redkih virov, po neoliberalnem konceptu ekonomije pa ekonomijo v celoti, določa le dvoje; potrošniki in tehnologija. Potrošniki odločajo kaj bo proizvedeno s tem ko s svojimi racionalnimi odločitvami usmerjajo akumulacijo dobička in silijo ostale k imitaciji, tehnologija pa določa zmožnosti v načinih proizvodnje.¹⁵³ Podobno bi lahko v skladu z neoliberalno mislijo dejali za politični trg, ki ga na osnovi konkurenčne paradigme določajo le volivci in kapaciteta političnega sistema.¹⁵⁴ V interesu potrošnikov je, da država kot monopolist politične moči ščiti trg in njegove predpostavke, da torej ščiti maksimalno svobodo, pogodbene odnose in zasebno lastnino. S tem pa je politično polje po neoliberalnem pogledu pravzaprav podrejeno ekonomskemu – vsako dejanje, ki odstopa od ekonomske racionalnosti oziroma delovanja v skladu z konkurenčno paradigmo, je namreč neracionalno in neučinkovito tako za ekonomsko, kot tudi za politično telo (več v Infantino 1998).

3.1.2 Konkurenčna paradigma v praksi

Skoraj ni ekonomske prakse, kjer konkurenčna paradigma ni v konfliktu z realizirano alokacijo virov in odločitvami posameznikov, oziroma prakse, ki ne bi sprožala dvomov v konkurenčno paradigmo in njene predpostavke. Nekaj primerov, ki so v teoriji sprožili živahne debate, si bomo ogledali tudi v tretjem poglavju naloge.

V odmevni raziskavi, ki je potekala konec prejšnjega stoletja, so primerjali karierno pot visoko izobražene generacije na ugledni ameriški pravni šoli. Carruthers in Babb, ki natančneje povzemata raziskavo (2000) pišeta, da so ob prvi zaposlitvi moški diplomiranci te šole zaslužili v povprečju 39.428 dolarjev, ženske pa 36.851 dolarjev letno. Čez 15 let so znova opazovali zaslužek iste generacije. Moški so v povprečju zaslužili 114.588 dolarjev,

¹⁵³ Po Samuelsonu trg odgovarja na ključna ekonomska vprašanja kaj, kako in za koga. Letala so bila tako proizvedena ker so bolj racionalna oblika potovanja, izbrali so jih potrošniki, ki so zanje in za potovanje z njimi imeli interes, proizvedena so na način, ki je primerjalno učinkovit (Samuelson in Nordhaus 1998: 28).

¹⁵⁴ Idealnotipska sistemska raven artikulacije paradigme trga sta radikalni liberalni politični in ekonomski model. Kljub temu, da je sodobna država realizirala neko vmesno verzijo političnega in ekonomskega liberalizma se liberalna komponenta v njej, predvsem pa številne liberalne politike, legitimirajo v konkurenčni paradigmi. Najbolj vplivna sodobna ekonomska teoretična smer, neoklasična sinteza, ki se pripisuje Paulu Samuelsonu (Lah 2002: 52) je ozko gledano sicer ekonomska teorija, znanstveni diskurz. Toda v kontekstu moderne, tako kot pri Smithu, je neoklasična sinteza neposredni vir političnega diskurza, ki se uporablja na različnih poljih teorije in prakse. Lah v svojem pregledu razvoja ekonomske teorije denimo navaja monetarizem, ekonomiko ponudbe, teorijo racionalnih pričakovanj, teorijo javne izbire in ekonomiko blaginje kot nekatere izmed izpeljav neoklasične sinteze. Vse izmed slednjih je moč prepoznati v imenovalcih glavnih ekonomskih politik sodobne države (Lah 2002: 21).

ženske pa 70.963. Delež ženskega v moškem dohodku, ki je ob prvi zaposlitvi znašal 93 % je ob drugi meritvi padel na 62 % (*ibid.*: 130).¹⁵⁵

Študija bostonske zvezne banke (Federal reserve bank of Boston), ki jo navajata Carruthers in Babb je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja pokazala, da pripadniki narodnostnih manjšin v ZDA kar 2,7-krat težje dobijo kredit kot ne-manjšinci. Ko so analizirali podrobne vzroke se je izkazalo, da je dobro tretjino tega faktorja moč pripisati ekonomskim vzrokom kot so povprečno nižje plače, večji dolgovi in slabša hipotekarna osnova. Preostali del faktorja pa so lahko pripisali le neekonomskim vzrokom oziroma diskriminaciji (*ibid.*: 137). Primer alokacije kapitala s strani bank, ki ne sledi pretežno tržnemu principu, navajajo tudi številni drugi avtorji.¹⁵⁶

Stiglitz pravi, da v prostoru, ki bi ga morale obvladovati odločitve na podlagi ekonomskih parametrov, ki zagotavljajo maksimalni donos, obstajajo elementi kot so sloves, predsodki in podobne sledi družbenih vlaken (Stiglitz 1994: 88): »Trg kapitala ni ravno avkcijski trg, kapitala ne dobi ravno najboljši ponudnik« (*ibid.*: 96). Pojav diskriminacije kot očiten in stalen spremljevalec trgov pravzaprav opisujejo skoraj vsi sociologi, ki se ukvarjajo z ekonomskimi vprašanji. Diskriminacija je po njihovih opažanjih prisotna na vseh trgih in v vseh družbenih razredih (Carruthers in Babb 2000: 137).

Spomnimo, da konkurenčna paradigma predvideva, da trg vire alocira samo na podlagi ekonomske racionalnosti in čisti vse prakse, ki od tega odstopajo. Trg torej presega etnične, kulturne, rasne, spolne in podobne neekonomske faktorje. Tako je Garry Becker, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomijo, še v začetku devetdesetih branil klasični model trga oziroma ameriško vztrajanje pri deregulaciji na trgu delovne sile, češ da je diskriminacija netržno obnašanje in bo zato bo sčasoma izginila¹⁵⁷ (Carruthers in Babb 2000: 121; Samuelson in Nordhaus 1998: 240). Kljub tej veri v 'čiščenje' diskriminatornih neoptimalnih praks se v

¹⁵⁵ Raziskave o višini plač v EU iz konca devetdesetih, ki jih je pripravila Evropska komisija, so pokazale, da so pri plačah nemanualnih delavcev med ženskami in moškimi razlike v višini plačila kar 30–40 %, za manualne delavce pa je razlika 15–35 % (Leat 1998: 177). Ti rezultati so izjemno zanimivi. Če izhajamo iz paradigme trga, bi edina upravičena razlaga za razliko v povprečni plači namreč lahko bila posledica večje produktivnosti fizično povprečno močnejših moških – če razlike v povprečni plači seveda ne bi bile večje pri nemanualnih in ne pri manualnih delih. Manjšo razliko pri manualnih delih si lahko sicer razložimo s tem, da so plače večinoma koncentrirane na spodnji meji plačnega razpona, oziroma v bližini minimalne plače, ki velja povsod v EU, zaradi česar so razlike v odstotkih manjše. Kako pa si razložiti velikansko razliko pri nemanualnih delih? Tudi Samuelson priznava, da so ženske največja posamezna družbena skupina, ki trpi zaradi diskriminacije (Samuelson in Nordhaus 1998: 242).

¹⁵⁶ Na primer Bridges in Nelson v Granovetter in Swedberg 2001: 166–7.

¹⁵⁷ Tržni akter, ki ne zaposli ženske ali imigranta iz ne-tržnih razlogov, oziroma tržni akter, ki se zanaša na socialna omrežja (zaposluje družinske člane in prijatelje), bo po predpostavki konkurenčne paradigme namreč slej ali prej postal nekonkurenčen in bo ostal brez posla, saj ga njegova neracionalna odločitev postavlja v slabši položaj napram tistim povpraševalcem po delovni sili, ki se odločajo za ekonomsko optimalne (produktivne) delavce ne glede na njihove karakteristike, ki niso vezane neposredno na delo. Slednji, za razliko od delodajalca, ki diskriminira, namreč maksimizirajo dobiček (Samuelson in Nordhaus 1998: 240).

ZDA, za katero velja tradicionalno velika dereguliranost trga dela, trend vloge netržnih faktorjev na trgu delovne sile v zadnjih desetletjih ni bistveno spremenil. Nekatere raziskave kažejo celo nasprotno. Če je v sedemdesetih letih povprečni zaslužek temnopoltega prebivalstva v ZDA znašal 60,9 % povprečnega zaslužka belega prebivalstva, je meritev v devetdesetih pokazala, da povprečen temnopolti prebivalec v povprečju zasluži le 59,3 % toliko kot svetlopolt (Carruthers in Babb 2000: 134).¹⁵⁸

Empirični podatki kažejo, da so netržni faktorji privzeti v številnih, če ne že v vseh določitvah ekonomskih akterjev. Če model konkurenčne paradigme drži, lahko torej sklepamo, da so delodajalci in ponudniki kapitala, če govorimo o konkretnih opisanih primerih, pripravljeni plačati ceno za svoje ne-tržne odločitve (Leat 1998: 182). Pa so res – ali so res oni tisti, ki plačujejo to brezplačno večerjo, jo plačuje družba v celoti, ali pa jo plačujejo tisti, ki so diskriminirani?

3.2 Kritika konkurenčne paradigme in heterodoksna ekonomska tradicija

Homo economicus je iz časa, kraja, ima družino, mesto, domovino, vero in politično prepričanje. Ti in drugi faktorji se v njegovih odločitvah prepletajo na tisoč načinov (Durkheim 1997: 49).

Konkurenčna paradigma predpostavlja prostor, ki se upira zakonom težnosti, časa, razdalje in zaznave. Ta prostor je avtonomen in podrejen zgolj predpostavkam ekonomske racionalnosti. Agentu na trgu je vedno na voljo popolna izbira, na izbiro ima celotni nabor alternativnih možnosti v vsej svoji kvalitativni in kvantitativni kompleksnosti. Sodeč po teorijah kritike konkurenčne paradigme trg v realni ekonomiji nasprotno predstavlja zgolj delno realizacijo sleherne izmed omenjenih predpostavk. Izbira, ki jo ima agent na voljo je nepopolna, nepopolnost pa se skriva tudi v motivaciji in namernosti subjekta.

Kritika konkurenčne paradigme je izšla iz empiričnih neskladij in protislovij med njeno teorijo in prakso na različnih področjih; pri vprašanjih mednarodne trgovine, gospodarskega razvoja, motiviranost in racionalnost agenta, vloge države in drugih. Kritika

¹⁵⁸ Mediana vrednosti gospodinjstev sredi devetdesetih let je bila kar za desetkrat višja pri belih državljanih kot pri temnopolnih in latinoameričanih. Različne raziskave različnih avtorjev so pokazale na neenak dostop etničnih skupin do denarja za investicije, hipotek, informacij, poslovnih omrežij, boljših sosesk in kreditnega trga (Carruthers in Babb 2000: 134). Obstajajo razlike v povprečni plači, izobrazbi, delovnem mestu in zaposljivosti med različnimi družbenimi skupinami; moškimi, ženskami, rasami, etničnimi in jezikovnimi skupinami, priseljenci ter skupinami glede na socialni izvor (*ibid.*: 126). Zgovoren je podatek, da je bilo v devetdesetih samo 1,2 % pilotov v ZDA temnopolnih (*ibid.*: 137). Tudi Samuelson zgovorno priznava, da so rezultati (deregulatornih in regulatornih) politik proti neenakosti različni (Samuelson in Nordhaus 1998: 525).

konkurenčne paradigme in (neo)klasične ekonomije se je rojevala tako v ekonomski kot v drugih disciplinah. Ko gre za ekonomska vprašanja v širšem smislu (poleg vprašanja redkih virov še vprašanja distribucije in proizvodnje) se teorije ne-klasičnega pogleda pogosto klasificira kot heterodoksno ekonomijo. Z njo je prepletena tudi Keynesianska in post-Keynesianska tradicija.

Pod heterodoksnim dežnikom so precejšnje razlike; za nekatere neoklasična teorija velja pod določenimi pogoji (trdijo, da vsaka teorija velja dokler je notranje konsistentna), drugi jo zavračajo v celoti kot neutemeljeno na znanstvenih konceptih (Davis 2006: 23–30; Satya 2003).¹⁵⁹ Neoklasična teorija je utemeljena na predpostavki partikularnega agenta in njegove intencionalnosti (maksimizacija ugodja). Heterodoksnim teorijam je skupno, da zavračajo to neoklasično predpostavko in poudarjajo vpetost ekonomskih predpostavk v družbeno polje, torej v institucije in strukture, ki imajo neekonomske vire in pravila igre. Nekatere heterodoksne teorije v celoti zavračajo predpostavko, da želi agent maksimizirati ugodje in predlagajo alternativno razumevanje njegovega delovanja, druge sprejemajo idejo

¹⁵⁹ Na heterodoksno tradicijo in neklasične poglede na ožja in širša ekonomska vprašanja so močno vplivali avtorji kot so Marx, Weber, Durkheim, Polanyi in drugi. Medtem ko so marginalisti reducirali ekonomsko realnost z abstraktnimi deduktivnimi modeli sta se kot reakcija razvili nemška in francoska šola zgodovinske ekonomije. Ta je, tako kot Comté, opozarjala na oddaljenost ekonomskih modelov od prakse. V 20. stoletju se je z Veblenom sistematiziral institucionalizem, Schumpeter je z revolucijsko ekonomijo nekatere ekonomske komponente, kot je razvoj, vrnil iz ekonomije v družbo, razvila pa se je tudi radikalna in post-Keynesianska ekonomija (predstavnik sta na primer Joan Robinson in Piero Sraffa), ki je opozarjala na nesorazmerja privzeta modelu trga (Dow 2000: 157–170).

Drug razvojni krak je potekal v sociologiji. Iz klasičnega strukturalizma in institucionalizma se je razvila sociologija racionalne izbire (vidna predstavnika sta Coleman in Fararo), psihosocialna behavioristična ekonomija, ki je zahtevala oblikovanje drugačne psihologije agenta (predstavnika sta denimo Tversky in Kahneman) ter nova ekonomska sociologija navdahnjena s široko perspektivo klasikov (predstavnika sta Granovetter in Swedberg) (Granovetter in Swedberg 2001: 2–4). V okviru nove ekonomske sociologije bi lahko ločili dve smeri. Novi strukturalizem (a) govori o poziciji akterjev v socialnem omrežju kot o faktorju, ki pogojuje njihovo orientacijo, interakcijo in alokacijo. Omrežja so po tej teoriji deloma avtonomna ker postavljajo pogoje in alocirajo vire. Kot pravi Granovetter ima akcija posameznika vedno družbeni okvir, transakcije pa usmerjajo raznolike strukture in ne le korporacija kot veliko podjetje (Granovetter 1985: 503). Druga smer je novi institucionalizem (b). Williamson v svojih delih opozarja na vlogo institucij kot večjih netržnih ekonomskih organizmov v povezavi z stroški, ki jih povzročajo transakcije, ki potekajo izven trgov in na trgih. Garfinkel, Berger, Luckmann, Powell, DiMaggio in drugi sodobni predstavniki te smeri pa poudarjajo kognitivne in normativne značilnosti v kulturi, kot so institucije v širšem smislu (vključujejo tudi politično polje), ki so avtonomne, ki sledijo specifičnim interesom in se reproducirajo v interakciji (Triglia 2002: 222–4, 230; Swedberg in Granovetter 2001: 14; Martinelli in Smelser 1990).

V povezavi z novim institucionalizmom bi lahko omenili tudi paradigmo 'tirne vkopanosti' (path dependency) po kateri se institucije zgodovinsko počasi razvijajo a so v svojem obstoju in vplivu precej vztrajne. Klasični Davidov primer je neracionalna kombinacija začetnih črk na tipkovnici (QWERTY), ki jo proizvajalci zaradi kratkoročnih stroškov povezanih z prilagajanjem proizvodnje in kupcev že desetletja reproducirajo (David 1986 v Swedberg in Granovetter 2001: 17; Lawson 1998: 251).

Tretji, novejši razvojni krak poteka v obliki politične ekonomije. Simbolizira ga Gilpinova enačba: 'država + trg = politična ekonomija'. Politična ekonomija se sprašuje o tem, kako trgi distribuirajo moč med državami in kako države vzpodbujajo trge v svojo korist (Strange 1996: 37; Hay in Marsh 1999: 100–145). Večina po Gilpinu pri tem vprašanju zapade v liberalno, nacionalistično (merkantilistično) ali marksistično šolo, zaradi česar politična ekonomija ponuja tri menije: liberalni oz. pluralistični, realistični oz. nacionalni in strukturalistični oziroma kritični meni (Strange 1996: 37, več v Gilpin 1987).

maksimizacije a trdijo, da agentu tovrstno odločitev preprečujejo njegova zmožnost ocene in različne družbene sile (Satya 2003). Skupne točke heterodoksne ekonomije so: (a) pomen metodologije pri razumevanje ekonomije, (b) agent je manj kot popolnoma racionalen in (c) na njegovo delovanje vplivajo navade, kultura, pravila, vrednote ter drugo.

Sedaj si bomo podrobneje ogledali nekatere izstopajoče kritike konkurenčne paradigme in njenih predpostavk. Te kritike razkrivajo diskurz trga v njegovih pomanjkljivostih.

3.2.1 Vprašanje agenta in njegove ekonomske racionalnosti

Racionalni posameznik konkurenčne paradigme je ločen od vseh preteklih, obstoječih in prihodnjih interakcij – njegove odločitve in interakcije v katere vstopa izvirajo izključno iz njega samega. V nasprotju s Smithom, ki je opazoval vlogo družbenih norm in njihovo internalizacijo (Mooney Marini v Coleman in Fararo 1992: 38), je neoklasična paradigma vse preference posameznikov posplošila v univerzalne, češ da vrednote vodi zgolj njihova ekonomska uporabnost (Willer v Coleman in Fararo 1992: 63).¹⁶⁰ Psihosocialna teorija racionalne izbire tovrstni redukcionizem zavrača in dokazuje, da na odločitve posameznika vplivajo različni faktorji; od njegove subjektivne zaznave, analitičnih zmožnosti, komunikacijskih šumov, hotenja, možnosti napake, pa do pravil, sile, vrednot, navad in ostalega v okvirju, v katerem posameznik artikulira svoje bivanje. Poleg tega posameznik pravzaprav ni v enem samem okvirju in kontekstu, temveč sočasno v različnih kontekstih, iz česar izhajajo vrednote in pravila, ki so pogosto nasprotujoča. Zaradi teh je posameznik ujet v igro vlog, v kateri ima različne tekmujoče cilje (Lindenberg v Coleman in Fararo 1992: 12–3). Ti okviri so obenem družbene institucije, ki imajo avtonomno vlogo pri postavljanju vrednot in torej pri alokaciji virov v odločitvah posameznika. Posameznik tako sicer 'ima izbiro' a le-te ne določajo relativne cene posamezne izborne možnosti *per se*, temveč strukture in institucije, ki določajo te cene (Arestis in Sawyer 1994: xvii). O izvoru teh okvirjev in njihovi vlogi se konkurenčna paradigma seveda ne vprašuje (Mooney Marini v Coleman in Fararo 1992: 22).

Omejenost posameznikovih kognitivnih zmožnosti je prav tako resen problem. Agenti nimajo znanja, informacij in niso računalnik, da bi lahko v nekem trenutku ocenili vse alternative. Primer kažejo, da posameznik pogosto izbira sekvenčno, izbere pa prvo zadovoljivo možnost (*ibid.*: 24–25). »Posamezniki se niso mogli racionalno specializirati ker nikakor niso mogli razumeti, kako naj bi bilo to dobro za vse« (Durkheim 1984: 220).

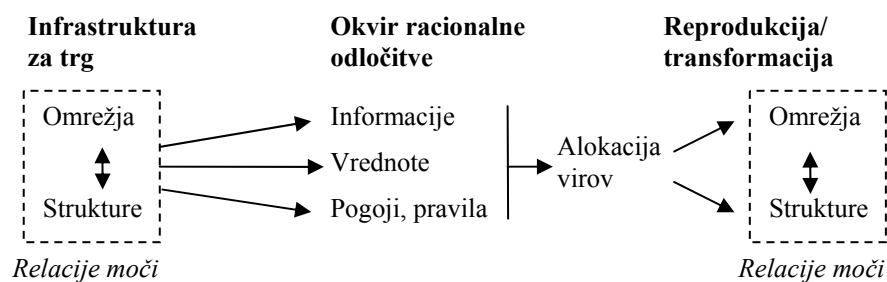
¹⁶⁰ Garry Becker denimo trdi, da lahko z dovolj široko racionalno izbiro pojasnimo vsa človeška dejanja (Garry Becker v Coleman in Fararo 1976/1992: 215).

Če povežemo vpliv kulturnega okvira in kognitivne omejenosti lahko torej zapišemo, da posamezniki izbirajo nepopolno izbiro. Čeprav je vedenje na mikro ravni lahko optimalno, pa to v skladu z omenjenimi ovirami oblikovanja odločitev ne vodi do makro optimuma (Mooney Marini v Coleman in Fararo 1992: 33). Implikacij pa je še več. Kot pravi Marx, vrednosti ni v substanci proizvoda, temveč izhaja iz kompleksnosti družbenih odnosov (Morrison 2006: 409). Z ustvarjanjem vrednosti torej družba ustvarja povpraševanje in referenco za optimalnost transakcij. Ob tem ekonomska transakcija v kulturnem okvirju ni nujno prostovoljna, temveč nanjo vplivajo kulturni vzorci in pravila (Münch v Coleman in Fararo 1992: 139). Četudi zavrnilo determinizem takšne izključne strukturne razlage pa je dejstvo, da agenta nujno ne motivira izključno njegova narava temveč na njegovo ravnanje vpliva tudi okvir. V tem smislu je seveda nesmiselno govoriti o maksimizaciji dobrobiti.

3.2.2 Trg in omrežja

Trg je, oziroma zahteva popolnoma plastično omrežje,¹⁶¹ ki mora upoštevati zakone fizike vezane na razdaljo, čas, prostor in maso. Trg zahteva medij za premoščanje fizičnih razdalj, informacijskih razdalj in razdalj zaznave nasploh. Še bolj kot materialna infrastruktura pa je pri trgu pomembna družbena infrastruktura omrežij za trg. To so na primer sorodstvena omrežja, delovna in družabna omrežja, etnična in spolna omrežja, izobrazbena omrežja, strokovna in znanstvena omrežja, poslovna omrežja, razredna omrežja in druga. Vsa ta omrežja so prenosnik informacij na podlagi katerih tržni akterji sprejemajo svoje odločitve (Granovetter 1983: 201–233; Granovetter 1985: 482–3). Povezana so z razvojem potenciala za razumevanje ekonomskih in neekonomskih ravni racionalnosti odločitev na trgih oziroma v primerih izbire, ko je na voljo več izbornih možnosti. Ta omrežja pogosto monopolizirajo informacije. Vse ta omrežja pa so tudi po sebi avtonomen vir odločitev. Njihova vloga namreč ni zgolj vloga telefonskega žice, temveč jim je privzet interes, ki ni obči ampak partikularen. Omrežja so namreč (a) *per se* meje med trgi s čimer razbijajo sliko univerzalnega trga (univerzalnega znanja) ker usmerjajo tok informacij znotraj posameznih družbenih skupin, drugič (b) pa so omrežja obenem posamezne strukture, ki so tako kot omrežja soobstoječe, se prekrivajo in si nasprotujejo. Z drugimi besedami si lahko prostor za trg predstavljamo v obliki strukturiranih omrežij.

¹⁶¹ Omrežje je po definiciji Granovettra niz odnosov, ki ga izvajajo atomizirani akterji (Granovetter in Swedberg 2001: 11; Granovetter 1983: 202).



Shema 3.10: Pogled sodobne kritične družbene ekonomije na realizacijo trga. *Transakcije potekajo znotraj vsaj deloma zaprtih omrežij informacij, ki distribuirajo znanje na način, s katerim določajo položaj moči. Omrežja kot takšna so strukturirana, kar pomeni, da določajo potek transakcije, vrsto in vir transakcij na način, ki zagotavlja neenake položaje agentov v strukturi. Končna alokacija virov reproducira strukturirano omrežja, zaradi številčnosti in protislovnih interesov raznolikih strukturiranih omrežij pa prihaja tudi do nenehne transformacije.*

V omrežju kot je družina na primer vlada hierarhična struktura, ker norme in pravila nastajajo nesorazmerno (niso vsi akterji obenem vir) in imajo zato tudi nesorazmerne posledice pri alokaciji virov (ki ni zgolj tržna, viri pa niso zgolj ekonomski) (na primer Rener 2007: 127–141). Viri pa so skupaj z vrednotami, navadami in tradicijo nadaljnji pogoj za reprodukcijo nesorazmernih pogojev ter za različne oblike dominacije. Strukture se med seboj v stvarnosti prepletajo v strukturiranih omrežjih; patriarhalna struktura se prepleta z družino, podjetjem, prostim časom, političnimi in poslovnimi poznanstvi in tako dalje (Curran 1988: 335–345).¹⁶²

Weber je denimo prepoznal arhitekturo prostora v katerega vstopajo predpostavke o racionalnih odločitvah.¹⁶³ Toda prepričan je bil, da je *homo economicus* zmagal nad (pred-modernimi) strukturami. Čisti trg je zanj namreč nujna posledica konkurence, trg pa, kot racionalno ekonomsko združevanje, pomeni depersonalizacijo agentov v smislu njihovih neekonomskih omrežij (Weber v Woolsey Biggart 2002: 27–29).

V nasprotju z Webrovo predstavo, ki je danes privzeta večini klasične ekonomije, pa zgodovina kaže, da tudi kompleksna delitev dela in menjava v (industrijski) družbi lahko

¹⁶² V tem se pravzaprav skriva vzrok empiričnih podatkov, ki izpodbijajo konkurenčno paradigmo. Za žensko namreč (patriarhalne) norme in pravila predvidevajo vlogo, ki ji omejuje dostop do različnih omrežij. Zaradi vloge v družini je lahko manj poslovno aktivna, ima manj stikov z različnimi mrežami in manj informacij nasploh (Lewis 1992: 159–173, več v Bourdieu 2001). Moški ima boljši dostop in zato več možnost – v rokah ima več virov, zaseda boljše položaje, zaradi česar je tisti, ki postavlja pravila. Prostočasne aktivnosti moških so prostor, kjer se sklepajo poslovne in politične priložnosti. Večino prostega časa žensk pa zavzame skrb za družino (Diprete 1988: 26–40). V skladu s teorijo racionalnih pričakovanj tudi družina več virov naposled alokira v izobraževanje in priložnosti moškega, patriarhalne strukture pa se tako reproducirajo (Carruthers in Babb 2000: 130; Leat 1998: 241). Znan primer pol-formalnega poslovnega omrežja so japonski 'keiretsu mutiorg' oziroma združenja lastnikov podjetij in bank zaradi katerega je na tamkajšnji trg izredno težko prodreti (Carruthers in Babb 2000: 53).

¹⁶³ Pisal je celo o trdoživosti vrednot in tradicije (religiozno-kulturna struktura dominacije), ki je v družbi kot je Indijska onemogočala razvoj kapitalizma (Swedberg v Granovetter in Swedberg 2001: 85).

vzpodbudita nastajanje in poglobljanje omrežij. Dve izraziti srednjeveški kulturni (etnični) omrežji močno povezani z ekonomsko aktivnostjo sta bili Židje in Hanseatski Nemci. Danes etnična omrežja delujejo pri vseh manjšinah in v vseh razvitih kapitalističnih državah. Temnopolti ali latinoameričani v ZDA so igrali in igrajo sistemsko vlogo slabo plačane manualne (t. i. 'low wage – low skill') delovne sile. Poglobljanje njihove etnične mreže je reakcija na subtilna in strukturirana omrežja, ki jih vzpostavlja dominantni kulturni vzorec skozi izobraževalni sistem, omrežja poslovnih krogov, družinska omrežja, politična in drug omrežja, ki desetletja reproducirajo kulturno strukturo. Tako kot kolektivna artikulacija položaja delavcev je tudi poglobljanje nedominantega kulturnega vzorca v strukturirano mrežo proti-strategija kulturni dominaciji (Murray v Collins 1987/1999: 95).

Reči, da strukturirana družbena omrežja operirajo z predsodki in diskriminacijo pa je obenem upravičeno in naivno. V smislu idealnotipskega trga namreč gre za diskriminacijo, po drugi strani pa trg, kot smo pokazali že v drugem poglavju, ne operira izven omrežij in struktur, temveč iz njih pravzaprav izhaja. Trg izhaja iz prvotne delitve dela, ki je bila interesno strukturirana. Svetovni in nacionalni trg izhajata iz politike kulturnega polja, vzgon pa je trgu vseskozi dajal politični, ekonomski, spolni, rasni, nacionalni ali kulturni monopol v obliki omrežij (Collins 1999: 94). Sedaj bomo ob ta zgodovinsko-kontekstualni argument in ob že predstavljen argument nepopolne zmožnosti agenta postavili še kritiko predpostavke popolne informiranosti agenta, ki pojasnjuje zakaj agent tudi hipotetično ne more delovati brez omrežij.

3.2.3 Informacijski deficit agenta na trgu

Amitai Etzioni je v šestdesetih letih zapisal, da strogo racionalno delovanje v kompleksnih modernih družbah ni mogoče, ker niso izpolnjeni pogoji kot je informiranost (Etzioni v Rončević 1968/2003: 29). Najočitnejši problem informiranosti je, da agent ni računalnik, ki bi lahko v vsakem trenutku prepoznal alternative, ki jih ima na voljo, in v vsej njihovi kompleksnosti napravil racionalno izbiro.¹⁶⁴ Kompleksnost pa poglobljajo tudi trgi sami, ponudba na trgih je namreč neskončno diverzificirana. Agent je zaradi tega soočen z skoraj neskončno izbiro nepopolnih substitutov. Če bi želeli, da je suma odločitev agentov na trgu pareto optimalna¹⁶⁵ bi moral v nasprotju s tem obstajati nabor konkurenčnih trgov za vse dobrine in proizvode ne glede na kontekst (čas, kraj in specifične značilnosti), ki bi ustrezal

¹⁶⁴ Ekonomska teorija racionalnih pričakovanj je v sodobnih tehnologijah videla sredstvo za premoščanje informacijskega deficita (Lah 2002: 52).

¹⁶⁵ Pareto optimalna razdelitev virov je stanje, ko nobeden izmed akterjev ne bi mogel doseči optimalnejše dobrobiti (višje krivulje možnosti), ne da bi s tem relativno bolj poslabšal blagostanje ostalih.

diverzifikaciji (Rothschild in Stiglitz 1970: 225–235; Stiglitz 1994: 5). Ker smo danes soočeni z neskončno diferenciacijo proizvodov bi torej morali imeti neskončno proliferacijo trgov. Toda ta je iz praktični razlogov nemogoča, kar pomeni, da suma odločitev akterjev ne more biti pareto optimalna.¹⁶⁶

Poleg statičnega pa poznamo še dinamični informacijski manjko. Realekonomija je namreč ujeta med pretekle in prihodnje trge. Številne ekonomske odločitve, kot je na primer odločitev za investicije ali nakup finančnih instrumentov, so vezane na ceno, ki izvira iz ponudbe in povpraševanja, ta pa iz prihodnje ponudbe in povpraševanje, ta pa še iz bolj prihodnjo ponudbo in povpraševanja in tako dalje. Z drugimi besedami bi za racionalne odločitve in pareto optimalno alokacijo potrebovali popolni nabor trgov, oziroma neskončni nabor informacij o prihodnjih trgih. Ta pa je nemogoč tudi zaradi tega, ker moramo v mislih imeti trge, ki jih še sploh ni ker še niso bil izumljeni vsi objekti bodočega trgovanja (Stiglitz 1994: 32). Ker je o prihodnjih trgih potrebno ugibati individualno, alokacija virov na takšnih trgih ne more biti pareto optimalna (Przeworski 2003: 51). Trgi so torej nepopolni.¹⁶⁷

3.2.4 Posledice nepopolnih trgov za odločitve agentov

Vzemimo empirični primer različnih podjetij, ki proizvajajo isti proizvod in ga ponujajo po isti ceni. Če eno od njih dvigne ceno, bi bilo pričakovati, da bo izgubilo vse kupce. To pa se ne zgodi. Podjetje izgubi zgolj del kupcev, pa še to šele po določenem časovnem obdobju. Vpliv dviga cene je nesorazmeren (Stiglitz 1994: 43).

Ohranimo predpostavko, da akterji delujejo racionalno, da torej potrošniki izbirajo v skladu s pogoji nepopolne izbire in da poslovni akterji v skladu z nepopolnimi trgi načrtujejo investicije. Kakšne so potem njihove odločitve oziroma kako se na nepopolno izbiro prilagodijo? Za vse agente, nosilce trga, informacijski deficit in nepopolnost trgov pomeni negotovost in tveganje na katerega odgovorijo z ustvarjanjem pogojev gotovosti oziroma z arbitrarnim poseganjem v trg (Arestis in Sawyer 1994: xvii).¹⁶⁸ Ekonomski subjekti krepijo mreže, ki so prenosnik trga ter obenem avtonomne institucije (Mattson v Gemünden/Ritter/Walter 1997: 37). Te mreže namreč zagotavljajo kontinuiteto vrednot ter vzorcev in informacij, ki so potrebne za sledenje tem vrednotam in vzorcem. Več kot je

¹⁶⁶ Zakaj je obstoj trga za vsak specifičen predmet ponudbe in povpraševanja nujen? Če na enoten trg dela vstopi slabše izobražen delavec to povzroči eksternalijo, zaradi katere bolje izobražen delavec težje dobi delo. Ta problem bi lahko rešili zgolj z trgi za identične delavce, kar pa je zaradi neskončne raznolikosti delavcev nemogoče (Przeworski 2003: 49).

¹⁶⁷ Trgi so nepopolni ker so Informacije na njih so nepopolne in asimetrične. Zaradi tega povpraševanje presega ponudbo ali obratno, cena na proizvod je pogosto fiksna, dobički pa ne težijo k nič (Stiglitz 1994: 27; Przeworski 2003: 54).

¹⁶⁸ Po Keynesu zato vstopi institut pogodb, ki poveže sedanost s prihodnostjo: »Prihodnost je nejasna, posamezniki morajo skleniti pogodbo preden lahko zares vedo kakšni bodo rezultati na prihodnjem trgu« (Arestis in Sawyer 1994: xviii).

neznank, bolj se posamezniki zanašajo omrežja in močnejši je proces internalizacije (Trigilia 2002: 220). Mreže so znova lahko razredno, spolno, statusno, poklicno ali drugače opredeljene. Mreže nadomeščajo neznanke o prihodnjih trgih; zagotavljajo namreč, da bodo ohranile vsaj nekatere izmed obstoječih elementov (a nikoli vse in popolnoma, omrežja so namreč številna, so-obstoječa, deloma spremenljiva in odprta). Kot institucija pa lahko omrežja uveljavljajo tudi institut dogovora; sedanja in prihodnja potrošnja je lahko arbitrarno določena v skupnem dogovoru ali pa jo uveljavlja center posameznega omrežja. V mreži so ekonomski in neekonomski motivi prepleteni. Družina je tipični primer omrežja. V družini ni vprašanja pripornikove dileme ravno zato, ker je med posamezniki zaupanje: »V razmerah nepopolnih informacij zaupanje usmerja izbiro k poznanemu, zaupanje namreč poceni transakcijo in zmanjša tveganje« (Granovetter v Granovetter in Swedberg 2001: 58). Vsi lahko pri sebi opazimo, da vire alociramo v družino (podrobneje v Renner 2007: 127–141), kar bi bilo v pogojih popolne konkurence neoptimalno. V pogojih nepopolne konkurence pa s tem reproduciramo mrežo zaupanja in privilegije ter dobiček, ki lahko iz tega izhaja (Mooney Marini v Coleman in Fararo 1992: 38).¹⁶⁹

3.2.4.1 Prilagoditev poslovnih subjektov

Poslovni subjekti na strani ponudbe oziroma ponudniki (podjetja) se na nepopolne trge prilagodijo na način, s katerim si z diverzifikacijo zagotavljajo monopolen ali vsaj položaj blizu monopolnemu na posameznih trgih (v posameznih omrežjih), prihodnje povpraševanje in prihodnjega povpraševalca pa ustvarijo arbitrarno.¹⁷⁰ Odločitev ekonomskih subjektov (podjetij, predvsem pa to velja za velika podjetja) tako vodi strategija ustvarjanja prihodnjih pogojev, in ne prihodnji pogoji (Sukse v Arestis in Sawyer 1994: 68). Odločitev podjetja pa je obenem vpeta v družbene okvire in jih ustvarja z namenom realizacije dobička – v moderni družbi gospodarstva ni mogoče ločiti od kulture (Backhaus in Büsken v Gemünden/Ritter/Walter 1997: 14–7; Granovetter v Rončević 1985/2003: 40). V smislu strategije podjetja je na to opozoril že Schumpeter. Schumpeter je ugotavljal, da je dobiček v

¹⁶⁹ Osebna raven zaupanja je odgovor na informacijski manjko, s katerim se sooča konkurenčna paradigma. Primer poslovne prakse, ki neposredno izkorišča vlogo socialnih omrežij je osebni marketing (personal marketing).

¹⁷⁰ Danes strategija proizvodnje in marketinga vseh produktov na trgu temelji na diverzifikaciji in pripisovanju družbenih pomenov, ki so sočasno povezani z obstoječimi pomeni, ki jih ustvarjajo omrežja, ter te pomene povezujejo in spreminjajo, s čimer se ustvarjajo prihodnji trgi (Blois v Gemünden/Ritter/Walter 1997: 57–61). Nepopolna informiranost podjetju omogoča realizacijo večjih dobičkov in slabšo odzivnost potrošnikov (Stiglitz 1994: 41). Nekateri avtorji (John Galbraith) marketinške prijeme povezujejo z relativno prevelikimi količinami blaga, ki so v družbi izobilja na trgih (Lah 2002: 51). Več tudi v doktorski disertaciji Verčič: 2000 in v Gemünden/Ritter/Walter 1997.

tržnih nišah, v diferenciaciji in novih proizvodih – torej v začasnih monopolih.¹⁷¹ Proces inoviranja pa tudi po Schumpetru ne izhaja iz trga temveč iz družbenih pogojev (Collins 1999: 212). Samuelson pravi, da mreže alternativne tržni strukturi, zaradi katerih poznamo pojav oglaševanja, veljajo samo za monopole (Samuelson in Nordhaus 1998: 158). Toda če njegov poslovni subjekt postavimo v pogoje nepopolne konkurence lahko tudi iz njegove teze izpeljemo, da vsa podjetja oglašujejo in si z družbenim instrumentom zagotavljajo monopolni položaj ker je to racionalna prilagoditev v pogojih kjer ni enotnega trga in informacij, temveč obstajajo številna omrežja.¹⁷²

3.2.4.2 Splošni učinki nepopolnih trgov na alokacijo virov: sinteza

Ekonomski subjekti, tako povpraševalci kot podjetja, v razmerah nepopolnih trgov prevzemajo podobno racionalnost v obnašanju. Bojijo se, da nekdo drug ve, kar oni ne, da doktor ve vedno več kot pacient, prodajalec več kot kupec, zato sledijo institucijam zaupanja oziroma preverjenemu (tradicionalnemu) vzorcu (Przeworski 2003: 54).¹⁷³ Ta čredni nagon je neposredna posledica informacijskega deficita in je izjemno pomemben; če ponudnik ustvarja ponudbo in potrošnik lahko izbira kar zanj predvidi njegov družbeni okvir (strukturirane mreže), ponudnik namreč postane postavljaivec cen (price maker). Cena postane bolj fiksna, kot predvideva klasični konkurenčni model, dobički pa več ne težijo k nič (Furubotn in Richter 2000: 285). To pa je znova racionalni interes ponudnika, ki ga vodi želja po maksimizaciji lastnega dobička, ki v pogojih nepopolne konkurence ne pomeni pareto optimuma, dobička vseh (Rothschild in Stiglitz 1970: 225–235).¹⁷⁴ K temu ključnemu sklepu

¹⁷¹ Model konkurenčne paradigme oziroma Arrow-Debreu model jemlje tehnologijo kot dano, inovacij v modelu ni. Tako kot pri Smithu se predpostavlja, da je razvoj odvisen od vloženega kapitala (Trigilia 2002: 22–3). Toda problem inovacij na popolnem trgu je v tem, da stanejo relativno vedno več kot prinesejo inovatorju. Že samo dejstvo, da podjetju uspe tehnološki razvoj namreč ostalim da brezplačni signal, da je le-ta mogoč. Znanje kot javna dobrina se s tem precej razlikuje od ostalih dobrin. Ker si ga je težko prisvajati, je motivacija za njegov razvoj majhna. Paradoksalno razvoj ni popularen zaradi pozitivnih eksternalij (Stiglitz 1994: 150). V primeru neke oblike nepopolne konkurence je zaradi garancije donosa z motivacijo za raziskave in razvoj drugače. Če pri popolni konkurenci inovator ne bi uspel iztržiti vločka, ga pri nepopolni lahko (država na primer zagotovi varovanje patenta). Če je v popolni konkurenci za podjetje nemogoče načrtovati investicije zaradi negotovosti in neznanj, je to v nepopolni konkurenci lažje. Z diferenciacijo proizvodov in posegi v družbeno pa podjetja seveda niso več prejemniki cen (price takerji) (Stiglitz 1994: 139, 147).

¹⁷² Nenazadnje Samuelson sam priznava, da imajo v realnosti skoraj vse industrije neko obliko nepopolne konkurence (Samuelson in Nordhaus 1998: 35).

¹⁷³ Že Veblen je ugotavljal, da na odločitve potrošnika vpliva vzorec oziroma, da je njegova potrošnja imitativna. Ugotavljal je, da nižji sloji denimo prevzemajo potrošnje navade višjih (Lah 2002: 50). Downs in Stigler govorita o racionalni ignoranci potrošnikov, zaradi katere ti ne bodo pridobivali informacij, ki stanejo, za stari, ki so zanje malo pomembne. Namesto tega se bodo naslonili na poceni omrežja zaupanja. Drug tip ignorance pa je subsidiрана ignoranca, ki pomeni, da podjetje plača oglaševanje nečesa, kar vpliva na odločitev potrošnika, ki je dobra za podjetje, pa čeprav ta odločitev potrošniku v končni fazi škodi (Becker 1983: 216; Przeworski 2003: 111).

¹⁷⁴ Ne pričakujemo dobre večerje od dobre peka in mesarja temveč od njunega interesa 'za-sebe'. Racionalnost torej pomeni, da si pek in mesar želita dobro večerjo predvsem na svoji mizi. Z drugimi besedami racionalno

je potrebno dodati, da so omrežja, kot smo že prej omenili, obenem strukturirana, kar pomeni, da na njih vladajo tudi hierarhični odnosi z različnimi tipi dominacije, ki vire usmerjajo k centru moči.¹⁷⁵ S tem ko trg ne more delovati drugače kot skozi omrežje, ki ima svoja avtonomna pravila, trg torej vire alocira tudi v skladu z interesi, ki se artikulirajo v strukturah (Granovetter 2004: 33–50). Poleg vloge mreže kot nečesa kar premešča nezaupanje, kar omejuje informacije in ustvarja pogoje za potrošnjo tako na 'tržno alokacijo' vpliva še interes tistih, ki jim strukture zagotavljajo dominantni položaj. Z drugimi besedami trgi delujejo znotraj relacij moči (Shema 3.10).¹⁷⁶

Implikacije strukturiranih omrežij, v katerih deluje trg, so velikanske in dajejo podlago za alternativni pristop k številnim empiričnim neskladjem med modelom trga in trgom, s katerimi se srečuje prevladujoča ekonomija. Maksimizacija dobička, postulat racionalnosti ekonomskega subjekta, zahteva skupaj z nepopolnim trgom in omrežji drugačen pristop k spoznavanju in razumevanju. Pomembna namreč postanejo vprašanja, ki izhajajo iz asimetrije odnosov, kot so na primer; kdo postavlja norme, kdo je zunaj in znotraj posameznega omrežja, kakšna struktura vlada posameznemu omrežju, kako so omrežja med sabo povezana, kdo nadzira ustvarjen presežek, kako je z ustvarjenim presežkom povezana moč in podobno (Sawyer v Arestis in Sawyer 1989/1994: xv). Pomen teh vprašanj se kaže v empiričnih dokazih stratifikacije in neenakosti, kot smo jih navedli na začetku tega poglavja. Zaradi teh vprašanj je maksimizacijo agenta potrebno proučevati kot maksimizacijo nadzora nad alokacijo virov (monopol).¹⁷⁷ Če smo se še do nedavnega spraševali, kako lahko racionalni agent sodeluje v igrah na srečo ali pa zakaj lahko racionalna družba vire premešča k nekemu filmskemu igralcu ali pa nogometašu, ki ima naposled večji osebni dohodek kot vsi profesorji na neki univerzi, so ti empirični pojavi sedaj bolj jasni, vire namreč usmerja več vzporednih strukturiranih omrežij, ki zaradi nepopolnega trga nimajo vzroka in pogojev za nepartikularne interese.

ravnanje agentov v okoliščinah nepopolnega trga pomeni, da ti z maksimiziranjem individualnega dobička ne povzročajo pareto optimalne alokacije virov: »Informacije so dobiček. Za tiste, ki nimajo informacij se povečuje tveganje, dobiček pa ne« (Stiglitz 1994: 95). In kaj to pomeni za optimalnost alokacij v družbi kot celoti? »Nek posameznik izve za to, da je Exxon odkril novo najdišče nafte. Kupi njihove delnice in obogati. Toda zato alokacija družbe kot takšne ni nič bolj učinkovita, družba ni proizvedla nič novega« (*ibid.*: 215).

¹⁷⁵ Načine marketinga omrežij oziroma ustvarjanja struktur za transakcije opisuje Mattson (v Gemünden/Ritter/Walter 1997: 37).

¹⁷⁶ Söllner (v Gemünden/Ritter/Walter 1997: 128) je v svojim makro-organizacijskih študijah na primeru velikih podjetij dokazoval, da sistematično izkoriščajo asimetrične odnose oziroma razmerje moč-nemoč.

¹⁷⁷ Tak ekonomski pristop je uvedla Veblenova institucionalistična tradicija, ki ekonomije ni razumela kot atomistični tržni mehanizem temveč kot organizacijsko strukturo 'večje ekonomije', institucije, ki alocira vire (Tool v Arestis in Sawyer 1989/1994: xiv).

S tem ko se logika legitimacijskega diskurza trga podre pa so bolj neposredno izražena tudi njena protislovja in protislovja trga. Strukturirana omrežja v trg vnašajo princip, po katerem je zaradi menjave relativno vedno nekdo na slabšem. Ekonomija je, kot pravi Samuelson pri tem lahko zelo učinkovita: »Iztiska veliko topov in masla iz virov, toda redki bogati jedo maslo in ga delijo revnim, medtem ko topovi ščitijo predvsem maslo bogatih« (Samuelson in Nordhaus 1998: 151).

Trgi kot strukturirana omrežja se širijo, obenem pa lahko delujejo nesorazmerno, zavirajo participacijo določenim delom družbe. Ker trgi uveljavljajo dobičke v številnih monopolih, z nesorazmernim premeščanjem virov, so nagnjeni h krizam, ki jih še dodatno zaostrejujejo trgi pogojev trgovanja, trgi posojil, zavarovanj, delnic in drugi, ki so na vrhu verige nepopolnih trgov (Collins 1999: 177–8; Sawyer v Arestis in Sawyer 1989/1994: xv). Vseh teh protislovij ne more reševati ('čistiti') trg, reševati jih mora struktura z neko obliko dominacije, z manipulacijo ali s silo.¹⁷⁸ Ta ima seveda svoje meje – nevzdržnost sistema se lahko zaostri do njegovega razpada, pogosteje pa zahteva notranje transformacije.

Država je primarna struktura in stičišče različnih strukturiranih omrežij in trgov. Kot takšna prevzema različne funkcije zagotavljanja vzdržnosti ekonomskega sistema pri čemer uporablja številne instrumente, ki so v smislu popolne konkurence protislovni, v kontekstu nepopolne in strukturiranih omrežij pa pričakovani.¹⁷⁹

3.3 Telo (*corpus*) in trg

Države in trgi so se vedno organizirali na nek način – način na katerega so se organizirali je pomemben
(Przeworski 2003: 11).

Iz informacijskega deficita predpostavke paradigme trga smo izpeljali soobstoj različnih omrežij, struktur in institucij, ki se medsebojno prepletajo (a nimajo nujno enotnih interesov) in vplivajo na ekonomsko alokacijo virov, s čimer smo še v obratni smeri potrdili osrednji hipotezo drugega poglavja, ki pravi, da je ekonomski proces neločljivo vpet v političnega, trg in njegovi učinki pa obstajajo zgolj v političnih strukturah. Sedaj bomo poizkušali odnos znotraj strukturiranih omrežij sistematizirati, opredeliti kje in zakaj v procese alokacije vstopajo posamične strukture, kakšna je njihova relativna moč, na kak način se reproducirajo in legitimirajo, oziroma kakšna je govorica v kateri se utemeljujejo te

¹⁷⁸ Weber sam je ugotavljal, da tudi trgom vlada nasilje, da so tudi trgi različno odprti glede na informacije, dostop in da so lahko monopoli njihovo bistvo (1968: 44–50).

¹⁷⁹ Po liberalnih teorijah je država edina, ki ima lahko moč, obenem pa ekonomske moči nima, ker je ta zgolj v trgu. »V trgu ni moči države« (Bowles in Gintis v Arestis in Sawyer 1994: 301). Z drugimi besedami liberalna država ne bi smela posegati v trg.

strukture. Najbolj prepoznavne sistematizirane strukture, ki si jih bomo natančneje ogledali, so (A) korporacija v smislu velikega podjetja, (B) država in (C) meddržavna trgovina.

3.3.1 Korporacija kot veliko podjetje (A)

Razvoju kapitalizma v moderni so tempo dajali veliki ekonomski organizmi imenovani korporacije, med katerimi je kot prva asociacija na ta termin pomembno vlogo odigralo tudi veliko podjetje (Carruthers in Babb 2000: 71).¹⁸⁰ Danes je na svetu 60.000 velikih transnacionalnih podjetij z 500.000 podružnicami v drugih državah. Transnacionalnost (dostop do različnih trgov, virov kapitala) je pomembna komponenta velikega podjetja, vendar ne najpomembnejša za našo razpravo. Velika podjetja so pomembna ker so 'velika' – ker nanje pade velik delež svetovnih poslovnih transakcij, ker prispevajo levji delež k temu, da večina ekonomske aktivnosti ne uporablja mehanizma cen in ker imajo nadzor nad tehnološkim razvojem (Beck 2005: 155; Stiglitz 1994: 88).¹⁸¹

Korporacija kot organizirana hierarhična oblika z ekonomskimi cilji izhaja iz značilnosti (nepopolnega) trga kot so nepopolne informacije, nesigurnost in transakcijski stroški.¹⁸² Korporacija sloni na predpostavki, da če transakcije (informacije) stanejo, je trge in proizvodnjo bolj smiselno organizirati na en kot na drug način (Przeworski 2003: 38–9). Korporacija tako deluje kot diskrecijski koordinacijski mehanizem, ki niža transakcijske stroške, ki izvirajo iz družbenih odnosov (Williamson v Rončević 1975/2003: 34) ker vire usmerja (in ustvarja) arbitrarno in hierarhično (Carruthers in Babb 2000: 90). Z načrtovanjem in ustvarjanjem prihodnjih pogojev korporacija stabilizira dobičke, z notranjo birokratizacijo pa organizira visoko specializirane kadre, ki so nosilec učinkovitosti moderne proizvodnje (Schonfield v Trigilia 1965/2002: 137). Velikost, ki se kaže kot horizontalna in vertikalna rast v smislu proizvodnih funkcij, pomeni akumuliranje dobičkov na račun zmanjšanih transakcijskih stroškov in dobičkov, ki bi bili sicer razpršeni med različna manjša podjetja. Pomeni pa tudi tako imenovan efekt ekonomije obsega, ki ceni (fiksne) stroške proizvodnje na proizvod.

Velikost pa ima še druge prednosti, povezane z družbeno-ekonomskimi značilnostmi nepopolnega trga. Velikost pomeni boljše pogajalsko izhodišče in vpliv na pogoje trgovanja.

¹⁸⁰ Za definicijo in razlago zgodovinske vloge korporacije glej drugo poglavje.

¹⁸¹ S tem, da večina ekonomske aktivnosti poteka v korporacijah se strinja tudi Samuelson (Samuelson, Nordhaus 1998: 111).

¹⁸² Wallerstein pravi, da je korporacija kot veliko podjetje tudi posledica hipotetičnega popolnega trga. V statičnem modelu enega trga in ene dobrine povpraševalci ponudnike namreč silijo v nižanje dobičkov, zaradi česar naposled preživi le najučinkovitejši ponudnik. Ta si z ekonomijo obsega zagotovi monopolni položaj (Wallerstein 2004: 26).

Ker so trgi, kot smo pokazali, vpeti v strukturirana omrežja z kulturno substanco, velikost pomeni moč tudi v odnosu do oblikovanja te substance in prilagajanja trgov (torej agentov na trgu) interesom korporacije kot velikega podjetja (Backhaus in Büscken v Gemünden/Ritter/Walter 1997: 20). Zaradi te zmožnosti povezane z velikostjo so velika podjetja učinkovit monopolist in oligopolist.¹⁸³

3.3.2 Povezanost interesov velikih korporativnih podjetniških organizmov in države: sinteza

Družbena penetracija korporacije, prvenstveno velikega podjetja, in vloga strukturiranih omrežij, dajeta temu velikemu ekonomskemu organizmu politično težo. Že v prejšnjem poglavju smo pokazali, kako je bila država tista, ki je dala vzgon velikim podjetjem s političnim zagotavljanjem monopolnega položaja, s subvencioniranjem in projektnimi garancijami (železnice).¹⁸⁴ Politična raven je garantirala prihodnje pogoje poslovanja velikega podjetja, s čimer je v obliki meta-omrežja in meta-strukture zagotavljala velikanske dobičke oziroma akumulacijo.¹⁸⁵ Wallerstein pravi, da so tako imenovani 'kvazi monopoli' ali državni monopoli zgodovinsko najpogostejše in najpomembnejše ekonomske oblike (Wallerstein 2004: 27; Wallerstein 1979a: 743–751).

Gotovost in akumulacija pa sta povezani še z enim pomembnim elementom, s tehnološkim napredkom. Tehnološki napredek namreč zahteva dovolj velike vire in predvidljivost, ki lahko edina zagotavlja rentabilnosti vlaganja v tehnologijo. Oboje ima v rokah le dovolj velik družbeno-ekonomski organizem na nepopolnem trgu, predvsem pa je oboje povezano z vlogo, ki jo igra politična raven, oziroma država. Tehnološki napredek je za državo koristen ker ji zagotavlja primerjalno večjo učinkovitost, poleg ekonomske ravni, torej trgovinske prednosti, pa boljša tehnologija pomeni tudi boljšo uporabo obstoječih virov in boljše sisteme, od vojaških do komunikacijskih.

Pogledi na vlogo korporacije kot velikega podjetja v tržni ekonomiji so sicer raznoliki. Schumpeter je velika podjetja povezoval s statično-dinamičnim ekonomskim ciklom (Przeworski 2003: 29). Če je bila rast posledica statične perspektive in modela trga, je bil

¹⁸³ Ekonomije obsega so hranile velik del ekonomske rasti narodov v zadnjem stoletju. Večina proizvodnih procesov je danes nekajkrat večja kot v 19. stoletju (Samuelson in Nordhaus 1998: 106).

¹⁸⁴ V ZDA so bili projekti kot so železnice ali telegraf povod za nastanek prvih velikih podjetji, ki jih je država subvencionirala in usmerjala zaradi interesa notranje kolonizacije, možnosti za investicije in trgovino (Carruthers in Babb 2000: 90).

¹⁸⁵ Velika podjetja so bila vseskozi razvoja moderne države in kapitalizma močno povezana s političnimi viri (Roy v Granovetter in Swedberg 2001: 313–5). Avtorji, kot je Wallerstein, upravičeno pravijo, da so trg pravzaprav predvsem podjetja (Wallerstein 2004: 27).

razvoj zanj dinamična raven in posledica diskontinuitete, ki ima družben izvor.¹⁸⁶ Velika podjetja je razumel kot edino možno obliko visoko angažiranega ekonomskega subjekta v kontekstu tehnoloških zahtev in visoke specializacije družbe, velikost akumulacije materialnih in organizacijskih virov pa kot pogoj za inovacije (Trigilia 2002: 110).¹⁸⁷ V nasprotju z Schumpetrom sta Keynes in Veblen kritizirala vlogo velikega podjetja v razmerah popolne in nepopolne konkurence. V razmerah popolne konkurence bi bila celotna družbena bilanca zaradi oligopolistov in monopolistov namreč negativna – družba ne bi maksimizirala največjih skupnih možnosti, ki izhajajo iz vseh transakcij (Przeworski 2003: 29). V razmerah nepopolne konkurence pa tudi hierarhična organizacija, velikost ter notranje transakcije, tako kot pravi Williamson, pomenijo strošek za družbo v celoti (Trigilia 2002: 220). Velika podjetja namreč moč in učinkovitost, ki izvira iz zasedanja in ustvarjanja strukturiranih omrežij, izkoriščajo za ustvarjanje kratkoročnih dobičkov, zaradi svoje organizacije in cilja pa so podvržena procesu birokratizacije in podobnim posledicam s katerimi se naposled srečajo vse monopolne strukture.¹⁸⁸

Wallerstein pravi, da velika podjetja zgodovinsko gledano obstanejo nekaj desetletij, omogočijo veliko akumulacijo, potem pa jih razbije njihova ekonomska izčrpanost in s tem potencialna politična nevarnost¹⁸⁹. V proizvodnem smislu takrat eno vodilno industrijo, en tip odnosov in tehnologije zamenja drug (Wallerstein 2004: 27). Ta ciklični proces je lahko povezan z različnimi faktorji ekonomskega izčrpanja; od notranje rigidnosti in neučinkovitosti, ki se kaže pri tekmovanju na svetovnih trgih, do splošnega padca povpraševanja in krize nasičenosti z določenim tipom proizvodov.

Politični sistem centralno vodenega planskega gospodarstva (na primer Sovjetska zveza) je v marsičem podoben zlitju političnega z ekonomskim monopolom, njegova kriza pa je v marsičem podobna krizi velikega podjetja. Ker Hayekova kritika planske ekonomije, češ

¹⁸⁶ Klasična konkurenčna paradigma po Schumpetru ne more pojasniti inovacije. Inovacija je bodisi nov proizvod, nova metoda proizvodnje, nov trg, vir surovin, reorganizacija ekonomije kot je monopol in podobno. Inovacija se upira tradicionalnim normam, sistemu, tudi pravnemu, ter zahteva poseben podjetniški duh, voljo in vizijo, ki imajo družben izvor (Trigilia 2002: 106–8). Na prvotne inovatorje in podjetnike je Schumpeter gledal morda malce romantično.

¹⁸⁷ Pri Schumpetrovem pogledu je potrebno imeti v mislih, da je sam branil neoklasično konkurenčno paradigmo oziroma njeno notranjo logiko, a je poudarjal, da je empirična realnost modela trga posledica družbene narave.

¹⁸⁸ Prednost velikih podjetij je tehnologija, donos, organizacija in nadzor, toda velikost ima tudi svojo ceno. Avtomobilski gigant General Motors, ki je na ameriškem trgu postal tako rekoč izven konkurence, se v sedemdesetih letih zaradi svoje okornosti ni uspel uspešno prilagoditi spremembam na naftnem trgu (Samuelson in Nordhaus 1998: 107).

¹⁸⁹ Monopolist ima v planskem gospodarstvu prednost. Ker ne odgovarja konkurenci, se lahko poda v inovacijske in velikopotezne projekte. Nov proizvod zažene nov industrijski sistem, povzroči zaposlovanje, gospodarsko rast. Toda sčasoma je na trgu preveč proizvodov, netržni odnosi, ki se naslanjajo na politično strukturo, postajajo vse bolj neracionalni, organizem okoren. Izčrpanost se lahko artikulira v konfliktu ali pa v zahtevi po konkurenci, ki nastane na osrednji politični ravni, torej na ravni države. Dober primer držav-korporacij so tako imenovane realsocialistične države.

da centralni planer nikoli ne more imeti informacij o vseh agentih (Stiglitz 1994: 9) drži tudi v primeru organizacije velikih podjetij, obenem pa tako veliko podjetje kot država v veliki meri določata 'ponudbo', je pri vzporednicah z državo, ki je zgodovinsko vpletena v nastanek in transformacije velikih podjetij, potrebno opozoriti na vsaj tri elemente, ki razločujejo razmerja med pojavoma; (I) Velika podjetja morda uporabljajo politična sredstva, a imajo predvsem ekonomske interese, medtem ko kontinuiteta države temelji na prepletanju političnih in ekonomskih sredstev ter virov, lahko pa bi rekli, da so v ustroju delovanja demokratične države močnejše usidrani dolgoročni politični interesi. Zgodovinsko gledano sta bila veliko podjetje in država povezana in sta drug drugemu zagotavljala ustrezne vire za moč in delovanje. Toda država je vlogo velikega podjetja vedno omejila na točki, kjer je to postalo 'preveliko', pogled države je namreč vedno širši od perspektive podjetja, ker se v njej katalizira več ekonomskih in neekonomskih interesov. Država lahko postavi pogoje za delovanje podjetja in delovanje omeji, medtem ko ima podjetje pri vplivu na državo omejene možnosti in kapaciteto. (II) Če ima država skoraj popolni fizični monopol nad svojim telesom, v ekonomskem prostoru obstaja več velikih podjetij, ki kljub monopolni in oligopolni ponudbi proizvodov (zaradi njihove diverzifikacije), ter vpliva na strukturirana omrežja, med sabo tekmujejo na istem polju. Omrežja (trgi) se med sabo namreč neločljivo prepletajo, kar povečuje nadomestljivost proizvodov z drugimi (njihov substitucijski potencial). Povezan problem je (pre)velika količina proizvodov (ponudbe) na trgu. Države zaradi popolnega teritorialnega monopola na ta način med sabo praviloma ne tekmujejo. (III) Velika podjetja so pri vplivu na omrežja odvisna od obstoječih omrežij, od njihovega skupnega vpliva in vpliva drugih akterjev, ki prav tako reproducirajo omrežja. To si lahko predstavljamo zelo enostavno (materialno) kot dejstvo, da je prispevek podjetij h gradnji materialne in nematerialne strukture za tržne transakcije minimalen, njihova perspektiva je namreč izrazito zaznamovana z interesom po kratkoročnih neposrednih in nesorazmernih (relativno večjih) dobičkih. Poleg tega pa kompleksna odvisnost različnih družbenih, kulturnih, političnih in drugih omrežij, od raznolikih virov in kontinuitet relacij moči, ki jih vnašajo, povzroča vsaj okvirno utirjenost in omejenost možnosti delovanja in načrtovanja pri subjektih, kot je veliko podjetje.

3.3.3 Država kot središče strukturiranih omrežij: sinteza (B)

Decentraliziran prosti trg pomeni, da daš hruške in jabolka na kup in rečeš vzemite kar želite. Nastane pretep, alokacija je posledica fizične moči (Przeworski 2003: 2). /.../ Zaradi tega neka oblast vzame vse hruške in jabolka ter jih razdeli. Ta mehanizem je centraliziran prav v takšnem smislu kot je centraliziran trg, ki ga nekdo mora izvajati. Država je povsod, anonimna menjava ni mogoča (Przeworski 2003: 8).

Przeworski se s svojo tezo, da je država, ki ima po Webrovi definiciji monopol nad silo, univerzalni centraliziran mehanizem, ker alocira v imenu enega oziroma večine (Przeworski 2003: 80), dobro vklaplja v premislek, ki smo ga začeli z nepopolnimi informacijami, z nepopolnim trgom, z vlogo omrežij in struktur ter s posledicami, ki se v takšnih pogojih kažejo v odločitvah akterja. Država je centralna struktura, igra vlogo, ki jo je predvidel Hobbes in preprečuje popoln kaos, ki sledi iz partikularne intencionalnosti akterjev. Obenem je moderna država globoko družbeno usidrana kot del kontinuitete zgodovinskih družbenih struktur (Jessop 1982: 6; Poulantzas 1978: 835–7). Toda relacija država-akter je kljub temu vedno v razmerju 'daj-dam'. Agenti reproducirajo državo, dokler zadovoljuje nekatere njihove kratkoročne interese, država pa na te interese vpliva in vzpostavlja ravnovesje med kratkoročno zadovoljitvijo interesov in dolgoročno vzdržnostjo sistema. Ne agent in ne država nimata dokončnega monopola nad realnostjo. Popolni trg, kjer bi imel monopol agent in popolna država, kjer bi imela monopol struktura, sta lahko zgolj abstrakciji.

Med agenta in državo lahko umestimo različne relacije, ki se udejanjajo v sistemih, institucijah, omrežjih in strukturah. Država lahko vpliva na posameznega izmed elementov a je obenem njihova skupna posledica, stičišče.¹⁹⁰ Agenti so sočasno v različnih omrežjih, institucijah, sistemih in strukturah. Nad svojim položajem imajo zelo omejen pregled a se obenem zavedo, ko so v položaju skrajne moči ali nemoči, vključenosti ali izključenosti, sodelovanja ali monopola in ta položaj artikulirajo v akciji. Vsi agenti si želijo neenakost a zahtevajo enakost. Zaradi tega sleherni moderni diskurz neenakost opravičuje z enakostjo, pri čemer sta trg in država seveda pravilo in ne izjema.

Tezo o protislovnem odnosu med agentom in državo in njene implikacije si bomo ogledali konkretnije na treh primerih; na primeru (D) moralnega tveganja in skupne lastnine, ki dobro ponazarja protislovje med kratkoročnimi in dolgoročnimi, med partikularnimi ter univerzalnimi interesi, na primeru (E) dinamičnega ravnotežja med državami in na primeru

¹⁹⁰ Številna omrežja, institucije in strukture segajo širše od države, država ki vsakodnevno uravnateža njihove učinke z interesi akterjev pa je notranje spremenljiva in se vseskozi transformira. Mednarodni odnosi, sistemi in institucije so polje interesov držav. Tudi v tem primeru je zgodovinsko prišlo do strukturiranja, vzpostavljanja mrež, institucij, do delitve virov in postavljanja pravil, ki kratkoročne interese uravnatežajo z dolgoročnimi oziroma z kontinuiteto.

(F) dinamičnega ravnotežja v državi. Primera pod E in F ponujata vpogled v vire sprememb in transformacij v državi in države.

3.3.3.1 Cena moralnega tveganja in dilema skupnega (D)

Nek posameznik vrže cigaretni ogorek v gozd. Na ta način povečuje možnost požara, spreminja ravnotežje med ponudbo in povpraševanjem ter dviga ceno zavarovanja pred požarom. S tem vpliva na alokacijo virov. Četudi posameznik nima lastniškega deleža v zavarovalnici pa se mu relativno splača odvreči ogorek. Sam namreč nosi le majhen del posledic, ki jih povzroči, večina stroškov, ki je večja od relativne koristi za neprevidnega kadirca, pa je razpršena med vsemi akterji na nekem trgu. Institucije, prvenstveno država, takšno vedenje danes preprečujejo z normami in pravili (kršitelja sankcionirajo). Država, kot pravi Stiglitz (1994: 31), lahko prepove cigarete česar nobena privatna zavarovalnica ne more (in morda tudi noče).¹⁹¹

Z moralno dilemo je povezana tudi dilema skupnih virov (na primer čist zrak, voda), ki je v tem, da imajo vsi posamezniki interes njihovega izkoriščanja, a izvajajo nizko odgovornost pri njihovi zaščiti (Furubotn in Richter 2000: 198). Neodgovornost agentov se tako kot pri neprevidnemu kadilcu skriva v njihovi racionalistični perspektivi zaradi katere je lahko »posameznik pri svojem delovanju tako ignorantski, da ne doseže niti bogastva zase« (Keynes 1963: 317–8).

S stališča občega, skupnega interesa, je torej smiselno in edino možno, da se vprašanje posameznih virov (na primer čisto okolje) uredi s skupnim sistemom ali institucijo, ki lahko zmanjša tveganje zaradi partikularne racionalnosti agenta. Ta intervencionizem danes prepoznamo v številnih pravilih in ukrepih. Na svetu ni tržne ekonomije, ki ne bi imela sistemov upravljanja skupnih dobrin (zrak, voda) ali skupnih javnih sistemov (vojska, policija, ceste) (Rothschild in Stiglitz 1970: 225–235; Stiglitz 1994: 7). Podobno v skladu s tezo Przeworskega trg potrebuje izvrševalca; torej tistega, ki ščiti lastnino, pogodbe in gradi omrežje za trg.¹⁹² Z drugimi besedami ni trga in ni vzdržnega trga brez države – toda ali je lahko država zaradi tega že optimalen alokator? Tudi pri državi kot instituciji obči interes nujno ni vsota enakih partikularnih interesov, temveč je vedno nekje med posameznimi in skupnim interesom. Nekatere družbe so na primer bolj ostre do onesnaževalcev in do različnih tveganjih vedenj, druge manj, s čimer so nekatere družbe bolj od drugih izpostavljene

¹⁹¹ Država lahko obdavči cigarete in zmanjša zdravstveno tveganje ter zniža zdravstvene premije (Stiglitz 1994: 31).

¹⁹² V poglavju o razvoju trga in države smo pokazali, kako je država z gradnjo notranjega trga postavljala transportni in komunikacijski sistem, centralizirano upravno-birokratsko mrežo, izobraževalne institucije in podobno.

negativnim učinkom eksternalij, ki jih vnašajo kratkoročni in nesorazmerni dobički, druge pa bolj eksternalijam, ki jih lahko vnese monopol slabe (politično neoptimalne, torej neuniverzalne) institucije. Tudi družba, ki bi vse vire podredila diskrecijski alokaciji iz centra, oziroma javnim sistemom, nujno ne bi dosegla optimalne učinkovitosti. Razlog za to se, podobno kot pri konkurenčni paradigmi, skriva v nepopolnem trgu, torej v nepopolnih informacijah in drugih predpostavkah o delovanju agenta (Rothschild in Stiglitz 1970: 225–235). Tako kot posameznik na trgu nikoli ne more imeti vseh relevantnih informacij in na njegovo obnašanje v veliki meri vplivajo informacijske mreže ter strukture, v katere je ujet, tudi država ne more imeti vseh informacij o agentih, ki bi jih potrebovala za vzpostavitev učinkovitega sistema. Problematična pa je tudi država kot osrednja institucija, tako rekoč 'prevodnik partikularnega v obče'. Vedno je namreč vprašanje, kdo je zares vir občega interesa in na kakšen način se ta izvaja. Pri državi je to vprašanje demokracije oziroma demokratičnosti sistema. Tako kot pri principu trga, kjer ekonomski agenti glasujejo znotraj kulturnih okvirjev, v okvirih glasujejo tudi državljani kot volivci.¹⁹³ V razmerju med partikularnim in občim pa je seveda temeljnega pomena dejstvo, da so volivci in nosilci političnih funkcij obenem potrošniki, proizvajalci in lastniki. Da se torej njihove odločitve na podlagi predvidenih posledic prepletajo na obeh poljih, tako kot se prepletajo strukturirana omrežja in tako kot kultura deluje obenem na političnem in ekonomskem polju. Najboljši dokaz za to je morda vpliv protestantskega duha na zahodnega človeka.¹⁹⁴

Iz moralne dileme in dileme skupnega ter vloge države kot temeljne institucije (strukture zaupanja) naposled izhajajo nekateri ključni poudarki: da (a) brez institucij družben obstoj v smislu dileme agent struktura ni mogoč¹⁹⁵ in da trg ne more delovati brez institucij; da (b) institucije lahko zmanjšajo stroške, ki izvirajo iz dejanj posameznika, ki nima popolnih informacij in popolne kapacitete za odločanje;¹⁹⁶ ter da (c) institucije lahko zmanjšujejo

¹⁹³ »Vlada ima naposled interes in možnost, da doseže približek pareto optimuma, česar privatna podjetja nimajo« (Stiglitz 1994: 152).

¹⁹⁴ Dilema pa je seveda še več. Nadzor porabe milijona evrov, ki naj bi kot sistemska varovalka zagotovil učinkovito porabo v skupnem interesu, lahko denimo stane milijon evrov (Przeworski 2003: 110). Čeprav je zasebni sistem (oziroma bolje rečeno reguliran sistem zasebnih ponudnikov) lahko manj učinkovit, torej dražji od javnega in daje slabše rezultate lahko poveča motivacijo in angažiranost akterjev, s tem pa celotno ekonomsko aktivnost. Na ta način celotna ekonomska aktivnost ni racionalna v smislu porabljenih virov za nek cilj, je pa njena kapitalna aglomeracija večja, kar ima lahko zopet prednosti pri tehnološkem razvoju.

¹⁹⁵ Družina na primer zagotavlja vire za fizični in intelektualni razvoj svojih članov dokler ne postanejo agenti s polno kapaciteto odločanja, država pa zagotavlja materialno in nematerialno infrastrukturo za transakcije. Ena cesta zmore le določeno število tovarnjakov. Če je tovarnjakov preveč glede na število cest, privatne investicije v tovarni promet ne pomagajo, rast pade v odnosu do zasebnih investicij. Obratno obdavčenje in državna alokacija še ne pomenita, da sistem ne maksimizira dobička (Przeworski 2003: 170).

¹⁹⁶ Racionalnost je posledica človekove zavesti, tehnično rečeno pa je predvsem posledica institucij. Te dajo človeku mesto v družbi in mu omogočijo razvoj talenta (Supiot v Zeitlin in Trubek 2003: 384). Obvezno osnovno šolstvo in institucije, ki promovirajo izobraževanje na sploh širijo perspektivo agentov, njihovo

nepopolnost informacij in druge tržne nepopolnosti, ter pripomorejo k optimalnejši alokaciji virov, česar 'trg' kot princip in ideja alokacije ne more.¹⁹⁷

3.3.4 Dinamično ravnotežje med državami: sinteza (C, E)

Vzemimo za primer dve hipotetični državi. Prva je bogata z naravnimi viri, druga s kapitalom. Ta, ki ima naravnih virov v izobilju, se bo sodeč po konkurenčni paradigmi specializirala v njihovo pridobivanje, v kmetijstvo, in rudarstvo, ki predstavljata njeno primerjalno prednost. Druga, bogata s kapitalom, se bo specializirala v kapitalno intenzivno industrijo, kapital pa bo tudi posojala. Prva bo izvažala krompir, druga stroje. Za kopanje krompirja seveda ne potrebuješ izobražene delovne sile in strojev. Pri 'dragem denarju' in pri poceni delovni sili je proizvodnjo krompirja bolj smiselno organizirati delovno intenzivno (z večjim deležem človeške delovne sile v proizvodnem procesu). Kapitalsko intenzivna proizvodnja nasprotno zahteva razvit človeški faktor in raznoliko družbeno infrastrukturo, ki sta prav tako kapitalno intenzivna.

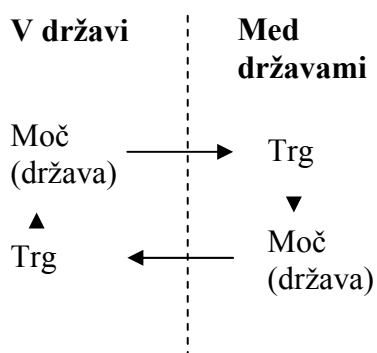
Naposled ti specializirani državi menjata in obe sta z menjavo na boljšem, kot sta bili prej. Nato menjata še enkrat in še enkrat in tako dalje. Dodana vrednost in cena kapitalno intenzivnih proizvodov raste, saj država z obilico kapitala tekmuje z drugimi državami z obilico kapitala, krompir pa ostaja bolj ali manj krompir. Lahko je desetkrat dražji, ne more pa biti deset-tisočkrat dražji, tako kot je lahko denimo nek luksuzni proizvod: »Če se je v zadnjem stoletju tudi za sto in večkrat dvignilo povpraševanje po luksuznih proizvodih ljudje ne pojemo sto in večkrat več krompirja« (Carruthers in Babb 2000: 43). Država, ki proizvaja krompir, za svoj proizvod dobi relativno vedno manj kapitalno intenzivnih proizvodov, struktura menjave pa razliko v razvitosti med delovno oziroma surovinsko bogato in kapitalsko bogato državo poveča.¹⁹⁸

razumevanje posledic njihovih odločitev in njihovo racionalnost. Naposled so tudi učinki institucij odvisni od teh sposobnosti akterjev, od njihovega znanja, zdravja, avtonomnosti, enakosti možnosti in drugega. Država, ki širi informiranost in znanje s tem nujno razbija relacije moči. Javne šole konkretno so izšle iz dileme med pravico starša do šolanja otroka (starš kot davkoplačevalec) in pravico otroka do šolanja. Sklenili so, da je vsak izobražen otrok za družbo, tudi za svobodo v družbi, večjega pomena od osebne svobodne pravice starša. Mill je ugotavljal, da je liberalizem povečal svobodo posameznika, ni pa filozofija družbenega napredka, torej moralnega in duševnega napredka, temveč bolj kopičenje bogastva (Balaam in Veseth 1996: 47).

¹⁹⁷ Država odgovarja na nepopolnosti tržne ekonomije; vzpodbuja konkurenco, odpravlja negativne eksternalije, redistribuira za večjo enakost in zagotavlja večjo makroekonomsko stabilnost. Država brzda inflacijo in vzdržuje rast (Samuelson in Nordhaus 1998: 35).

¹⁹⁸ K tej dinamiki je potrebno pripisati še nekaj opomb, ki smo si jih že podrobneje ogledali v drugem poglavju. Svetovni kapitalistični sistem in delitev držav na izvoznice surovin in izvoznice strojev je posledica arbitrarnega uveljavljanja politične moči in njene reprodukcije v ekonomskem sistemu, ki je prehajalo od najbolj brutalnega imperializma, od kolonialnega prisvajanja, do sistematičnega izkoriščanja, izčrpavanja, vsiljevanja funkcij v svetovnem proizvodnem sistemu, pa do sodobnih subtilnih neokolonialnih oblik pogojev trgovanja, ki nastajajo v mednarodnih institucijah, ki jih nadzorujejo močne, kapitalno bogate države, tako kot nadzorujejo tudi

List, ki v tej nalogi nastopa kot dežurni merkantilist, je poudarjal, da država svoj relativni položaj, ki odloča o njeni koristi od svetovne trgovine, ustvari s politično voljo in politikami kot so intervencionizem in protekcionizem. Država razvije infrastrukturo in znanje, tehnologijo in industrijski potencial, s katerim se zavihti na položaj inovatorja, ustvari dinamično komparativno prednost, drugim pa prepušča imitacijo. Tehnologija in znanje postaneta vir moči in razvoja države s čemer državi zagotavljata še vpliv na svetovno strukturo proizvodnje in menjave (Balaam in Veseth 1996: 23; Strange 1985: 148–150).¹⁹⁹



Shema 3.11: Država in trg, pogled politične ekonomije. Država z elementi moči vpliva na alokacijo virov na meddržavnih trgih, ta alokacija pa povzroči akumulacijo virov, s katero država vpliva na notranje trge, krepi svoj ekonomski potencial in si zagotavlja primerjalno ekonomsko moč in prednost, s tem pa tudi politično moč, s katero lahko zopet vpliva na svetovne trge. Prirejeno po Balaam in Veseth 1996: 23, Strange 1985: 148 in Gilpin 1987.

Na vprašanje, zakaj trg kot takšen ne motivira tehnološkega napredka, vpliva več elementov, predvsem pa je to vprašanje potrebno postaviti v ekonomsko-politični in širši družbeni kontekst. Schumpeter, ki je poudarjal pomen tehnoloških sprememb za moderne industrijske ekonomije, je z že omenjenim statično-dinamičnim proizvodnim ciklom pokazal, da v popolnem trgu v nasprotju z prepričanjem Smithani vzpodbud za inovacije (Stiglitz

informacijska, transportna, poslovna in druga omrežja, tako kot nadzorujejo kulturno produkcijo in ustvarjajo kulturni globalni okvir za povpraševanje oziroma za ceno določenega blaga in storitev, ki ga proizvajajo doma. Moderni svetovni kapitalistični sistem deluje v razmerju periferija-center, tako kot ga temeljno zaznamuje hkratna potreba po sodelovanju in rivalstvo med državami. Države svetovnega centra so kapital akumuliran pod okriljem politične moči izkoristile za izgradnjo notranjega sistema, infrastrukturne in institucionalne mreže, s čimer so si želele zagotoviti primerjalno prednost v svetovni proizvodnji in menjavi, tehnološki razvoj pa so vselej izkoriščale tudi v politične in vojaške namene (razprava o neoliberalizmu kot apologiji ekonomskega položaja močnih držav na primer v Merhar 2002: 873–880). Med merkantilizmom in protekcionizmom, ki sta zaznamovala prvo in drugo stoletje moderne so se pojavljale tudi politike proste trgovine, ki pa so bile vselej interes centra. Tako je Velika Britanija zagovarjala prosto trgovino v obdobju kot je nadzorovala proizvodnjo v večini nerazvitega sveta (kolonijah), nadzorovala pa je tudi transport in finančne tokove (vloga London City). Še bolj uspešen kot britanski sistem, ki ni bil formalno institucionaliziran, pa je bil sistem GATT po drugi svetovni vojni, s katerim je ZDA svojim izdelkom zagotavljala pot na razvite in nerazvite trge, porušene med vojno (Hobson 1997: 201).

¹⁹⁹ »Moč strojev skupaj z preciznostjo transportnih sistemov ponuja industrijski državi velikansko prednost pred kmetijsko državo. V industrijski državi nobena pot ne vodi tako hitro do dobrobiti kot inovacije in odkritja« (List v Balaam in Veseth 1996: 23). Napredek v znanju je prispeval 68 % rasti produktivnosti dela in 28 % rasti proizvoda ZDA med 1929 ter 1982 (Dedison v Balaam in Veseth 1985/1996: 199).

1994: 139).²⁰⁰ Namesto tega so inovacije po Schumpetru odvisne od posebnega podjetniškega duha, ki izvira iz meščanske družbe.²⁰¹ Mi smo pokazali, da je bolj smiselno govoriti o razmerah nepopolnega trga, ki deluje v pomanjkanju informacij, v sistemu asimetričnih informacij in strukturiranih omrežij. Takšne razmere so bolj naklonjene inovacijam in tehnološkemu razvoju ker vlagatelju zagotavljajo, da bo z vplivom na kontekst v katerem deluje trg in na tržno koncentracijo lahko iztržil dobiček. Toda ker za vse vlagatelje in podjetnike veljajo razmere nepopolnega trga, (pre)številni proizvodi pa med sabo tekmujejo kot nepopolni substituti, je zmožnost izkoriščanja razmer nepopolne konkurence odvisna od ne-ekonomskih sredstev in strategij, ki jih ima inovator na voljo. Veliki inovatorji in veliki investitorji so bili zato zgodovinsko najpogostejše velika podjetja z državno zagotovljenim monopolom ali kvazi monopolom.²⁰² Dober primer, ki ga navaja več avtorjev, je letalska industrija. Samuelson pravi, da je inoviranje nuja tržne ekonomije, a na drugi strani razvoj letala stane milijon dolarjev. Toda racionalni agent bi bil pripravljen tvegati in investirati milijon dolarjev le, če bi bil prepričan v gotov izid investicije. Zato Samuelson naposled pravi, da so v kapitalistični ekonomiji vir inovacij lahko le monopoli (Samuelson in Nordhaus 1998: 110, 178). Tudi Stiglitz na primeru letalske industrije zagovarja tezo, da problem visokih fiksnih stroškov pri inovaciji lahko rešuje le država z neko obliko pomoči (Stiglitz 1994: 140). Moderna država je torej tista, ki iz neposrednih razlogov (vojaška tehnologija)²⁰³ in posrednih razlogov (proizvodna učinkovitost in prednost, pozitivne eksternalije inovacij, dinamična potreba tržne ekonomije) financira tehnološki razvoj in inovacije ter zagotavlja pogoje zanje (Strange 1985: 148–150).

Vprašanje je seveda, zakaj se vsaka država ne odloči za razvoj in povezovanje notranjih virov, oziroma zakaj so tovrstne strategije intenzivnejše in hitrejše v svetovnem centru. Predvidevanje tržnega modela, da bo kapital potoval tja, kjer je drag, delovna sila pa se bo selila tja, kjer so plače višje, očitno ne drži, ker država kot osrednja struktura s svojimi političnimi instrumenti pogojuje čezmejne tokove virov zato, da ohranja nekatere partikularne

²⁰⁰ Po Smithu je razvoj odvisen od vloženega kapitala, kapital pa premika povpraševanje in ponudba na trgu. Pogoj rasti je po Smithu torej konkurenčni in ne monopolni kapitalizem. Država mora zagotavljati zgolj varnost, red in ekonomsko izobrazbo (Trigilia 2002: 22–23, Samuelson in Nordhaus 1998: 525).

²⁰¹ »V srednjem veku so sredstva za inoviranje zagotavljali romantični lastniki, ki so bili pripravljeni investirati in tvegati,« podobno kot Schumpeter sklene tudi Samuelson (Samuelson in Nordhaus 1998: 110).

²⁰² Ta pojav smo spremljali že v drugem poglavju ko smo opazovali razvoj kapitalizma. Zdaj lahko k temu dodamo, da je z političnim dominiranjem in pogojevanjem proizvodnje ter menjave sovpadel tehnološki razvoj, ki je nadalje vplival na strukturo proizvodnje in menjave, na učinkovitost in moč države.

²⁰³ Nekatere najnaprednejše tehnologije kot je internet, ki so revolucionirale svetovne komunikacijske in informacijske sisteme in omogočile neslutene spremembe v ekonomski aktivnosti, predvsem pa so okrepile položaj svetovnega centra napram svetovni periferiji (informacijska izključenost, doseg dominantnega kulturnega in informacijskega modela in podobno), izvirajo iz razvoja vojaške tehnologije, ki jo neposredno financira država (Collins 1981: 163–170; Crouch 2006: 14).

interese nacionalnega izvora. Država pa ni edina struktura, ki preprečuje predpostavljeno dinamiko ekonomskih akterjev in faktorjev. Tudi na ravni svetovnega trga smo namreč soočeni z organizacijo ekonomskih interesov v omrežjih informacij (od poslovnih do izobraževalnih) in raznolikih strukturah, institucijah, kot je etničnost, jezik in kultura ali pa bančno-investicijski zasebni sektor, mednarodne inštitucije, ki usmerjajo alokacijo virov. Položaj državne ekonomije je tako v veliki meri zaznamovan z njenim regionalnim in globalnim mestom v strukturiranih omrežjih; to mesto precej pogojuje možnosti države. Druga determinanta so notranja razmerja v državi. Politična elita neke države bogate s surovinami lahko denimo pridobi dovolj koristi na račun interesnih struktur svetovne ekonomije, da vzdržuje trgovinski položaj države, ki je splošno gledano slab (neoptimalen) in uveljavlja raznolike principe političnega pritiska nad državljani, ki bi v tovrstne politike utegnili dvomiti.²⁰⁴ Po drugi strani pa lahko ekonomsko in politično zaostajanje države povzroči notranjo krizo in privede do radikalnih političnih sprememb.

Nenazadnje nas primeri držav, ki so doživljale zgodovinsko krizo in primeri držav, ki so se prebile iz slabšega položaja v svetovni kapitalistični strukturi opozarjajo, da je kljub visoki institucionaliziranosti kapitalistični sistem zaradi ekonomske nestabilnosti nagnjen k raznolikim transformacijam, ki izhajajo iz institucionalne zgradbe. Pri Azijskih tigrih in Japonski se je njihov preboj pogosto povezovalo s posebno kulturno matrico, ki je ugodno vplivala na ekonomsko angažiranje virov. Pri Rusiji, Indiji in Kitajski se opozarja na geostrateške elemente kot so nadzor nad velikanskimi koncentracijami posameznih virov, politični vpliv in zmožnost vpliva na svetovne strukture. Pri Irski in Skandinavskih državah pa so bili v ospredju napredne integrirane institucije in javni sistemi, ki so vsesplošno mobilizirali človeške vire in razvijali njihov potencial ter prevzemali tveganje v obliki večstranskih dolgoročnih dogovorov (Trigilia 2002: 234).²⁰⁵

3.3.5 Dinamično ravnotežje v državi: sinteza (B, F)

Spoznanja o tem kaj trg lahko in česa ne more so bila nekoliko poetično in poenostavljeno rečeno, tako kot se za politiko spodobi, podlaga za program nemške social-

²⁰⁴ Benko pravi (2000: 128), da kontinuiteta relacij moči obstaja v razumevanju vloge države v sodobni podobi imperializma, torej v spopadih monopolov in korporacij. Pri tem so po njegovo najuspešnejše ZDA, ki vključujejo politične in ekonomske mednarodne institucije v razmerja, pogosto tudi ob aktivni pomoči vlad v tretjem svetu.

²⁰⁵ Omrežja v razvojni dinamiki modernih družb vedno odigrala izrazito vlogo integracijskega elementa (Rončević 2003: 48). Ravno tako imenovani novi tipi industrializacije kot so Japonska, Azijskih tigri, Irska in Finska so dokaz za multilinearost kapitalističnega razvoja (Rončević 2003: 8). Med vzroki za integriranje omrežij in mobiliziranje virov je zanimiv Švedski primer, kjer je država kompleksne javne institucije in široko prevzemanje tveganja zgradila po vojni, z političnim argumentom, da mora država poskrbeti za revne fante, če hoče imeti močno vojsko (Alva in Gunnar Myrdahl v Przeworski 1943/2003: 206; Przeworski 1985).

demokratske stranke iz leta 1959, prvi tovrstni politični program. Program je promoviral tržno ekonomijo do njenih meja oziroma do monopolov, ko naj bi »vstopila država« (Przeworski 2003: 40; več v Przeworski 1985). Sugestija programa je bila, da relevantno politično vprašanje ni država ali trg temveč, kot pravi Stiglitz, pravo razmerje med njima (Stiglitz 1994: 257). Takšen odgovor je na prvi pogled izjemno salomonski in privlačen, na drugi strani pa že v dikciji stvari postavlja na glavo; predvideva intervencijo države kjer nastane monopol čeprav večina monopolov, ki so del nepopolne konkurence in razvojna nuja nastane v partnerstvu državo. Na drugi strani predvideva trg kjer trg lahko deluje, čeprav smo pokazali, da trg pomeni predvsem reprodukcijo in zaostrovanje odnosov strukturiranih omrežij, ki so obstajala pred in obstajajo čez državo. Kljub vsemu bi za sleherno izmed sodobnih modernih držav lahko zapisali, da je implementirala neko vrsto sporazuma med interesi za trg in interesi za državo. V tem podpoglavju si bomo ogledali katere sile in kako so vplivale na notranje razmerje med prostim trgom oziroma med interesi za alokacijo virov na podlagi od države formalno ločenih omrežij (trg) ter interesi za državno institucionalizacijo, centralizacijo in birokratizacijo alokacije virov (država). Naposled bomo v zaključnem poglavju seveda skušali odgovoriti na vprašanje, ali in v kakšnih pogojih je pozitivno ravnotežje med državo in trgom, kot ravnotežje med kapitalizmom in demokracijo, mogoče.

3.3.5.1 Keynesianska revolucija

Leto 1929, črni petek. Zlom Newyorške borze in svetovna gospodarska kriza. Potem ko je gospodarska rast konec 19. stoletja povečala produktivnost in zaposlenost je to pognalo rast proizvodnje, podjetniški optimizem pa se je vgradil v investicije, rast cen in pričakovanj ter še večje ponudbe – dokler ni ponudba presegla povpraševanja in se je sistem podrl kot hišica iz kart (Green v Arestis in Sawyer 1994: 57). Kapitalistični državi je s črnim petkom zagrozila kriza ekonomske vzdržnosti in politična kriza legitimnosti in ravnotežja elit. Če bi trg deloval, kriza ne bi obstajala, so si bili enotni vsi (Stiglitz 1994: 23).²⁰⁶ To je bilo spoznanje ki ga je v začetku 20. stoletja moral posvojiti celo politični sistem ZDA, ki je od Velike Britanije konec 19. stoletja prevzel vlogo hegemon in z njo povezano štafetno palico liberalizma.

²⁰⁶ Problem trga v smislu klasičnega modela je bil predvsem v tem, da se brezposelnost po ekonomskih šokih, ki nacionalno ekonomijo po klasičnem modelu trga potisnejo znotraj krivulje proizvodnih možnosti (Samuelson in Nordhaus 1998: 3), ni vračala na prejšnjo raven, oziroma si ekonomija sama od sebe ni opomogla (Leat 1998: 337). To seveda ne pomeni, da trg ni deloval; trg je deloval kot pač deluje v nepopolnih pogojih in povzročil posledice, ki iz tega izhajajo, torej prepad med ponudbo in povpraševanjem, koncentracijo in protislovna razmerja na ravni ekonomsko definirane državljanstva (revni/bogati, delavci/lastniki).

Cikličnost tržne ekonomije kot posledico koncentracije dobičkov in padanja kupne moči je predvidel že Marx. Keynes je v skladu z nekaterimi Marxovimi premisleki krizo opisoval kot padec pričakovanega profita, investicij in zaposlovanja. Stagnacijo je tako kot Marx povezal z kapitalističnim neravnovesjem, ki se je v začetku 20. stoletja moralo soočiti z izčrpanjem kolonialnih in novih trgov, ki so prvotni rast zagotavljali prostor za realizacijo presežne proizvodnje in vir novih poceni surovin (Trigilia 2002: 113). Toda v nasprotju z Marxom, ki je krivca videl v popolnem trgu, je Keynes krivca videl v nepopolnem trgu.²⁰⁷ Keynes je opazil, da vlada na trgu relativno velika nezaposlenost kljub temu, da je delo izjemno fleksibilno (neregulirano). Ko se je spraševal zakaj previdnost podjetnikov je sklenil, da ti niso pripravljeni tvegati zaradi prevelikega števila negotovih elementov. Podjetniki so namreč investirali v skladu s kratkoročnimi pričakovanji na trgu njihovih proizvodov, pričakovanja in racionalnost kratkoročnih dobičkov pa se je vgradila tudi v menedžersko mentaliteto velikih podjetij (Hillard v Arestis in Sawyer 1994: 9; Stigitz 1994: 23). Keynes je v nepopolnem trgu tako videl ekonomsko demotivacijo, ki je posledica nepopolnih informacij, slabih omrežij, nizke dolgoročne in kompleksne inovacijsko-investicijske motivacije. Iz tega je izpeljal 'probleme' na strani ponudbe, kot so tehnologija, distribucija virov, ki je ugodna za nadaljnji razvoj ter organizacija dela (Przeworski 1988: 11–24; Deprez v Arestis in Sawyer 1994: 11; podrobneje v Keynes 1963).

Če smo v prejšnjih poglavjih dokazovali, na kak način (nepopolni) trg nastaja in raste skupaj z močnimi družbenimi institucijami (od protestantizma do kvazi-državnih monopolov in subvencij) je Keynes v nekem krajšem real-ekonomskem kontekstu pokazal, da nepopolni trg, ki izgubi kompas s strani močnih institucij, s tem izgubi tudi voljo za poglobljanje in širjenje omrežij in infrastrukture, za inoviranje in razvoj, ter zaide v partikularno razdrobljenost, izčrpanost, cikličnost, nihanja in drugo negativno dinamiko. Močna država je bila za Keynesa naravna institucija, ki lahko preseže nesigurnost in partikularnost omrežij, ki lahko motivira investicije in prepreči podzaposlenost (Trigilia 2002: 140; podrobneje v Keynes 1964).²⁰⁸

²⁰⁷ Ob razpravi popolni/nepopolni trg ne moremo mimo Schumpetra, ki je zagovarjal notranjo logiko trga in trdil, da kapitalizem ne bo preživel zaradi družbenih in kulturnih pogojev v katerih deluje (Trigilia 2002: 109). »Če bi ekonomija delovala ne bi bilo stagnacije,« je bil prepričan Schumpeter. Družbeni in kulturni faktorji, ki jih je navajal, so bili slabšanje vloge buržoazije in njihovega podjetniškega duha, birokratizacija, anti-kapitalistične politike države, vloga sindikatov in pritiski za družbeno enakost in podobno (*ibid.*: 113). Leta 1929 so h krizi gotovo prispeval še vojni dolg, fiskalna kriza in nizke plače. Krivih je bilo več elementov. Schumpeter je bil prepričan, da so bili ključni anti-kapitalistični in ne kapitalistični (*ibid.*: 110).

²⁰⁸ S tem je Keynes državo pravzaprav vrnil na mesto, ki ga je z izgradnjo notranjega trga v vsej njegovi kompleksnosti (povezanost, enotnost, komunikacija, transport, standardi, red in varnost) zasedala pri nastanku kapitalizma. Keynes je bil prepričan, da država mora zagotoviti pogoje trga, da je tako voden kapitalizem bolj učinkovit, predvsem pa da lahko ozdravi makroekonomske bolezni kot sta inflacija in brezposelnost (Stiglitz

Keynes je naposled postal eden izmed stebrov nove operativne paradigme moderne države, paradigme socialne (welfare) države, koncepta, ki ga lahko razumemo kot uveljavljanje institucij ter mehanizmov za preseganje ignorance in nesigurnosti (Balaam in Veseth 1996: 49). Ta koncept je temeljno spremenil pojmovanje države, zavrnil ja namreč Smithovo železno tezo, da nobeno reguliranje trgovine ne more povečati dejavnosti v določeni družbi (Smith v Lah 1970/2002: 29). Ta koncept je vplival na sestavo in percepcijo elit ter bistveno spremenil ekonomske politike države (Roosveltov New Deal). Država je postala skozi politike redistribucije in ustvarjanja institucionalnih pogojev pomemben faktor ekonomskega zdravja, učinkovitosti in prednosti nacionalnega gospodarstva (Skocpol 1982: 256–270). Krize pa so zamajale tudi sestavo elit. Socialna država je namreč zahtevala dogovor in dogovarjanje š čimer so različne organizirane kolektivitete vstopile v politični prostor, kar je bistveno spremenilo politično (strankarsko) sliko predvsem v povojni Evropi.

3.3.5.2 Kriza prve socialne države in nova socialna država

Prerazporejanje z davki je v zadnjih dvajsetih letih postalo nepriljubljeno. Srednji razred se sprašuje, zakaj naj bi podpiral tiste, ki ne delajo in brezdomce (Samuelson, Nordhaus 1998: 38).

Desetletjem povojne gospodarske rasti je v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja sledila kriza. Inflacija je grozila, da bo presegla gospodarsko rast, svoje pa je prispevala tudi nepredvidena rast cen energentov. Evropska socialna država se je morala soočiti z nezaposlenostjo, vse to pa je obetalo tudi politično krizo. Po petindvajsetih letih izjemne rasti, ki jo je poganjala državna intervencija, je ekonomska stagnacija na stari celini in v različnih delih sveta povzročila artikulacijo dvoma v državo, kot katalizatorja političnih sil, češ da ovira zasebno iniciativo (Samuelson in Nordhaus 1998: 39). Ta dvom se je izrazil v (še vedno aktualni) 'trilemi' uradne državne ekonomije, ki pravi, da (a) sočasno ni mogoče zatiskati pasu proračuna oziroma državne porabe in dolga, (b) doseči relativne enakost dohodkov in (c) rasti števila delovnih mest.

Država je kot investitor in delodajalec postala draga, pogosto institucionalno in organizacijsko neučinkovita, z zasledovanjem relativne enakosti dohodkov kot političnim

1994: 23). Tako kot pod-zaposleni ali neizobraženi so nezaposleni namreč izgubljen družbeni vir, neizkoriščem potencial nacionalne ekonomije v celoti (Balaam in Veseth 1996: 196). Keynesova socialna država politik na strani ponudbe ni usmerjala le proti recesijam temveč v razvoj produktivnih sil (Trigilia 2002: 167). Pogosto je država intervenirala na način, da je sama postala delodajalec in z delom zagotavljala poglobljanje tržne ekonomije. Delavci so sprva gradili cestna omrežja, jezove in drugo strateško infrastrukturo, sčasoma pa se je razvil tudi odnos do nematerialne infrastrukture, do institucij za znanje in razvoj, za zmanjševanje nesigurnosti in prevzemanje tveganja. Keynesova država je vplivala na agregatno povpraševanje z ekstenzivno politiko na področju javne porabe in z uporabo fiskalnih instrumentov ter z monetarno politiko. Takšen pristop je postal povojni model evropske rasti (Leat 1998: 335).

bremenom redistributivnih politik, pa je povzročila davčno in proračunsko breme (visoke davke in ceno dela ter primanjkljaj in zadolževanje), ki sta nacionalno kapitalistično ekonomijo po Esping-Andersenu (1990) ukleščila v rigidnost zamrznjenega fordizma oziroma prve Keynesianske socialne države. Kriza je v anglosaksonskih državah vzpodbudila kritiko evropske socialne države in državnega intervencionizma nasploh. Najmočnejši glas kritike je bil osnovan na klasični konkurenčni paradigmi, državo pa je obtoževal poseganja v naravno harmonično in učinkovito avtonomno delovanje trga. Z Reaganom in Thatcherjevo je kritika Keynesianske socialne države postala politični program²⁰⁹, ki je odmeval zaradi ugodnega makroekonomskega položaja ZDA in Velike Britanije, na svoj način pa mu je pomagal še razkroj Sovjetske zveze.²¹⁰

Osmišljanje krize socialne države v neoklasičnem in neokonzervativnem diskurzu je vsekakor pozabilo na zgodovinsko izkušnjo, v kateri je socialna država izšla iz krize tržnega kapitalizma oziroma je nasledila merkantilistično, intervencionistično in protekcionistično nacionalno državo 19. stoletja. Toda tega svojevrstnega paradoksa so se vsaj deloma zavedali tako neoliberalni kritiki kot zagovorniki in kasneje reformisti klasične Keynesianske socialne države. V osemdesetih letih je znotraj različnih tipov kapitalizma prišlo do redefinicije razmerja med trgom in državo na način, ki je vsaj v evropskem primeru upošteval nekatere klasične probleme tržne ekonomije in probleme klasične socialne države.

Neoliberalna kritika je vsekakor imela svoj prav v opozorilih o neučinkovitosti posameznih javnih sistemov, o delitvi med tistimi na in izven trga (t.i. *insider/ outsider* dilema), ki so jo zaostriili sindikati in njihovo partnerstvo v pogajalskem razmerju z predstavniki kapitala (regulacija trga dela), ter pri opozorilih o negativnih učinkih dolgoročnega financiranja socialnega miru za vsako ceno, kot so bili predvsem v primeru južno-evropskega socialnega modela hkratna visoka nezaposlenost, inflacija in nizka

²⁰⁹ V osemdesetih so anglosaksonske ekonomije pospešeno pričele uvajati nov neoklasični ekonomski model, ki je poudarjal javnofinančno stabilnost in umik države kot garant za nova delovna mesta napram Keynesovi paradigmi državnega potisnega faktorja. Keynesov model rasti in kompromisa med inflacijo ter brezposelnostjo, ki se odraža kot ravnovesje na Philippsovi krivulji, oziroma v hipotezi, da ni mogoče sočasno doseči nizke brezposelnosti, zadrževati nizke inflacije in ohranjati vzpodbudne gospodarske rasti je bil zavrnjen, češ da inflacija povzroča brezposelnost. Vse kar je bilo moč pripisati državi, od socialne pomoči, ustvarjanja agregatnega povpraševanja, intenzivne davčne politike, pa do sindikatov in minimalne plače je postalo ovira investicijam, zaposlovanju in gospodarski rasti (Leat 1998: 329). Zaradi zaspanosti je bilo potrebno brezposelnim narediti manj ugodno življenje in zagotoviti pogoje za večjo mobilnost (*ibid.*: 331).

²¹⁰ Retorika klasične ekonomije, ki je zavladala v političnem prostoru je bila posledica politične blokvske ideologije, aplicirane na ekonomske politike; na eni strani ekonomske politike trga in na drugi strani ekonomske politike države. Diskurz dihotomije trg/država je v teoriji impliciral razlikovanje modelov tržne ekonomije in vodene tržne ekonomije, dokler niso sistemske teorije pričele dvomiti v osnovo za tovrstno dihotomijo (Crouch 2006: 14).

gospodarska rast.²¹¹ Ekonomije, ki so se morale odpirati navzven, da bi učinkoviteje realizirale svojo primerjalno prednost, so se morale obenem soočiti z pritiskom domačega dela. Pomembni pa so bili tudi nekateri predlogi neoliberalne agende, ki je opozarjala na pomen mobilnosti in fleksibilnosti agentov. Država bi morala sodeč po neoklasičnih predlogih vzpodbujati delovanje agentov, ki je bližje predpostavljenemu v popolnem modelu trga, s čimer bi v skladu s predpostavkami konkurenčne paradigme dosegli optimalnejše delovanje ekonomije v celoti. Neoliberalna agenda je državo konkretno videla v vlogi gradnika enotnega, močnega, povezanega in dinamičnega omrežja pretoka informacij in vseh faktorjev na trgu, ki bi presegal vlogo ovir vseh drugih strukturiranih omrežij.²¹² Nasprotno pa bi se država morala kot regulator umakniti iz vseh funkcij, kjer ne bi neposredno preprečevala proti-tržnih pojavov, kot so kršenje pogodb, monopoli ali kartelni dogovori.

Evropska socialna država je medtem pristala na dejstvo, da se je povojna politična in ekonomska paradigma socialne države izčrpala oziroma doživela rob svojega proizvodno-potrošnega potenciala. Toda izhoda niso iskali v demontaži socialne države, tovrstni poizkusi so imeli celo nasprotno negativne učinke.²¹³ Nova paradigma evropske socialne države je v nasprotju z neoliberalno perspektivo ohranila temeljne Keynesianske permise o nepopolnem trgu v smislu negotovosti in tveganja, s katerima ta motivira kratkoročno in partikularizirano ekonomsko dejavnost, a je k temu dodala še problem strukturiranja preteklih in novih omrežij za trg, problem birokratizacije javnih sistemov in problem kratkoročne politične racionalnosti pri preseganju neoptimalnih rezultatov kapitalistične ekonomije. Koncept nove socialne države je predvideval dinamično in odprto tržno ekonomijo, a jo je obenem postavil v okvir močne in aktivne države, ki bi zagotavljala statične pogoje za trg (kompleksna odprta in

²¹¹ Rast ki jo je vzpodbujala povojna gradnja prometne in komunikacijske infrastrukture, javnih sistemov kot delodajalcev, subvencionirano vzpostavljane industrije se je ustavila ker so njene ekonomske vzpodbude v intervencionističnih politikah dosegle svoj skrajni rob. Delavci so se predčasno upokojevali, demografska struktura je bila negativna, socialni in pokojninski sistem sta bila v številnih državah na robu krize vzdržnosti. Ustvarjanje delovnih mest v zasebnem in javnem sektorju je ostalo majhno zaradi visoke cene dela. Konstantnemu povečevanju povpraševanja v zameno za stabilnost, socialni mir in rast je pričakovano sledila inflacija. Ključni problemi socialne države iz konca sedemdesetih so bili javna poraba, ekspanzija socialnega sistema in kolektivne zahteve. Z nezaposlenostjo je bil povezan problem neaktivnosti na mikro ravni, zaostren fordizem v industrijskih razmerjih, problem izčrpane migracija delovne sile iz kmetijstva, nasičenost družbe z proizvodi in vpliv cen energentov (Crouch in Pizzorno v Trigilia 1987/2002: 172; Ferrera in Hamerisch v Zeitlin in Trubek 2003: 109).

²¹² V praksi neoliberalne države se je pokazalo, da tudi država ni ločena od strukturiranih omrežij, zaradi česar je s svojimi politikami razbijala predvsem mrežo organiziranih delavcev in zmanjševala raven socialne pomoči (konkretno se je osrednja krivda za ekonomsko krizo pripisala trgu delovne sile oziroma rigidnost dela, krivi so bili nemobilni delavci na reguliranem trgu dela, plačna rigidnost ter visoki neplačni stroški na zaposlenega) kar je povzročilo pritisk na delo in plačno ter numerično fleksibilnost na trgu delovne sile. Na tovrstno politiko so očitno vplivali neposredni kratkoročni interesi lastnikov kapitala.

²¹³ Primer Irske, ki je konec osemdesetih sledila politikam Velike Britanije (Ferrera in Hamerisch v Zeitlin in Trubek 2003: 107).

dostopna omrežja, informiranega in usposobljenega ekonomskega subjekta) in dinamične pogoje za trg (državno prevzemanje tveganje in vzpodbude na področju drobnega podjetništva, inovacij, znanja, oblikovanje razvojnih partnerstev in dogovarjanje strateških dolgoročnih projektov) (Leat 1998: 341). Koncept nove socialne države je predvideval tudi aktivnega državljana vključenega v več ravni političnega delovanja države in v več mrež. Takšna več-nivojska povezanost države naj bi zagotavljala bolj kvaliteten demokratični proces in iskanje splošnih, dolgoročnih ciljev, pa tudi občutek solidarnosti in povezanosti med državljani in med državljani in državo.²¹⁴

Model nove evropske socialne države se je naposled pokazal za strategijo preseganja trileme enakosti dohodkov, ustvarjanja novih delovnih mest in zatiskanja državnega proračunskega pasu. Esping-Andersen je rekalibracijo socialne države celo označil za kvantni preskok, oziroma za radikalne spremembe v mentaliteti socialne države (Esping-Andersen 1990; Leat 1998: 350; Ferrera in Hamerisch v Zeitlin in Trubek 2003: 121–3). Neoliberalni pristop, ki je prepoznaval in ukrepal samo ob določenih elementih nepopolnega trga, pa je medtem po prvih ocenah pokazal svoje kronične omejitve in dolgoročne slabosti.²¹⁵

²¹⁴ Naj najprej opozorim, da pod tipologijo nove evropske socialne države razumem nabor dobrih praks, ki so jih le redke države uspele v celoti realizirati. Še najbližje temu so morda Skandinavske države. Konkretnije so bistveni elementi nove socialne države naslednji: (a) Ohranitev pomena prevzemanja tveganja s strani države v primerih kot so izobraževanje, inovacije, nezaposlenost, nesreča, mladost in starost (Przeworski 2003: 44). (b) Lociranje in odpravljanje različnih netržnih struktur oziroma oblik diskriminacije kot je patriarhalna struktura. Nova socialna država vzpodbuja aktivnost ženske delovne sile in ženskam z pozitivno diskriminacijo zagotavlja enakovredno mesto v družbi, aktivna antidiskriminatorna politika pa velja tudi na drugih področjih (Leat 1998: 178; Ferrera in Hamerisch v Zeitlin in Trubek 2003: 109, Lewis 1992: 159–173). (c) S tem povezan je pristop zagotavljanja enakih možnosti, ki družbi omogoča da maksimalno izkoristi potencial vseh svojih članov, obenem pa novih članov družbe ne obremenjuje z zapuščino, ki so jo v obliki interesnih struktur pustile starejše generacije. (d) Tradicionalne politike socialne države imajo v novi socialni državi cilj zagotoviti maksimalno aktivnost vseh članov in preprečiti nemoč, bolezen in revščino. Temu cilju morajo biti podrejene tudi kolektivne formacije, kot so sindikati (Ferrera in Hamerisch v Zeitlin in Trubek 2003: 110). Naj Med konkretnimi primeri dobrih praks lahko omenimo Nizozemsko, ki je od sedemdesetih let dalje z kombinacijo politik kot so isti privilegiji za fleksibilne oblike dela, kot jih uživa redno delo, podvojila participacijo žensk, klasično socialno državo pa reducirala v smislu, da je zagotavljala pomoč za aktivnost (delo, preizobraževanje in podobno). Nizozemski model je predstavljal uspešno verzijo skandinavske ideje fleksibilne varnosti (*flexicurity*) (*ibid.*: 112).

²¹⁵ Potrebno je opozoriti, da bi za korektno primerjavo modelov morali izbrati dovolj značilnih držav in jih v določenem obdobju primerjati skupaj z upoštevanjem vseh ostalih faktorjev, ki vplivajo na ekonomske rezultate. Ker to ni namen te naloge ponujam samo enega izmed argumentov, ki pa ima svojo težo. Dolgoročni rezultat politik skrajne deregulacije na trgu dela v ZDA je bil izrazit padec plač najnižje izobraženih, realno pa je padla tudi minimalna plača (samo v osemdesetih za več kot deset odstotkov). Konec devetdesetih je 40 milijonov Američanov opravljalo tako imenovane službe na robu revščine, zaradi česar je bila motivacija za legalno delo nizka. Med temi je bila kar četrtina mladih, ki so prvič vstopili na trg delovne sile. Večina na novo ustvarjenih delovnih mest je bila iz naslova nizko plačanega in nizko kvalificiranega dela (*low skill – low pay*). V devetdesetih letih je začasno delo prispevalo kar 20 % novih delovnih mest (Dresser in Rogers v Zeitlin in Trubek 2003: 272) zaradi česar je v ZDA v primerjavi z EU padla mejna produktivnost dela (Leat 1998: 321). Celo tako konzervativna inštitucija kot OECD je v devetdesetih kritizirala slabo rast števila delovnih mest v EU a pohvalila produktivnost dela, ZDA pa grajala zaradi nizko kvaliteten in nizko produktivnih delovnih mest (*ibid.*: 343). V nasprotovanje argumentu, da višja cena dela povzroča brezposelnost in nekonkurenčnost je Evropska Komisija leta 1996 celo izračunala, da je negativna korelacija med povprečno ceno ure v industriji in ravno

3.3.5.3 Druga institucionalistična revolucija v ekonomiji

Raziskave organizacijskih tipov znotraj kapitalističnih držav, ki so potekale pred in po krizi klasične socialne države konec sedemdesetih in v osemdesetih letih so pokazale, da tako imenovani šibki Keynesianski model, kot so ga uveljavljale ZDA, povzroča večje amplitude ekonomskih nihanj, bolj ostra nasprotja, predvsem pa je bolj nevaren za stagnacijo kot močan korporativistični model, kot so ga uveljavljale skandinavske države ali Avstrija. Poleg tega so raziskave pokazale, da ni mogoče govoriti o korelaciji med inflacijo, javno porabo in produktivnostjo (Trigilia 2002: 177, podrobneje v Esping-Andersen 1990). Tem raziskavam so se pridružili premisleki o etničnih ekonomijah, oziroma o vlogi kulturno-religioznih komponent za organizacijo in učinkovitost posameznih ekonomskih sistemov. Naposled je post-fordistična ekonomska sociologija pričela diferencirati različne organizacijske oblike sodelovanja poleg hierarhije in njihove učinke na aktivnost ekonomskih akterjev bodisi v proizvodnem procesu neke proizvodne enote (tovarna, podjetje), bodisi v ekonomiji kot takšni (Backhaus in Büscken v Gemünden/Ritter/Walter 1997: 14; podrobna klasifikacija v Martinelli in Smelser 1990). Rodile so se različne (navidez) nehierarhične tehnike motiviranja delovne sile (Trigilia 2002: 198). Pojav novih teorij, predvsem v okviru ekonomske sociologije, je ekonomska vprašanja proizvodnje, distribucije in menjave virov postavil v kontekst institucij v najširšem smislu. Poleg države, ki je bila stalnica politične ekonomije, je postala pomembna predvsem vloga najrazličnejših organizacijskih in vedenjskih vzorcev ter vzorcev vrednot, ki so jih lahko ekonomski subjekti (na primer velika podjetja) izkoriščali za usmerjanje delovanja agentov (Caplan 2007: 176).

Te pristope omenjam zato, ker so izšli iz predpostavke, ki je v tretjem poglavju te naloge predstavljena kot teza; da vse transakcije potekajo po omrežjih, ki so prepletena in visoko strukturirana v obliki raznolikih formalnih in neformalnih, trajnih in začasnih institucij. Pristopi pa so temeljili tudi na logiki, da je na institucije, ki imajo deloma avtonomno vlogo pri usmerjanju transakcij in določitev agentov, smiselno vplivati in na ta način vplivati na končno alokacijo. To spoznanje bi sicer zelo težko označili za novo. Moderna država je tekom svojega razvoja vseskozi zavedno ali nezavedno uporabljala različna strukturirana omrežja in jih krepila. Tak primer so državna religija, mit nacionalnosti, jezik, centralno organiziranje javnih sistemov, nacionalne športne, kulturne in politične organizacije, nacionalni mediji in podobno. Ni pa država nikoli zasedla vseh omrežij, številna,

nezaposlenosti ter produktivnosti (*ibid.*: 82). Strategijo globalnega konkuriranja z nizko ceno delovne sile namesto z visoko usposobljeno delovno silo so kritizirali tudi številni avtorji znotraj ZDA in Velike Britanije (*ibid.*: 251).

kot je na primer patriarhalna struktura (moški klubi) ali struktura lastnikov proizvodnih faktorjev so se nasprotno odražala v razvoju države kot institucije.²¹⁶

Politika in diskurz trga sta na posameznem področju tako pogosto pomenila zgolj to, da so transakcije prepuščene tradicionalnim in konzervativnim strukturiranim omrežjem in da se bo krepil položaj tistih, ki so v teh omrežjih institucionalno privilegirani. Takšno razmerje je bilo zgodovinsko bolj nagnjeno k protislovjem in nestabilnosti zaradi česar so politični sistemi pod pritiskom od spodaj, ki je bil ponavadi povezan s krizo legitimacije (torej krizo modela dominacije) intervenirali z ustvarjanjem širših, bolj odprtih in bolj demokratičnih omrežij. Nasprotno pa se je z intervencijo, predvsem pa tehnološkim razvojem v informacijskih tehnologijah, krepila tudi multi-kompleksnost državne penetracije (ter penetracije kapitalističnega sistema) in s tem sposobnosti interesov, ki so se artikulirali v prostoru državne oblasti, da vplivajo na interese državljanov in zagotavljajo legitimnost ter kontinuiteto sistema.

Oblika političnega sistema, ki je v ekonomskem in političnem smislu prišel najbližje penetraciji v različna omrežja, zasedanju teh omrežij in vplivu nanj je korporativizem.²¹⁷ Korporativizem pomeni centralno organizacijo, ki skrbi za odpravo informacijske asimetrije, institucionalizira usklajevanje interesov znotraj družbe in zagotavlja visoko raven homogenizacije in integriranja članov (več v Cox in O'Sullivan 1988 ali Katzenstein 1984). Ta oblika nam v moderni zgodovini sicer pušča ambivalentno zapuščino. Ob dobrih družbeno ekonomskih rezultatih skandinavskih držav in Avstrije je korporativizem kot tretjo možnost med velikansko inflacijo in velikansko nezaposlenostjo uporabil tudi fašistični sistem (Wright v Arestis in Sawyer 1994: 49, 51).

Ekonomske implikacije korporativnega sistema, ki smo jih omenili že na začetku tega podpoglavja, kasneje pa tudi vloga centralne oblasti v primeru vzpona azijskih tigrov, so vzbudile zanimanje različnih avtorjev. V osemdesetih letih so iz korporativne vloge države

²¹⁶ Trg ne deluje izven strukturiranih omrežij, centralna oblast pa na ta omrežja vpliva v skladu z interesi, ki se v njej artikulirajo. Banke v ZDA imajo tako lahko podružnice v samo eni zvezni državi, vstopajo pa lahko le v omejeno število aktivnosti. Na drugi strani je japonski razvoj poganjala industrija koncentrirana okoli bank. Banke so na Japonskem korporativni stebri (Stiglitz 1994: 215).

²¹⁷ Prve teorije družbenega usmerjanja (zgodnja liberalna misel; Machiavelli, Hobbes) so govorile o hierarhiji kot o ključnem ali edinem mehanizmu. Država je bila percipirana kot enoten, hierarhično nadrejen in suveren center odločanja. Državocentrizem je bil značilen tudi za kasnejši pluralizem, ki je državo obravnaval kot center družbe, ki izvaja zavezujoče odločitve. Klub centralni vlogi države pa pluralizem v njej ni videl hierarhičnih načel usmerjanja temveč institucionalizacijo tekmovanja (Messner v Rončević 1997/2003: 17). O takšni državi govori denimo Schumpeter. Zanj je politični proces med-elitna tekma. Keynesianizem je opozoril na univerzalne potrebe, ki jih lahko artikulira samo država. Državo je videl v pozitivni luči harmonistične ideje o procesih odločanja, ravnotežju, omejevanju nestabilnosti kapitalističnega sistema in ustvarjanju pogojev za enake možnosti (*ibid.*: 18). Neokorporativizem iz sedemdesetih in osemdesetih let je namesto tekmovanja in nasprotij poudarjal pozitivni vidik sodelovanja oziroma ideja socialnega partnerstva. Hierarhičnemu pristopu se neokorporativizem ne odreka, temveč ga nadgrajuje (Rončević 2003: 20; Crouch: 113–6).

nekateri izpeljali tezo, da obstaja kompromis med svobodo in rastjo, torej med delegiranjem nekaterih pravic centralnemu sistemu v zameno za investicije, razvoj in varnost.²¹⁸ Celó Paul Samuelson je menil, da lahko socialistične države zaradi centralnega načrtovanja rastejo hitreje od tržnih ekonomij (Stiglitz 1994: 4). V skladu z institucionalističnim pogledom na trg, ki nikoli ni ločen od strukturiranih omrežij, centralni pristop gotovo presega transakcijske stroške in stroške partikularne racionalnosti ekonomskih akterjev. Po drugi strani pa je vedno v nevarnosti, da se sodelovanje v sistemu, ki ima hierarhične komponente, sprevrže v rigidno birokratizacijo in oblastništvo političnih elit. Tudi v tem primeru ključno vlogo igrajo institucije, ki so garant simetrije informacij, demokratične kulture in političnega ravnotežja.²¹⁹

Przeworski pravi, da vse strukture interesa vsebujejo nekaj sodelovanja in nekaj konflikta.²²⁰ Od sodelovanja nekateri vedno dobijo več, drugi manj. Izid je asimetričen. Zaradi tega imajo politični akterji mešane motive. Hočejo redistribuirati v njihovo lastno korist, obenem pa se nočejo odpovedati potencialnim pridobivam od sodelovanja (Przeworski 2003: 85). Poleg tega določeno raven sodelovanja vedno potrebujejo, ker je njihov položaj posledica dvostranske relacije. Če tisti, ki je v deprivilegiranem položaju, ne priznava tistega v privilegiranem položaju, lahko na neki točki iz tega nastane odprt konflikt.

²¹⁸ Do leta 1975 je Sovjetska zveza hitreje rasla kot kapitalistične ekonomije (Collins 1999: 59).

²¹⁹ Pragmatična motivacija za obravnavo ljudi v modernih institucijah sicer sega vse nazaj do Madisona, ki je želel najti institucionalni politični okvir, ki bi računal na to, da vsi niso angeli (Przeworski 2003: 214). Za razumevanje delovanja države v tržni ekonomiji potrebujemo poznavanje celotnega poli-institucionalnega okvirja, ki daje možnost predvidevanja, kaj bo kdo storil v nekih okoliščinah. Kvaliteta državne regulacije je naposled odvisna od institucionalne ureditve. Če državljani nadzirajo izvoljene ima jo ti interes za dobro državljanov. »Boljša demokracija, boljša ekonomija« (*ibid.*: 215).

²²⁰ Z besedami Gramscija se razredna dominacija se ustvarja z mešanico konsenza in nasprotovanja (Jessop 1982: 146).

4. SKLEPNA RAZPRAVA

Da bi razumeli sedanost, se je treba vprašati, kdo ima moč in kaj je vir moči. Prihodnosti ni mogoče napovedati, toda ne sme se je ignorirati (Strange 1988: 19).

V zadnjem poglavju nadaljujemo s poizkusom razprave ob vprašanju, ki izhaja iz prejšnjega poglavja, in sicer, ali je mogoče ravnotežje med demokracijo in kapitalizmom. S pomočjo tega vprašanja bomo poskusili povzeti ključne argumente, s katerimi smo tekom naloge preverjali zastavljene teze in oblikovali nekatere modele za pomoč pri dekonstrukciji moderne. V skladu z zahtevo zadnje teze, pa tudi zato, ker se pravzaprav ni mogoče izogniti vprašanju o implikacijah naloge na aktualnost (in obratno), bomo na koncu v kontekst naloge skušali na kratko umestiti še globalizacijo.

4.1 Ali je pozitivno ravnotežje med demokracijo in kapitalizmom mogoče? (sinteza)

Država lahko reši moralni hazard. Avtomobilu pred hišo, ki mika tatove, država doda neko število policistov. Posamezniki z davki, ki jih izterja država, tako financirajo palico za vse tiste z moralnimi skominami (Przeworski 2003: 14). Na ta način pa država ne vpliva le na zavarovalne premije, temveč ustvarja (institucionalizira) pogoje za odločitve akterjev na trgu. Od represivnega aparata do cest, od izobrazbe do informiranosti so ti pogoji, kot smo pokazali, lahko predpostavka za optimalnejšo alokacijo virov v družbi. Vprašanje pa je, ali so dovolj za optimalno alokacijo?

Neoklasična konkurenčna paradigma v to dvomi še najmanj. Pri orientaciji atomiziranega posameznika po tej predstavi politični in ekonomski interesi niso ločeni, temveč so homogeni. Posameznik je predvsem *homo economicus*, njegova dejanja sledijo interesu maksimizacije ugodja, ki izhaja iz posedovanja redkih materialnih virov. Ta maksimizacija se po neoklasični paradigmi kaže v ekonomski stvarnosti, ki jo zaznamujeta specializacija v proizvodnji in menjava. Če bi bila predpostavka racionalnega atomiziranega *homo economicusa* popolnoma izpolnjena, izven ekonomskih interakcij ne bi obstajale nikakršne druge družbene interakcije oziroma odnosi. Celoten svet bi deloval kot enotna, homogena in dinamična skupnost delcev z ekonomskimi interesi.

'Realekonomija' nasprotno ponuja le malo primerov, ki bi nas lahko utrjevali v takšni veri. Deduktivna abstrakcija konkurenčne paradigme zato je, in pri tem med ekonomisti velja

precej širok konsenz, nepopolna. Dilema pa seveda ostaja pri tem, kaj to pomeni za model trga in njegovo (dandanašnje vsesplošno in nekritično) aplikativnost. Medtem ko številni avtorji zagovarjajo predstavo trga kot popolnega mehanizma v konfliktu z drugimi družbenimi mehanizmi, kot mehanizma konkurence z negativnimi stranskimi učinki ali pa kot mehanizma, ki mu na poti stojijo različne družbene ovire, pričujoča naloga zagovarja nekoliko radikalnejšo tezo. Ta teza trg razume predvsem kot diskurz, ki opravičuje način proizvodnje in alokacije virov, ki reproducira nekatera temeljna družbena nesorazmerja in ustvarja nova, oziroma kot diskurz relacij moči na ekonomskem družbenem polju.

Ta teza ni popolnoma 'nova' in črpa iz bogatega opusa zgodovinske perspektive Braudela in Wallersteina, iz kritične politične ekonomije od Marxa do Przeworskega, iz Keynesianisma in post-Keynesianisma (Stiglitz), iz družbene ekonomije od Polanya do Bourdieuja, iz radikalne ekonomije in post-strukturalistične socialne psihologije, obenem pa uvaja nekoliko 'nov' model za pristopanje k razumevanju družbene stvarnosti, ter seveda ustrezne 'nove' predpostavke za tovrstno perspektivo.

Po predpostavkah pristopa uporabljenega v tej nalogi so agent, z njim pa tudi vse družbene interakcije, zaznamovane z dvema temeljnima pogojema oziroma dejanskima stanjema; z (ne)znanjem in (ne)zaupanjem. Če (ne)znanje izhaja iz nestabilne vednosti in omejenega števila informacij, je (ne)zaupanje reakcija na neznanje ker določa posamezno védenje za relevantno, s tem pa določa tudi prihodnost (pričakovanja) in vedenje. (Ne)znanje in (ne)zaupanje sta v razvoju in poglobljanju družbenih interakcij povzročila nastanek omrežij zaupanja, ki so garantirala za znanje, znanje pa je garantiralo za omrežja zaupanja. Toda ta proces ni potekal koncentrično ali uravnoteženo; nastala so raznolika omrežja (družinsko, plemensko, medplemensko), ki so se strukturirala na različnih ravneh (odnosi in vloge agentov v družini, v plemenu, pri proizvodnji in menjavi dobrin). To strukturiranje omrežij je potekalo obenem povezano in v konfliktu med večjimi strukturiranimi omrežji interesov ter v konfliktu znotraj strukturiranih omrežij. Pomembno pa je, da sta kot vzrok in posledica ta proces zaznamovali asimetrija v znanju (informacijah, védenju) ter izhajajoč nesorazmeren (nedemokratičen) institut zaupanja. Takšna strukturirana omrežja so postala temeljna družbena stvarnost in infrastruktura za vse odnose, tudi za transakcije ekonomskih virov. Ta infrastruktura v sodobni stvarnosti predstavlja kontinuiteto razvoja in sprememb relacij moči ter dominantnih interesov, ki se uveljavlja v raznolikih institucijah ustvarjanja in distribucije znanja ter v institucijah zaupanja.

Če poskusimo biti nekoliko zgodovinsko konkretnješi, lahko zapišemo, da so v nasprotju z liberalno tezo, ki govori o specializaciji in menjavi 'iz narave posameznika',

sočasno z delitvijo dela, proizvodnjo dobrin in menjavo, nastala omrežja in strukture, ki so s pomočjo monopolizacije znanja in zaupanja privilegirala nosilce posameznih vlog. Menjava je nastala skupaj z asimetričnimi informacijami, zaradi katerih je nekdo od menjave pridobil vedno več kot drugi. Vloge v proizvodnji oziroma v ekonomskih aktivnostih prvotnih skupnosti so bile razdeljene na način, ki je privilegiral posamezne člane skupnosti. Ravno iz strukture vlog v prvotnih skupnostih, vlog v nabiralniški, lovski in nato v naravni ekonomiji, iz prve ustvarjene presežne vrednosti, strukture njenega prisvajanja in distribucije, predvsem pa iz reakcije oziroma iz konfliktov, ki so bili posledica artikuliranja protislovnega položaja v institucijah relacij moči (na primer položaja sužnja v suženjski ekonomiji), v zgodovini znanosti izhaja polje političnih vprašanj kot vprašanj političnih sredstev, političnih interesov, njihove legitimnosti in učinkovitosti, ki je seveda protislovno paradigmi *homo economicus* in splošni liberalni družbeni paradigmi.

Politična stvarnost pomeni neekonomske vire moči, od gole fizične sile pa do ideološke manipulacije. Ti neekonomski viri so zgodovinsko prepleteni z ekonomskimi viri; poglavarji prvih skupnosti so z delom prisvojenih materialnih virov plačevali vojake, religija pa je razmerja v medčloveških odnosih utemeljevala z zgodbami in z magijo, s čimer je odgovarjala na vse neznanke v perspektivi primitivnega človeka. Prostor oblasti prvotnih človeških skupnosti je tako monopoliziral resnico (znanje) in silo (zaupanje) skoraj v dobesednem smislu. Vselej pa je skušal monopolizirati tudi nadzor nad nastajanjem, menjavo in lastništvom materialnih dobrin, ki so bile skupaj z napredkom v vojaški tehnologiji poglavitni vir moči, s tem pa garant za obstoj (preživetje) širše zaprte enote politične skupnosti in njenih notranjih razmerij, ki je sčasoma dobila karakteristike države. Ta elementarni princip se z moderno dobo v svojem bistvu ni spremenil. Moderna, nacionalna država, je neposredna posledica političnega polja, torej prizadevanja za vzpostavljanje monopola nad resnico, monopola nad silo in monopola nad nadzorom nastajanja ter menjave ekonomskih virov: »Za delovanje najbolj razvpitih artefaktov in mehanizmov modernih družb je potrebna prisotnost predmodernih kulturnih vzorcev« (Rončević 2003: 8).

O moderni tržni ekonomiji in o konstrukciji moderne politične skupnosti lahko govorimo kot o neposrednih posledicah monopola nad znanjem in nad zaupanjem. Ta absolutnost države in trga je politično zacementirala družbo in njeno infrastrukturo, vključno z asimetrijo v znanju, ki je (bila) pogoj za razvoj in delovanje kapitalističnega načina proizvodnje in menjave. Razvoj kapitalizma kot povečevanje obsega proizvodnje in menjave, povečevanje relativne akumulacije virov in inoviranje ekonomskih sistemov ter tehnologij, pa je nadalje vzpodbujal in zahteval razvoj ter poglobljanje države kot nosilca najpomembnejših

omrežij in sistemov za ekonomske transakcije, ki je edini lahko zagotavljal vzdrževanje razmerij moči med posameznimi deli družbe na podlagi razlik v posedovanju ekonomskih virov. Tipični zgodovinski simptomi tovrstnega razvoja modernega kapitalizma so kolonializem in imperializem, merkantilizem, monopolni trgovski kapitalizem, ekonomske vojne in drugi. Ti zgodovinski procesi nastajanja in poglobljanja modernega, svetovnega trga in države, obvladujejo daljše zgodovinsko obdobje pred začetkom moderne in vsaj tri četrtine dveh stoletij moderne zgodovine. Ti procesi so povzročili nastanek enotnega svetovnega strukturiranega omrežja, ki je iz vseh strani vodilo v svetovni center. Svetovni center je moral vsiliti monopol svoje ekonomske, politične in kulturne paradigme, zato, da je lahko s pomočjo črpanja svetovnih virov hranil notranja neravnovesja in izvorni meddržavni (mednacionalni) konflikt. Na ta način je monopol zagotovil razvoj kapitalizma in vplival na razvoj moderne države, moderna država pa je zagotavljala nove oblike nacionalne in nadnacionalne družbene penetracije, torej nove kompleksne in pronicljive oblike monopolov nad znanjem in zaupanjem, ki jih je zahteval kapitalistični razvoj (Shema 2.8). Razvoj moderne v psihoanalitskih prispodobah tako upravičeno deluje kot posilstvo s strani modernega trga in države, ki uveljavlja red (patriarhat) penetratorja, zahodne civilizacije.²²¹

Zaradi protislovnosti (svetovnega) ekonomskega sistema je dobiček, kot posledico nesorazmerne trgovine, ki je pravzaprav bistven princip ekonomske aktivnosti in kapitalizma, pa tudi trgovino kot takšno, vedno morala ščititi institucija nesorazmernega visljenega zaupanja, ki je v najočitnejšem primeru pomenila vojaško silo, v manj očitnem primeru pa institucionalno določanje vrednosti posameznih objektov trgovanja. Podobno je bila tudi nesorazmerna vloga členov v proizvodnem procesu vedno posledica monopola nad zaupanjem. V najbolj očitnem primeru so ljudi v suženjsko delo ljudi prisilili z represijo, v manj očitnem pa z institucijami pogojev in pravil zagotavljanja osnovnih virov za preživetje, z normalizacijo suženjstva na podlagi rasistične ideologije in s podobnim.

Moderna kapitalistična proizvodnja in menjava, ter moderna država kot pomembna raven uveljavljanja družbene moči posamičnih interesov, se v svojem bistvu od navedenih principov ne razlikujeta. Tržna ekonomija še vedno temelji na homogenih informacijah, na komunikacijskih sistemih in na kulturi, ki omogočajo svetovne transakcije in masovno proizvodnjo, ter na sočasni strukturno določeni asimetriji v informacijah in viru njihove produkcije, ki zagotavljajo primat centra pri narekovanju trendov proizvodnje in potrošnje, ki

²²¹ Čeprav posilstvo povzroči travmatično nezaupanje, je posledica posilstva vedno vdanost (zaupanje) moči posiljevalca, ki izvira iz strahu in nemoči. Posilstvo, ki je v zgodovini človeških odnosov pogosta oblika spolnega odnosa, je na ta način na primer utemeljilo dominantno vlogo fizično močnejšega moškega.

omogočajo nesorazmerne dobičke od ekonomske aktivnosti v razvitih državah (med lastniki dela in kapitala) in med razvitimi ter nerazvitimi državami. Medtem ko določena raven homogenosti omogoča obstoj, povezanost in delovanje velikih sistemov, globalno in lokalno strukturiranje razlik v dostopu do virov, ki se prav tako pogosto kaže v nekakšni mikro družbeni heterogenosti, omogoča reproduciranje družbene stratifikacije.

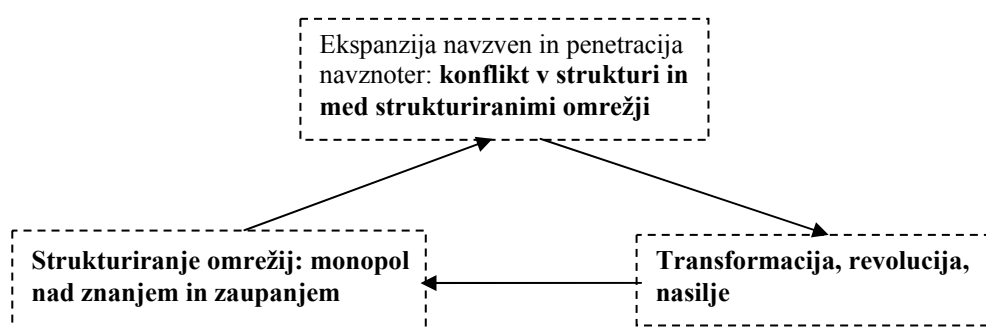
Sodobna država z monopolom nad svojim telesom (nad silo in različnimi kulturnimi ter izobraževalnimi institucijami zaupanja) še vedno ščiti institut lastnine, dobička in različne institucije ekonomske aktivnosti. Država še vedno regulira prehajanje ekonomskih faktorjev čez mejo ter vpliva na notranjo gospodarsko aktivnost. Proizvodnja delovno intenzivnih proizvodov v državi z nizkimi okoljskimi standardi, nizkimi standardi zaščite dela in z brutalnim izkoriščanjem delovne sile, ki ustvarjajo velikanske dobičke od prodaje v državah z 'razvitimi standardi', je temelj sodobne ekonomske aktivnosti, prosperitete 'civiliziranega centra', ki je institucionaliziran v državah kot takšnih, v strukturi meddržavne skupnosti in osnovan na interesih svetovnega kapitala. Zopet je asimetrija informacijskih sistemov, kot dela svetovnega strukturiranega omrežja, tista, ki v nerazviti svet prenaša podobe razvitosti, v razviti svet pa zelo redko spušča podobe nerazvitosti, lakote, bede in izkoriščanja. Oznake na artiklih 'made in China', 'made in Pakistan' in podobne so toliko zgovorne kot so daleč, oziroma, kot so 'neme'.

Protislovja, konflikt in sila (nasilje) so še eden ključen element razvoja, transformacij in transnacionalizacije evropske moderne v svetovno moderno. Ekonomski, politični in tehnološki razvoj, poglobljanje strukturiranih omrežij navznoter in navzven države, so na srednjeveški stari celini potekali kot posledica kontinuiranega meddržavnega konflikta. Evropske države so bile prisiljene v ekspanzijo, ker so nastale v medsebojnem konfliktu, ki je bil v odnosu do relativne moči posameznih evropskih sil sorazmerno uravnotežen, obenem pa je zahteval več virov, kot so jih bile te države na svojem teritoriju sposobne mobilizirati. Vlogo konflikta pa je potrebno razumeti tudi širše. Vir moči in uveljavljanja dominacije s strani države (njenih elit) v obliki monopola nad informacijami, monopola nad materialnimi in človeškimi viri ali ideološkega monopola, je kot tak vztrajno kopičil kritično maso in sprožal upore. Največ je h kritični masi prispevalo zaostrovanje protislovij, ki je povzročalo sistemske krize in krize vzdržnosti (fiskalna kriza, vojna) in s temi zamajalo temelje legitimnosti oblasti (pristanek na relacije) ker je omejilo sredstva za izvajanje oblasti ali celo povzročilo medelitni konflikt.

Z moderno dobo, ki je nastala z najostrejšimi, najglobljimi in najbolj totalnimi oblikami politične, ekonomske in kulturne dominacije, obenem pa se je kazala kot čas, ki je

premagal (odčaral) monopole pred-moderne družbe, so okoliščine za družbene spremembe postale bolj ugodne kot kadarkoli v človeški zgodovini. Moderna doba je od posameznikov namreč hkrati zahtevala izjemno vključenost v politično, ekonomsko in kulturno telo (torej v kompleksni splet institucionaliziranih relacij moči), na vseh ravneh vključenosti je nad svojimi deležniki izvajala nasilje, obenem pa je ustvarila izjemne pogoje za alternativno znanje, za komunikacijo ter tehnologijo sredstev za uporabo.

Tako kot je bila moderna doba kompleksna in vseprisotna v svojih strategijah, je bil kompleksen tudi upor. Kazal se je kot konflikt med različnimi viri moči (na primer med religioznim monopolom, monopolom nad fizično silo in ekonomskim monopolom), znotraj posameznih virov moči (na primer verska delitev) in kot emancipatorna reakcija proti posameznim povezanim virom moči (francoska revolucija). Politična sprememba je z moderno postala vsakdanjost, kriza je postala sestavni del sistema (Wallerstein 2004: 51, 78).



Shema 4.12: Splošna trofazna paradigma razvojne (transformacijske) dinamike, ki je povzročila nastanek moderne in razvojne dinamike v moderni, kot je zasnovana v tej nalogi. Strukturirana omrežja oziroma mreže znanja in zaupanja so način organiziranja agentov z nepopolnim znanjem. Ta omrežja se med sabo pogosto prekrivajo, večkrat pa so tudi v medsebojnem konfliktu. Ker strukturirana omrežja temeljijo na asimetriji znanja in zaupanja, so nestabilna in nagnjena k spremembam. Te spremembe lahko vodi tudi njihov medsebojni konflikt.

Današnja moderna država je posledica in okvir raznolikih virov moči, njihovih strategij, konfliktov in proti-strategij ter emancipacije. Današnja moderna država je vozil raznolikih zgodovinskih strukturiranih omrežij v katerih potekajo transakcije informacij in virov na način, ki ta strukturirana omrežja ohranja. V nasprotju s konceptoma pluralnosti in ravnotežja, ki bi lahko izhajala iz zapuščine konflikta različnih interesov in emancipatornih sil, ter v nasprotju s številnimi družbenimi transformacijami, pa je moderna v svojih osrednjih dveh oblikah, torej v trgu in državi, še vedno globoko vpeta v kontinuiteto dialektičnih družbenih protislovij. Trg in država, vir moderne, sta obenem vir strategije dominacije posameznih družbenih skupin v moderni, ki je temeljna značilnost moderne dobe.

Demokracija kot vladavina ljudstva, iz ljudstva in za ljudstvo, je toliko problem trga kot je problem države.

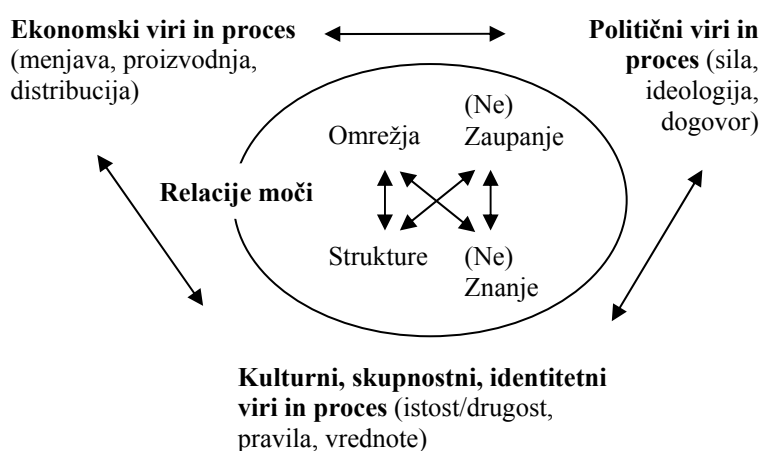
Moderna država v svoji obliki in notranji organizaciji izhaja iz teritorija, interesov in iz elit pred-moderne države. Zato, da bi se reproducirala, je morala ohraniti institut monopola nad svojim telesom, ki je vir integracije skozi ustvarjanje skupnosti zaupanja. Ta institut je še vedno temeljni sindrom protislovja vloge države v moderni zgodovini.²²² Moderni trg oziroma tržna ekonomija (kapitalistični proizvodni sistem) medtem še vedno temelji na nesorazmernih rezultatih ekonomske aktivnosti, ki izhajajo iz položaja v strukturi menjave in proizvodnje ter iz položaja v omrežju znanja/zaupanja (iz asimetrije informacij in oviranega dostopa). Vladavina takšnega trga in države je še vedno soobstoječa: nikjer na svetu danes ne obstaja tržna ekonomija brez držav(e). Šele država (politična raven uveljavljanja družbenih interesov) omogoča in uveljavlja (ščiti, legitimira) razlike med ljudmi in družbami. Države so danes temeljno sredstvo izvajanja strukturiranih omrežij v prostoru znotraj države in v meddržavnem prostoru, po katerih potekajo prav vse družbene transakcije. Država vpliva na notranje strukturiranje mrež za trg, nanje in na državo oziroma na državno oblast pa vpliva tudi struktura ekonomskih virov v trgu. Kot pravi Boccara (v Jessop 1976/1982: 52) je država osrednji element reprodukcije kapitala, ker je neposredno vpletena v ustvarjanje monopolnih dobičkov na račun vseh, obenem pa je, kot dodajamo mi, kapital osrednji element reprodukcije države. Tako kot trga ni brez države, bi lahko rekli, da popolni trg, ki je lahko samo enoten, svetoven in povezan, ne more obstajati, dokler obstaja država.

Vprašanje ravnotežja med trgom in državo kot vprašanje ravnotežja med dvema dihotomnima viroma alokacije, ali kot vprašanje ravnotežja med demokraciji in tržno ekonomijo, je tako svojevrstni paradoks. Če sta država in trg namreč instituciji omrežij asimetričnih informacij in asimetričnega zaupanja, če je osrednje strukturirano omrežje za trg nacionalna država in če je trgovina za nacionalno državo osrednja institucija mobilizacije, nesorazmerne distribucije in aglomeracije ekonomskih virov, ob tem namreč ni smiselno

²²² Protislovnost se morda najočitneje kaže v principu državne meje in sile, s katero država deluje navzven in navznoter. To delovanje je obenem posledica ekonomske potrebe po širitvi, poglobljanju in institucionalizaciji sodelovanja, torej po preseganju meje nezaupanja, po drugi strani pa delovanje vseskozi spremljajo rivalstvo nacionalnih držav, politika sile in vzpostavljanje novih kulturnih oblik nezaupanja, ki globoko nasprotujejo interesom, ki bi izvirali iz delovanja na popolnem trgu. Sodobna moderna država ohranja isto merkantilistično perspektivo, proti kateri se je uprla 'liberalna paradigma' prvega trgovinskega hegemonu, Velike Britanije. Nacionalna ekonomija še vedno govori o tem, da mora država akumulirati čim več redkih virov, jih obvarovati in z njimi zagotavljati svoj ekonomski in politični primat. Merkantilizem v gospodarski, finančni in trgovinski politiki nacionalnih držav se v teorijah mednarodnih odnosov odraža kot realizem, v katerem mesto države v teoriji zagotavlja sindrom njene moči (Benko 2000a: 53).

sklepati, da bi lahko tovrstna država omogočila pogoje za popolno delovanje trga, tudi če bi bilo to mogoče.

Ob trgu in državi pa je vedno prisoten še tretji vir zaupanja (zaprtosti omrežij, identitete), torej kultura. Kultura je v osrednjih, racionalističnih teorijah moderne potisnjena v margino, ker je v osnovi znak iracionalnega (nemodernega) modernega človeka. Na kulturno raven pade vse kar ni *homo economicus* in *homo politicus*. Nasprotno pa se v moderni stvarnosti kulturni oziroma identitetni viri in procesi prepletajo z ekonomskimi in političnimi. Prvovrstni primer tega je povezanost kulturne potrošnje in kulturne industrije z nacionalno državo.



Shema 4.13: Povezanost treh dimenzij/ polj moderne (ekonomsko, politično in kulturno polje) v relacijah moči. *Relacije moči temeljijo na strukturiranih omrežjih, v katere sta vpeta in kar pravzaprav sta tudi trg in država. Temeljna koncepta povezana z dilemo agent/struktura, ki sta vzrok za strukturiranje omrežij, sta (ne) znanje in (ne)zaupanje agentov. Dimenzije delujejo povezano, vendar to ne pomeni, da je delovanje ene vedno določeno s strani druge dimenzije, ali pa da se v dimenzijah nujno artikulira enotni cilj delovanja.*

Sugestija o ravnotežju med trgom in državo je močno povezana tudi z razvojem znanstvenih disciplin in teorij v moderni. Ta je v nasprotju s klasično politologijo in ekonomijo, ki sta bili politična ekonomija²²³, v modernih teorijah potekal dihotomno, ločeno na ekonomskem in političnem polju in je močno prispeval k občutku, da je v človeški naravi ločena ekonomska in politična racionalnost. Iz takšnega občutka izvira premislek, da nepopolna konkurenca vodi v neracionalno alokacijo in koncentracijo virov, ker pa politično polje kot (boljši) katalizator univerzalnih interesov lahko odpravi (Przeworski 2003: 12).²²⁴

²²³ Politična ekonomija je splošno priznana ena najstarejših intelektualnih orientacij v zgodovini družbenih znanosti, ki je pri vprašanjih političnega in ekonomskega polja pred moderno prevladovala (Payne 2006: 1).

²²⁴ Pomislek je med ekonomisti pogosto obraten; češ da državo kot rigidno birokratsko strukturo uravnoteža dinamika trga. V takšnem pogledu lahko prepoznamo tudi diskurz socialne države, ali pa diskurz konflikta med trgom in državo (Balaam in Veseth 1996: 7).

Toda v nasprotju s takšnim prepričanjem nimamo razloga, da bi verjeli, da je politična konkurenca ali politični trg kakorkoli drugačen od ekonomske konkurence in trga: moderna država (demokracija) ni nič manj ločena od istih predpostavk, zaradi katerih namesto o popolnem govorimo o nepopolnem trgu.²²⁵ Trg in država obstajata zgolj v delovanju agentov, ki nimajo popolnih kognitivnih sposobnosti (znanja), zaradi česar oba pristajata na omrežja in strukture zaupanja, ki so okvir za spoznanja in delovanje. Da je politična konkurenca nepopolna dokazuje izbira, ki je na voljo volivcem. Ta izbira je globoko zgodovinsko in institucionalno pogojena in strukturirana v številnih konzervativnih omrežjih in relacijah moči. Tudi volivci ne vedo vsega kar vedo politiki, tako kot kupci ne vedo vsega, kar vedo prodajalci, informacije na političnem in na ekonomskem trgu so asimetrične in nepopolne (Przeworski 2003: 153).²²⁶ Čeprav lahko z abstrakcijo ločimo ekonomske in politične vire moči so ti v realnosti soobstoječi; trg in država sta koekstenzivna, njuna strategija se vzajemno legitimira. V vsaki odločitvi akterjev je torej privzeta ekonomska in politična racionalnost, na odločitve pa vpliva nepopolnost ekonomskega in političnega trga.

Oglejmo si primer. Neka velika tovarna lahko financira politično stranko, ker ima interes, da bi bila minimalna plača odpravljen. Ta stranka vsakemu volivcu, ki bi jo volil, ponudi sto evrov. Volivec seveda zagradi neposredne kratkoročne koristi in voli to stranko, stranka pa uzakoni kratkoročne neposredne interese tovarne, ki znižajo osebni dohodek nekaterih volivcev (ki so morda zanjo volili) in povečajo osebni dohodek drugih volivcev. Na račun volivcev, ki zavestno delujejo sebi v škodo, se struktura razlik v ekonomskih virih poveča; na naslednjih volitvah ima stranka tovarne še večjo prednost in še lažje uveljavlja svoje interese, v kolikor razlika v dohodkih seveda ne povzroči krize.²²⁷ Ta poenostavitev ima svoje meje vendar jo kompleksnost realnosti, kjer vstopajo raznoliki interesi, viri in oblike dominacije na račun nepopolnih in manipulativnih informacij, ne zavrača temveč še dodatno potrjuje. V perspektivi modernega potrošnika in modernega volivca namreč vlada nepregledna informacijska gneča, zaradi katere je ta še bolj dovzeten za spretne manipulativne sugestije.

Dihotomija med državo in trgom v sodobni neoliberalni govorici pa povzroča še druge ključne protislovne teze in predsodke. Tako denimo v akademskem in političnem svetu kot

²²⁵ Država obstaja, ker trg ne deluje, *homo economicus* namreč nima političnih vezi, ki bi bile ločene od ekonomskih. Oziroma, kot pravi Beck, *homo economicus* nima nacionalnih vezi (Beck 2005: 20).

²²⁶ Przeworski se denimo sprašuje, zakaj revni v demokratičnem političnem sistemu oziroma na demokratičnem političnem trgu ne izkoristijo glasu za izenačenje dohodkov (Przeworski 2003: 194). Volivec bi nenazadnje v zameno za svoj glas lahko zahteval tudi pogodbo, kot je v veljavi na ekonomskem trgu. Zahteval bi lahko na primer, da voli posameznega politika, če kriminal pade za 3 % (Przeworski 2003: 155). Namesto tega se zdi, da se veliki lastniki na vsak način izognejo redistribuciji (Przeworski 2003: 199).

²²⁷ Maksimizacija blaginje v razmerju med trgom in državo lahko naposled pomeni čim manj plačati delavcem, ob pogojih, da se ohrani stabilnost razmerij in lojalnost (Balaam in Veseth 1996: 8).

dilemo države in trga pogosto opazimo dilemo kompromisa med redom in varnostjo na eni ter svobodo na drugi strani (Strange 1988: 15). Argument izpeljan iz dihotomije države in trga ter iz te dileme je, da je svoboda ekonomskih subjektov nujno tudi svoboda političnih subjektov, trg pa je lahko edini nevtralni prevodnik kakršnih koli že vrednot ter interesov (Balaam in Veseth 1996: 42). Namen dihotomne govorice je ustvariti občutek, da je (zahodni) pluralistični politični model, ki temelji na modelu (diskurzu) tekme in trga, bolj odprt, svoboden in pravičen napram korporativističnemu političnemu modelu, ki temelji na koncentrirani organizaciji (Trigilia 2002: 179).²²⁸ Toda v nasprotju s tem manipulativnim argumentom oba modela uveljavljata tip redistribucije, ki je neposredno vpet v določena strukturirana omrežja. Če se korporativistični model zanaša na formalno institucionalizirane odnose, pluralistični model namesto tega privilegira vlogo neformalnih strukturiranih omrežij in lobijev pri oblikovanju politik, ki so prav tako institucije.²²⁹ S svojo zakritostjo in neformalnostjo, s katero nas neoliberalni model prepričuje, da ne deluje skozi strukturirana omrežja, oziroma, da namesto teh vlada nevtralen medij praznega prostora, pa so lahko omrežja še bolj izmuzljiva, prepuščena zdravorazumskim kategorijam in nevarna.²³⁰

Dolgoročno je naposled vseeno, iz kakšnega tipa strukturiranih omrežij izvirajo protislovja (na primer iz birokratskega planskega gospodarstva ali iz tržne ekonomije), reakcijo namreč sprožijo v svojem delovanju. Ker obstoja in transakcij ni brez omrežij, pa je svoboda posameznika naposled lahko definirana samo z njegovo aktivnostjo 'za-sebe'. Kot

²²⁸ Ta dihotomija se spretno naslanja na konflikt vzhod-zahod, ki je bil tudi med dvema ekonomskima racionalnostma. Z kolapsom Sovjetske zveze se je zgodila monopolizacija ekonomske realnosti, ki je državo izključila (Beck 2005: 156). Primer te govorice lahko najdemo v številnih zahodnih učbenikih klasične ekonomije. Na primer: »V ZDA in večini demokratičnih držav večino ekonomskih vprašanj rešuje trg« (Samuelson in Nordhaus 1998: 9).

²²⁹ Med najmočnejšimi lobiji so paradoksalno ravno velika podjetja, ki poosebljajo prednosti korporativnega upravljanja s transakcijami in korporativne organizacije virov ter proizvodnje.

²³⁰ Če se navežemo na povezavo med ekonomsko in politično racionalnostjo lahko najprej ugotovimo, da v nasprotju z predpostavko neoliberalne države lastnina ni institucionalno ločena od politične avtoritete (Przeworski 2003: 11). Že Smith sam je opozarjal, da ima lahko to prekrivanje neprijetne posledice in da je državnik, ki bi skušal govoriti zasebniku kako naj plemeniti kapital ni vreden zaupanja ljudi ali senata in je najbolj nevaren (Smith 1964: 400). Nasprotno pa se lastnina v primeru neoliberalne države pojavlja kot legitimen vir interesa in celo kot argument za pravičnost sistema, češ da lastniki najboljše vedo kaj je dobro za lastnino. Če ima politik svoje podjetje je sicer moč enostavno predvidevati, da bodo povečali osebne rente na račun skupnega dobrega (Przeworski 2003: 88). Zato je tovrstna osebna povezava ponavadi z zakonom onemogočena. Toda kaj pa lastnina pomeni v primeru lobijev? Pluralizem, ki se zanaša na uravnotežene interese lobistov vsekakor ne upošteva, da je lastnina neposredni povod strukturiranja moči interesov (Przeworski 2003: 117). Več raziskav je potrdilo tezo, da v razmerah nepopolnega trga večja koncentracija lastnine in njen boljši dostop do političnih virov ne pomenita tudi boljših gospodarskih rezultatov. Primerjava stopnje neenakosti (disperzija premoženja) in gospodarske rasti med Nemčijo, Japonsko in ZDA je v osemdesetih leti denimo pokazala ravno obratno razmerje (Kotlikoff v Carruthers in Babb 1988/2000: 110). Velika neenakost povzroča manjšo rast tudi sodeč po raziskavi Persson in Tabellini iz leta 1994 (Carruthers in Babb 2000: 111).

pravi Wallerstein »/s/voboda večine zahteva aktivno participacijo večine« (Wallerstein 2004: 89), »/n/išč se namreč ne pogaja z javnim interesom v mislih« (Balaam in Veseth 1996: 9).

V zadnjih dveh desetletjih se je kot splošna družbena (državna) paradigma izkristalizirala tako imenovana družba znanja,²³¹ ki je neke vrste evolucijski višek modernega trga in države. Družba znanja namreč povezuje številna omrežja zaupanja in jih odpira širokemu krogu članov neke skupnosti, obenem pa rahlja strukture in povečuje prehodnost znotraj struktur. Že iz samega termina družbe znanja izhaja, da tovrstna družba temelji na usmerjanju virov v ustvarjanje znanja in na čim bolj enakomerni distribuciji znanja ter virov nasploh. Družba znanja na ta način navznoter ob paradigmi trga uveljavlja pristope novega Keynesianizma, novega institucionalizma in socializma.

Kljub temu, da je koren 'država' izvzet iz termina te družbe pa je ravno država še vedno ena izmed ključnih kategorij družbe znanja. Dimenzija moderne države je obenem vir družbe znanja in meja njenega razvoja. Razširjena distribucija znanja in ustvarjanje pogojev za inovacije so namreč še vedno del nacionalne strategije, ki uveljavlja prednost ene države pred drugimi, ki distribuira znanje navznoter države, zato, da je kumulativa znanja (s tem pa učinkovitost, prednost v menjavi in proizvodnji) večja napram drugim državam. Obenem ni naključje, da so sodobne družbe znanja praviloma manjše države v komunikacijsko in transportno dobro povezanih ter v sorazmerno razvitih delih sveta, ki so jih (ob majhnosti) zaznamovale različne negativne zunanje politične in geopolitične okoliščine. Ta kontekst je bil ugoden za močno notranje integriranje skupnosti, za razvoj solidarnostne komponente in komponente socialne odgovornosti ter enakosti v identiteti. Integriranost družbe znanja, ki omogoča strategijo politik prevzemanja tveganja, vzpodbujanja znanja in dostopnosti, pa je obenem privilegij majhnosti teh držav. Razvito omrežje v svoji okolici lahko družbe znanja namreč izkoriščajo kot tako imenovani '*freeriderji*'. Izkoriščajo pa tudi dano strukturo svetovne ekonomije; v svoji vpetosti v svetovni kapitalistični sistem se namreč naslanjajo na neenaka strukturna razmerja v svetovni proizvodnji in menjavi, ki jih s svojo fizično močjo zagotavljajo velesile. Podobno je odpravljjanje asimetrije v znanju in zaupanju tudi pri družbah znanja prisotno le do mere, s katero ne ogroža notranjih elit in svetovnega kapitalističnega sistema nasploh. Tudi družbe znanja imajo deloma zaprte meje za pretok ljudi, tudi velika podjetja iz družb znanja izkoriščajo poceni delovno silo in slabe standarde dela v manj razvitih državah, tudi družbe znanja so naslonjene na diskurz trga.

²³¹ Kot koncept skandinavskih pa tudi nekaterih drugih držav sveta, ki se danes po različnih kazalcih uvrščajo v sam vrh razvitosti. Več v Sočan in Medica 2003: 8–9, 14, 21.

Kljub temu pa lahko naposled sklenemo, da je družba znanja koncept, ki je še najbližje nemogočemu ravnotežju med državo in trgom in je obenem edina možnost za mirni prehod čez konec moderne, v neko drugo dobo, ki jo lahko zaznamuje le konec modernega trga in države.

4.2 Globalizacija kot ekspanzija modernega trga in države ter reakcija nanjo

Globalizacija je vzpostavljanje in kvantitativno ter kvalitativno poglobljanje svetovnih transakcij, omrežij in struktur. Globalizacija se je začela z moderno, moderni kapitalizem kot ekonomska realnost, ki je povezala in transcendirala moderni trg in državo namreč, kot pravi Wallerstein (2004: 1), vsebuje imperativ neskončnega povečevanja dobička, neskončne akumulacije kapitala, neskončne potrebe po tehničnih inovacijah, nenehne ekspanzije fizičnih, časovnih in intelektualnih meja. V tem sta moderni kapitalizem in moderna drugačna od vseh drugih zgodovinskih dob ter oblik.

Moderna je s svojim vzgonom vpela vse dele sveta v enotno ekonomijo. Moderna se je začela s svetovno trgovino, svetovno kolonizacijo in svetovnim sistematičnim izkoriščanjem. S takšno hitrostjo kot so potekale spremembe v globalnih razmerjih menjave in proizvodnje pa so potekale tudi v nacionalnih ekonomijah centra. Svetovni sever in svetovni jug, svetovni center in periferija, svetovno delo in kapital so nastali v isti sapi kot sodobna država, ki je centralizirala svoj *modus operandi* in integrirala svoje vire. Kapital je, kot piše Beck (2005: 5), potreboval strateške možnosti države za hkratni razvoj sub-politične in globalne politične moči.

Toda tako kot je moderna ustvarila homogena in povezana transnacionalna omrežja, od transportnih, informacijskih, komunikacijskih pa do kulturnih, to je bila namreč zahteva paradigme svetovnega ekonomskega sistema, je moderna obenem ustvarjala zaprte kulturne identitete in z njihovo pomočjo vzpostavljala nove meje pretoka znanja in nove meje zaupanja. Nastajajoče identitete moderne so bile vezane na nacijo, raso, religijo, kulturo in civilizacijo. Sočasno s tem, ko je center gradil omrežja s katerimi je povezoval svet v globalno vas, je center tako proizvedel tudi moderno kulturno delitev kot sredstvo zapiranja in legitimacije strukturiranih omrežij.

Kulturna delitev, ki se danes najbolj pompozno utemeljuje v mednarodnih športnih prvenstvih (nekdaj pa v vojnah), je služila tako elitam nacionalnega prostora znotraj držav centra kot elitam centra v odnosu do držav svetovnega obrobja. Znotraj centra je bila kulturna

delitev dokaz, da meščanska družba ni nikoli zaživela izven političnega okvira in virov, ki so jih vzpostavili fevdalni sistemi. Integrirala je politično telo v povezano omrežje in ovirala prehajanje ljudi čez mejo, ki je z razvojem transportne tehnologije in svobodo gibanja postalo velika grožnja telesu moderne države. Na svetovni ravni pa so religija, civilizacija in kultura centra pomenile strukturno omrežje, ki ima privilegij informacij, ki ima privilegij znanja, politične participacije, svobodnega dela in mobilnosti. Ta privilegij se je absurdno utemeljeval v identiteti centra, pa čeprav so kolonizatorji centra v svojih kolonijah stoletja izvajali politiko, ki je države tretjega sveta spremenila v suženjske ekonomije, ekonomije surovinskih virov, ekonomije, kjer so transportne poti vodile zgolj do pristanišč, ekonomije, ki so jim vladali nastavljeni avtokrati. Demokratična kultura, tako kot kultura prosperitete in poslovne odličnosti, so bili privilegiji centra. Periferiji je preostala kultura infantilnosti, servilnosti in podrejenosti civilizacijskemu patriarhatu belega kolonizatorja.

Posledico tovrstnega strukturiranega svetovnega omrežja dobro ponazarja retorično vprašanje, ki si ga je zastavil Przeworski (2003: 206): »Zakaj je globalni trg tako 'učinkovit', da ena milijarda ljudi na svetu dobi dovolj hrane, da preživi, ne pa dovolj, da bi lahko delala?« se sprašuje. Tako kot vsak trg, tudi globalni trg ni nastal v praznem prostoru, temveč se je razširil iz omrežji, ki jih je globalni center napeljal na globalno periferijo. Tako kot na vsakem nepopolnem trgu tudi na globalnem trgu vlada asimetrija informacij, rezultatov menjave in proizvodnje. To asimetrijo še zaostrejuje anarhično stanje mednarodne skupnosti, v kateri se pravila (in norme) tako rekoč popolnoma prilagajajo virom, torej predvsem močnim državam, kar se najbolje kaže v zgodovinski tradiciji uporabe politike sile. Nacionalna država je seveda ravno toliko proizvod moderne in njen ključni sestavni del, kot je to trg. »Nacionalno državo nevidna roka ne spreminja v kozmopolitsko« (Beck 2005: 231). Ravno nasprotno. Kapital uporablja stroj nacionalne države, zagotavlja mu namreč kapaciteto dostopa do virov in legitimira globalna razmerja neenakosti (Beck 2005: 274).

Če bi popolni svetovni trg pomenil nastanek kozmopolitske racionalno-materialistične kulture, nepopolni trg pomeni transnacionalizacijo kulture centra. Nastanek ekonomske, politične in kulturne strukture svetovnega centra in periferije je povezan in vzajemen. Ena ob drugi pa so nastale tudi proti-strategije. Kultura, rasa ali religija so lahko močen mobilizator strukturno deprivilegirane skupine. To sta pokazala primera temnopoltih v ZDA in Ircev v primeru Velike Britanije, ki smo ju v tej nalogi že omenili. Danes verskega fundamentalizma ni moč razumeti izven konteksta strukturne podrejenosti. Kot pravi Tilly, je 11. september posledica enotne komunikacijske revolucije, ki je v isti sapi zmanjšala transakcijske stroške modernih globalnih transakcij, a namesto starih vzpostavila nove mreže zaupanja in

nezaupanja (Tilly 2005: 151, 157; Beck 2005: 15). Gibanja proti centrom in strategijam svetovnega kapitalističnega sistema pa se rojevajo na vsej nivojih dominacije. Po besedah Wallersteina (2004: 79, 83) jih še najbolj zaznamuje nevzdržnost kapitalistične ekonomije, ki se vsake toliko znajde v krizi, ko ji zmanjka novih trgov za realizacijo presežne proizvodnje, novih neizkoriščenih virov in novih neenakosti, oziroma, ko neenakost v akumulaciji na enotnem tržnem omrežju izčrpa njegov potencial.

Pri vprašanju globalizacije na osnovi strukturiranih omrežij je ključnega pomena tudi vloga hegemon.²³² Hegemon je v moderni zgodovinsko združeval položaj politične, ekonomske in kulturne dominacije. Hegemon je obenem promoviral 'prosti trg', ker je ta pomenil trg na strukturiranih omrežjih, ki jih je hegemon nadzoroval in ustvarjal. Pri vprašanju vloge hegemon, oziroma dominantne države, se delijo sodobni pogledi na globalizacijo. Neoliberalni teoretiki sledijo klasični paradigmi in zanikajo vlogo dominantne države. Nasprotno trdijo, da vloga nasploh slabi. Podobno pa trdi tudi del kritične tradicije teoretikov. Strangeova denimo pravi (1996: 12), da so bile najprej države mojstri trgov, zdaj pa trgi postajajo mojstri držav.²³³ Korporacije so po Strangeovi tiste, ki danes premikajo vire iz države v državo, s tem pa narekujejo tehnologijo in razvoj; »neosebna sila trga je tista, ki premika meje političnega« (Strange 1996: 4–5).

Toda če smo sprejeli tezo o strukturiranih omrežjih kot o nosilcu trga, ta skupaj s kontekstom razvoja globalne ekonomije kot faze sočasnega poglobljanja in ekspanzije ekonomskega sistema proizvodnje in menjave nasprotuje pogledu na trg, po katerem bi ta bil razumljen kot avtonomen princip ali kot avtonomen medij. Trg je diskurz, za katerim se skriva neravnotežen in nesorazmeren sistem proizvodnje in menjave, ki lahko obstaja samo skupaj s politično dominacijo, torej z državo, nad-državnimi in subdržavnimi političnimi sistemi. Notranja protislovja v ekonomskem sistemu, lokalna in globalna, pa so tista, ki narekujejo transformacije trga v praksi. Čeprav naj bi te transformacije dokazovale zmago 'prostega trga' pa poglobljena institucionalizacija mednarodne trgovine in ekonomije nasploh, ter nove oblike državnega in trans-državnega intervencionizma (na primer v EU) dokazujejo, da je globalizacija sicer projekt kapitala v smislu lastnikov kapitala in strukture proizvodnje ter menjave, vendar tega projekta ne vodijo trgi, temveč ga vodijo institucije, predvsem

²³² Beck (2005: 198) denimo pravi, da nacionalna država in globalni kapitalizem lahko preživita le, če obstaja hegemon.

²³³ Moč nad proizvodi, avtoriteta in legitimnost sistema, je v neosebnih rokah trgov, teh, ki kupujejo in onih, ki prodajajo (Strange 1996: 12–3). Zmožnost držav, da zagotovijo varnost proti nasilju, stabilno valuto, birokratski sistem je vedno manjša (Strange 1996: 4–9). Krivda za nemoč za vodenje nacionalne ekonomije, vzdrževanja zaposlenosti in gospodarske rasti, izogibanje neravnovesjem v trgovini, ni več stvar tehnološke ali drugovrstne nesposobnosti države. Države so žrtev tržne ekonomije (Strange 1996: 14).

države. Zaradi tega se pri vprašanju razumevanja globalizacije in spreminjajoče se vloge države naposled moramo strinjati z Beckom, ki pravi, da ne drži, kot je pogosto implicirano, da politiko globalizacije diktira globalizacija ekonomije. Transnacionalizacija je lahko, kot pravi Beck (2005: 9, 46, 167), zgolj del stare igre nacionalne države, oziroma struktur, iz katerih je izšla nacionalna država, ki se transformirajo.²³⁴ Globalizacija je lahko predvsem transnacionalizirana moderna država in njena ekonomska paradigma, torej suma delovanja povezanih, heterogenih in obenem konfliktnih modernih strukturiranih omrežij.

²³⁴ Kot pojasnjuje Pikalo (1999: 137–148) globalizacija ne predstavlja problema za državo temveč za teorijo države.

Seznam virov

- Agger, Ben (1991): Critical Theory, Poststructuralism, Postmodernism: Their Sociological Relevance. *Annual Review of Sociology*, **17**, 105–131.
- Alcoff, Linda Martín (1998): Fenomenologija, poststrukturalizem in feministična teorija: o pojmu izkustva. *Phainomena*, **23/24** (7), 303–323.
- Arestis, Philip in Malcolm C. Sawyer ur. (1994): *The Elgar Companion to Radical Political Economy*. Northampton UK: Edward Elgar Publishing,.
- Arnott, Richard, Bruce Greenwald, Ravi Kanbur in Barry Nalebuff ur. (2003): *Economics for an Imperfect World: Essays in Honor of Joseph E. Stiglitz*. Boston: The MIT Press.
- Balaam, N. David, Michael Veseth (1996): *Introduction to International Political Economy*. New Jersey: Prentice hall.
- Backhouse, Roland (1985): *A History of Modern Economic Analysis*. Oxford, Blackwell.
- Beck, Ulrich (2005): *Power in the Global Age - a New Global Political Economy*. Cambridge: Polity press.
- Becker, James F. (1977): *Marxian Political Economy: an Outline*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Becker, Gary S. (1983): A Theory of Competition Among Pressure Groups for Political Influence. *The Quarterly Journal of Economics*, **3** (89), 371–400.
- Benko, Vladimir (2000): *Zgodovina mednarodnih odnosov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, Sophia.
- Benko, Vladimir (2000a): *Sociologija mednarodnih odnosov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, Sophia.
- Bernstein, Richard J. (1983): *Beyond Objectivism and Relativism: Science, Hermeneutics, and Praxis*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Biagio, Giovanni de (1981): Kriza legitimacije države. *Marksizam u svetu*, **6/7** (8), 165–185.
- Bibič, Adolf (1987): *Gramsci, civilna družba in država. Izbor Gramscijevih besedil in zapisov o njem*. Ljubljana: Komunist.
- Bourdieu, Pierre (1997): *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre, Loïc J. D. Wacquant (1992): *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bourdieu, Pierre (1998): *Acts of resistance: against the tyranny of the market*. New York: New Press.
- Bourdieu, Pierre (2001): *Masculine domination*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre in Loïc Wacquant (2003): Neoliberalni novorek: zabeležke o novi planetarni vulgate. *Družboslovne razprave*, **43** (19), 57–63.
- Bourdieu, Pierre (2005): *The social structures of the economy*. Cambridge: Malden (MA) Polity.
- Bowles, Samuel in Herbert Gintis (1986): *Democracy and Capitalism: Property, Community, and the Contradictions of Modern Social Thought*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bowman, Scott R. (1996): *The Modern Corporation and American Political Thought*. Law, Power and Ideology. University park, Pennsylvania: Pennsylvania state university press.
- Braudel, Fernand (1988): *Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče. 2. izdaja. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.-XVIII. stoletje*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Braudel, Fernand (1989): *Igre menjave: materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem. XV.-XVIII. stoletje*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

- Braudel, Fernand. (1991): *Čas sveta. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem. XV.-XVIII. stoletje*. 1. knjiga. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Braudel, Fernand. (1991a): *Čas sveta. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem. XV.-XVIII. stoletje*. 2. knjiga. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Braudel, Fernand (1993): *A History of Civilizations*. New York: Penguin Books.
- Braudel, Fernand (1996): *The Mediterranean and the Mediterranean. World in the Age of Philip II*. Berkely: University of California Press.
- Brglez, Milan (2006): *Pomen nepozitivističnih metodoloških in realističnih ontoloških predpostavk za osmišljanje mednarodnih odnosov in metodologije njihovega proučevanja*. Doktorska disertacija. Fakulteta za družbene vede: Univerza v Ljubljani.
- Boucher, David (1987): The Two Leviathans: R.G. Collingwood and Thomas Hobbes. *Political studies*, **3** (35), 443–460.
- Boucher, David (1998): *Political Theories of International Relations*. Oxford: Oxford university press.
- Caplan, Bryan (2007): *The Myth of the Rational Voter. Why Democracies Choose Bad Policies*. Princeton: Princeton University Press.
- Carruthers, Bruce G. (1996): *City of capital: politics and markets in the English financial revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Carruthers, Bruce G. in Sarah L. Babb (2000): *Economy/Society: Markets, Meanings and Social Structure*. Thousand oaks California: Pine forge press.
- Cavanna, Henry ur. (1998): *Challenges to the Welfare State: International and External Dynamics for Change*. Cheltenham (UK): Elgar.
- Coase, Ronald (1988): *The Firm, the Market and the Law*. London: University of Michigan press.
- Cook, Karen S. ur. (2001): *Trust in Society*. New York: Russell Sage Foundation.
- Coleman, James S. (1990): *Foundations of social theory*. London: Belknap Press of Harvard University Press.
- Coleman, James S. in Thomas J. Fararo ur. (1992): *Rational Choice Theory. Advocacy and Critique*. Key Issues in Sociological Theory. Thousand Oaks California: Sage.
- Collins, Randall (1981): Does Modern Technology Change the Rules of Geopolitics? *Journal of political & military sociology*, **2** (9), 163–177.
- Collins, Randall (1986): *Weberian Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Collins, Randall (1986a): *Max Weber: A Skeleton Key*. London: Sage.
- Collins, Randall (1988): *Theoretical Sociology*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Collins, Randall (1992): *Sociological insight: an introduction to non-obvious sociology*. Oxford: Oxford University press.
- Collins, Randall (1999): *Essays in the Sociology of the Long Run*. Stanford California: Stanford university press,
- Cox, Andrew in Noel O'Sullivan (1988): *The corporate state: corporatism and the state in Western tradition*. Aldershot: Edward Elgar.
- Curran, Margaret M. (1988): Gender and Recruitment: People and Places in the Labour Market. *Work, employment and society*, **2** (3), 335–351.
- Crouch, Colin ur. (1979): *State and Economy in Contemporary Capitalism*. New York: St. Martin's Press.
- Crouch, Colin (1984): Corporatism. *Political studies*, **1** (32), 113–116.
- Crouch, Colin (2005): *Capitalist Diversity and Change: Recombinant Governance and*

- Institutional Entrepreneurs*. Oxford: Oxford University Press.
- Crouch, Colin (2006): *Modelling the Firm in its Market and Organizational Environment: Methodologies for Studying Corporate Social Responsibility*. Organization Studies. London: Sage.
- Cuff, E. C., W. W. Sharrock in D. W. Francis (2004): *Perspectives in Sociology*. New York: Routledge.
- Dahl, Robert (1973): *Modern Political Analysis*. New York: Prentice Hall.
- Davis, John B. (2006): The Nature of Heterodox Economics. *Post-autistic Economics Review*, **40** (1), 23–30.
- Dedison, F. Edward (1985): *Trends in American Economic Growth: 1929-1982*. Washington: Brookings.
- Derrida, Jacques (1978): *Writing and Difference*. London: Routledge.
- Derrida, Jacques (1998): *O gramatologiji*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Diprete, Thomas A. (1988): Gender and Promotion in Segmented Job Ladder Systems. *American sociological review*, **1** (53), 26–40.
- Doyle, William (1999): *Origins of the French Revolution*. 3. izdaja. Oxford: Oxford University Press.
- Dow, S. C. (2000): Prospects for the Progress in Heterodox Economics. *Journal of the History of Economic Thought*, **22** (2), 157–170.
- Durkheim, Emile (1984/1997): *The Division of Labour in Society*. London: The Free Press.
- Easton, David (1990): *The Analysis of Political Structure*. New York: Routledge.
- Eatwell, J. L., M. Milgate in P. K. Newman ur. (1985): *The New Palgrave: A dictionary of economics*. New York: Macmillan.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Oxford: Polity Press.
- Evans, Peter B., Dietrich Rueschemeyer in Theda Skocpol (1997): *Bringing the state back in*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fallows, James (1994): *Looking at the Sun: The Rise of the New East Asian Economic and Political System*. New York: Vintage Paperback.
- Fay, Brian (1996): *Contemporary Philosophy of Social Science: A Multicultural Approach*. Oxford: Blackwell.
- Ferner, Anthony in Richard Hyman (2004): *Changing Industrial Relations in Europe*. Oxford: Blackwell.
- Finance na spletu (2008): Katanec ostaja selektor Makedonije. *Finance.com*. Objavljeno dne 22. oktobra 2007 po Slovenski tiskovni agenciji. Dostop na: <http://www.finance.si/200210> (24. junij 2008).
- Foucault, Michel (1977): *What is an Author?* V Language, Counter-Memory, Practice. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Foucault, Michel (1984): *What is Enlightenment?* The Foucault Reader. New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel, Hubert L. Dreyfus in Paul Rabinow (1982): *Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Frieden, Jeffery A. in David A. Lake (1985): *International Political Economy. Perspectives on Global Power and Wealth*. 3. izdaja. New York: St. Martin's Press.
- Fukuyama, Francis (1989): The End of History. *The National Interest*, Summer, 3–18.
- Fullmer, June Z. (1980): Technology, Chemistry and the Law in Early 19th-Century England. *Technology and culture*, **1** (21), 1–28.
- Furubotn, Erik G. in Rudolf Richter (2000): *Institutions and Economic Theory. The Contribution of the New Institutional Economics*. Michigan: University of Michigan press.

- Gemünden, Hans Georg, Thomas Ritter in Achim Walter ur. (1997): *Relationships and Networks in International Markets*. Oxford: Pergamon.
- Giddens, Anthony (1971): *Capitalism and modern social theory: an analysis of the writings of Marx, Durkheim and Max Weber*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giddens, Anthony (1984): *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley: University of California Press.
- Giddens, Anthony (1987): *Contemporary Critique of Historical Materialism*. 2. del: The Nation-State and Violence. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1992): *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony, Ulrich Beck in Scott Lash (1994): *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity.
- Giddens, Anthony (1998): *Conversations with Anthony Giddens: Making Sense of Modernity*. Stanford University Press. Stanford: California.
- Gilpin, Robert (1987): *The Political Economy of International Rule*. Princeton: Princeton university press.
- Goldthorpe, John H. ur. (1988): *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*. Oxford: Clarendon Press.
- Granovetter, Mark (1983): The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. *Sociological Theory*, **1**, 201–233.
- Granovetter, Mark (1985): Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, **3** (91), 481–510.
- Granovetter, Mark, Richard Swedberg ur. (2001) *The Sociology of Economic Life*. New York: Westview Press.
- Granovetter, Mark (2004): The Impact of Social Structure on Economic Outcomes. *Journal of Economic Perspectives*, **1** (19), 33–50.
- Habermas, Jürgen (1982): *Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu*. Zagreb: Naprijed.
- Habermas, Juergen (1983): Odnosi napetosti izmedju kapitalizma i demokratije. *Marksistička misao*, **4**, 231–246.
- Harrington, Austin ur. (2005): *Modern social theory: an introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Hay, Colin (2002): *Political Analysis: a Critical Introduction*. London: Basingstake Palgrave.
- Hay, Colin in David Marsh (1999): Putting the 'P' Back into IPE. *New Political Economy*, **4** (1), 5–162.
- Hayek, Friedrich August (2006): *Constitution of Liberty*. London: Routledge.
- Heath, Anthony (1976): *Rational Choice and Social Exchange: A critique of exchange theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Held, David (1989): *Political Theory and Modern State*. Stanford: Stanford University Press.
- Held, David, Anthony McGrew, David Goldblatt in Jonathan Perraton (1999): *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity.
- Hettne, Björn in Fredrik Söderbaum (1999): Towards Global Social Theory. *Journal of International Relations and Development*. **4** (2), 358–368.
- Hilferding, Rudolf (1980): *Finančni kapital*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Hobsbawm, Eric John (1986): *Obdobje revolucije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Hobson, John A. (1984): *Imperialism*. London: Allen and Unwin.
- Hobson, John M. (1997): *The Wealth of States. A Comparative Sociology of International Economics and Political Change*. Melbourne, Australia: Cambridge University Press.
- Hobson, John M. (2000): *The state and international relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodges, Vicki (2008): New Chelsea manager Luiz Felipe Scolari will become best paid

- Premier League coach. *Telegraph.co.uk*. 12. junij 2008. Dostopno na: <http://www.telegraph.co.uk/sport/main.jhtml?xml=/sport/2008/06/12/ufnwages112.xml> (24. junij 2008).
- Hodgson, Geoff (1984): *The Democratic Economy: A New Look at Planning, Markets and Power*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Hollis, Martin (1994): *The Philosophy of Social Sciences: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hribar, Tine (1993): Derridajeva interpretacija Kafke. O treh etapah dekonstrukcije. Prispevek s simpozija Poststrukturalizem - dekonstrukcija. *Primerjalna književnost*, **1** (16), 46–55.
- Infantino, Lorenzo (1998): *Individualism in Modern Thought: from Adam Smith to Hayek*. London: Routledge.
- Iversen, Torben (2005): *Capitalism, Democracy and Welfare*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Jessop, Bob (1982): *The Capitalist State: Marxist Theories and Methods*. Oxford: Martin Robertson and company.
- Jessop, Bob (1990): *State Theory: Putting the Capitalist State in Its Place*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Jessop, Bob (1992): *From the Keynesian welfare to the Schumpeterian workplace state*. Lancaster: University of Lancaster.
- Jordan, Bill (1998): *The New Politics of Welfare: Social Justice in a Global Context*. London: Thousand Oaks.
- Kajnč, Sabina (2006): *Razumevanje evropske zunanje politike iz vidika dihotomije agent-struktura*. Doktorska disertacija. Fakulteta za družbene vede: Univerza v Ljubljani.
- Katzenstein, Peter J. (1984): *Corporatism and Change: Austria, Switzerland, and the politics of industry*. London: Cornell University Press.
- Keynes, John Maynard (1963): *The end of Laissez-faire*. Essays in persuasion. New York: W.W. Norton.
- Keynes, John Maynard (1964): *The General Theory of Employment, Interest and Money*. New York: Harcourt Brace.
- Kindleberger, Charles P. (1970): *Power and Money*. New York: Basic Books.
- Klages, Mary (2008): *Structuralism/Poststructuralism*. Povzetek predavanja profesorice na univerzi v Koloradu, objavljen na spletni strani univerze. Dostop na: <http://www.colorado.edu/English/courses/ENGL2012Klages/1derrida.html> (20. april 2008)
- Kleinman, Mark (2002): *A European welfare state? European Union Social Policy in Context*. New York: Palgrave.
- Komel, Mirt (2005): Ideologija demokracije kot kapitalistična ideologija. *Moderni časi*, **4**, 37–45.
- Krašovec, Stane (1983): Gospodarske krize v luči Marxove ekonomike. *Teorija in praksa*, **4/5** (20), 746–748.
- Lah, Marko (2002): *Temelji ekonomije*. Druga razširjena izdaja. Ljubljana: Fora.
- Lawson, Tony in Gabriel J. Palma (1989): *Kaldor's Political Economy*. Oxford: Oxford Academic Press.
- Lawson, Tony (1998): *Economics and Reality*. London: Routledge.
- Lawson, Tony (2006): The Nature of Heterodox Economics. *Cambridge Journal of Economics* **30** (4), 483–505.
- Leat, Mike (1998): *Human Resource Issues of the European Union*. London: Financial Times Management.
- Lewis, Jane (1992): Gender and the Development of Welfare Regimes. *Journal of European*

- social policy*, **3** (2), 159–173.
- Lindbloom, Charles E. (1977): *Politics and Markets: Political-Economic Systems*. New York: Basil Books.
- Lindsey, Charles W. (1982): Lenin's Theory of Imperialism. *The review of radical political economics*, **1** (14), 1–9.
- List, Friedrich (1966): *The National System of Political Economy*. New York: Augustus M. Kelley.
- Lovejoy, Joe (2008): Luiz Felipe Scolari: I'm joining Chelsea for the money. *Timesonline*. Dostopno na: <http://www.timesonline.co.uk/tol/sport/football/article4139559.ece> (24. junij 2008).
- Löwith, Karl (1993): *Max Weber and Karl Marx*. London: Routledge.
- Lukšič, Igor (1994): Nazaj k fevdalizaciji in h korporativizmu. *Teorija in praksa*, **5/6** (31), 474–480.
- Mann, Michael (1986): *The Sources of Social Power. A History of Power from the Beginning to A. D. 1760*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Michael (1987): The Roots and Contradictions of Modern Militarism. *New Left Review*, 162, 35–50.
- Mann, Michael (1987a): Ruling class strategies and citizenship. *Sociology*, **3** (21), 339–354.
- Marshall, Alfred (1961): *Principles of Economics*. 2. izdaja. London: Macmillan.
- Martin, Michael in Lee C. MyIntyre, ur. (1994): *Readings in the Philosophy of Social Science*. London: MIT Press.
- Martinelli, Alberto in Neil J. Smelser ur. (1990): *Economy and Society: Overviews in Economic Sociology*. London: Sage.
- Marx, Karl in Friedrich Engels (1967–1975): *Izbrana dela v petih zvezkih*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl (1976): *Capital: A Critique of Political Economy*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Marx, Karl (2004): *The Communist Manifesto*. Penguin classics. Penguin: London.
- Matthews, E. (1996): *Twentieth-Century French Philosophy*. Oxford University Press: Oxford.
- Mearman, Andrew (2007): *Teaching Heterodox Economics Concepts*. Tekst o pomenu učenja heterodoksne ekonomske teorije, ki ga je na spletni strani svoje univerze University of the West of England objavil profesor Andrew Mearman. Dostopno na: <http://www.economicsnetwork.ac.uk/handbook/heterodox/> (16. marec 2008).
- Merhar, Viljem (2002): Neoklasična ekonomika v funkciji apologije najrazvitejših držav. *Teorija in praksa*, **6** (39), 873–880.
- Mielants, Eric H. (2007): *The Origins of Capitalism and the "Rise of the West"*. Philadelphia: Temple University Press.
- Misztal, Barbara A. (1996): *Trust in Modern Societies: The Search for the Bases of Social Order*. Cambridge, Polity Press.
- Morrison, Ken (2006): *Marx, Durkheim, Weber. Formations of Modern Social Thought*. 2. izdaja. Sage: London.
- Nozick, Robert (2003): *Anarchy, State, Utopia*. New York: Basic books.
- Offe, Claus (1982): Some Contradictions of the Modern Welfare State. *Critical Social Policy*, **2** (2), 7–16.
- Offe, Claus (1985): *Družbena moč in politična oblast: protislovja kapitalistične Demokracije. Razprave o politični sociologiji poznega kapitalizma*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Oncken, August (1987): The Consistency of Adam Smith. *The Economic*

- Journal*, 7 (27), 443–450.
- Palmer, Donald (1991) *Ali središče drži? Uvod v zahodno filozofijo*. Ljubljana: DZS.
- Payne, Anthony ur. (2006): *Key Debates in New Political Economy*. Oxon: Rutledge.
- Peters, Michael A. (2002): *Poststructuralism, Marxism, and Neoliberalism: Between Theory and Politics*. Oxford: Rowman and Littlefield.
- Pikalo, Jernej (1999): Zakaj liberalnodemokratska država ni sposobna življenja v globalni Soodvisnosti. *Časopis za kritiko znanosti*, 197 (27), 137–148.
- Plumb, J. H. (1971): *England in 18th century*. Harmondsworth: Penguin books.
- Poggi, Gianfranco (2001): *Forms of Power*. Cambridge: Polity Press.
- Polanji, Karl (2003): *Velika transformacija: politička i ekonomska ishodišta našeg vremena*. Beograd: F. Višnjić.
- Polanyi, Karl (1977): *The Livelihood of Man*. New York: Academic Press.
- Poulantzas, Nicos (1977): Savremene transformacije države, politička kriza i kriza države. *Socijalizam u svetu*, 1 (1), 215–245.
- Poulantzas, Nicos (1978): Teritorij, historija i nacija. *Gledišta*, 19 (9), 834–848.
- Pounds, Norman John Greville (1994) *An Economic History of Medieval Europe*. 2. izdaja. Essex: Longman group.
- Przeworski, Adam (1982): The Structure of Class Conflict in Democratic Capitalist Societies. *The American Political Science Review*, 2 (76), 215–238.
- Przeworski, Adam (1985): *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Przeworski, Adam (1988): Structural Dependence of the State on Capital. *The American Political Science Review*, 1 (82), 11–29.
- Przeworski, Adam (2003): *States and Markets*. A Primer in Political Economy. Cambridge: Cambridge University Press.
- Radio in televizija Slovenija na spletu – RTVSLO.SI (2008): *Dnevnik*. Večerna inforimativna oddaja Televizije Slovenija. Dostopno na: <http://www.rtv slo.si/play/dnevnik/ava2.16465869/> (24. junij 2008).
- Radio in televizija Slovenija na spletu – RTVSLO.SI (2008): *Dnevnik*. Večerna inforimativna oddaja Televizije Slovenija. Dostopno na: <http://www.rtv slo.si/play/osrednja-proslava-ob-dnevu-drzavnosti/ava2.16467771/> (24. junij 2008).
- Renner, Tanja (2007): *Politična ekonomija družinskega dela in novo očetovstvo*. Teorija in praksa, 1/2 (44), 127–141.
- Robinson, Joane (1978): *Contributions to Modern Economics*. New York: Academic Press.
- Rončević, Borut (2003): *Modeli razvojnih strategij*. Doktorska disertacija. Fakulteta za družbene vede: Univerza v Ljubljani.
- Rothschild M., Joseph Stiglitz (1970): Increasing Risk I: a Definition. *Journal of Economic Theory*, 2 (3), 225–43.
- Samuelson, Paul A. in William D. Nordhaus (1998): *Economics*. 16. izdaja. London: Irwin McGraw-Hill.
- Sappington, David E. M. (1987): Privatization, Information and Incentives. *Journal of Policy Analysis and Management*, 4 (6), 567–585.
- Satya, Gabriel (2003) *Introduction to Heterodox Economic Theory*. Povzetek heterodoksne ekonomske teorije objavljen na predstavitveni strani profesorja Gabriela Satye. Dostopno na: http://www.mtholyoke.edu/courses/sgabriel/heterodox_defined.htm (5. april 2008).
- Sawyer, Malcolm C. (1985): *The Economics of Industries and Firms: Theories, Evidence and Policy*. London: Routledge.
- Schumpeter, Joseph A. (1939): *Business Cycles. A Theoretical, Historical and Statistical*

- Analysis of the Capitalist Process*. Del 1 in del 2. New York: McGraw-Hill book company.
- Schumpeter, Joseph A. (1979): *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: Allen and Unwin.
- Self, Peter (1993): *Government by the Market? The Politics of Public Choice*. Houndmills: MacMillan.
- Sen, Amartya (1983): *Poor, Relatively Speaking*. Oxford: Oxford economic papers.
- Sewell, W. F. (1992): *A Theory of Structure: Duality, Agency and Transformation*. New York: The American Journal.
- Skocpol, Theda (1979): *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Skocpol, Theda (1982): State Capacity and Economic Intervention in the Early New Deal. *Political Science Quarterly*, **2** (97), 255–278.
- Skocpol, Theda (1988): Social Revolutions and Mass Military Mobilization. *World politics*, **2** (40), 147–168.
- Smith, Adam (1964): *The Wealth of the Nations*. New York: Dutton.
- Sočan, Lojze (2004): Simulacije trajnostnega razvoja. Delovno poročilo št. 3: Teoretične osnove evolucije sodobnega razvoja, (Knjižna zbirka Razvoj, družbeni procesi, institucije). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Sočan, Lojze (2008): *A quality transformation into a knowledge-based economy and society (the position of Slovenia)*. Še ne objavljen tekst/ prispevek. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Sočan, Lojze in Peter Medica (2003): *Simulacije trajnostnega razvoja*. Delovno poročilo št. 2: Družbeno okolje za razvojno dohitevanje Slovenije in pristopnih držav (Knjižna zbirka Razvoj, družbeni procesi, institucije). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Sočan, Lojze in Peter Medica (2006): *The European Union in a global context – a developmental approach*. Prispevek na simpoziju. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Soros, George (2003): *Globalizacija*. Tržič: Učila international.
- Stein, Arthur A. (1984): The hegemon's dilemma: Great Britain, the United States, and the international economic order. *International organization*, **2** (38), 355–386.
- Stigler, George J. (1969): Does Economics Have a Useful Past? *History of Political Economy*, Št. **1** (2): 217–30.
- Stigler, George Joseph (1988): *Chicago Studies in Political Economy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Stiglitz, Joseph E. (1994): *Whither Socialism?* Cambridge Massachusetts: The MIT press.
- Stiglitz, Joseph E. (2003): *The Roaring Nineties*. New York: W.W. Norton & Company.
- Stiglitz, Joseph E., Bruce Greenwald (2003a): *Towards a New Paradigm in Monetary Economics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stiglitz, Joseph E. (2006): *Making Globalization Work*. London: Lane.
- Stopford, John M. in Susan Strange (1991): *Rival States, Rival Firms: Competition for World Market Shares*. New York: Cambridge University.
- Strange, Susan (1985): Protectionism - Why Not? *World Today*, **8/9** (41), 148–150.
- Strange, Susan (1988): *States and Markets: an Introduction to International Political Economy*. London: Printer publishers limited.
- Strange, Susan (1996): *The Retreat of the State. The Diffusion of Power in the World Economy*. Cambridge: Cambridge university press.
- Svetličič, Marjan (1996): *Svetovno podjetje: izzivi mednarodne proizvodnje*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Swedberg, Richard (1987): The paradigm of economic sociology. Premises and promises.

- Theory and society*, 2 (16), 169–213.
- Sweezy, Paul M. (1942): *The Theory of Capitalist Development: Principles of Marxian political economy*. New York: Monthly Review Press.
- Sweezy, Paul M. (1980): Capitalism and Democracy. *Monthly review*, 2 (32), 27–32.
- Thompson, Grahame, Jennifer Frances in Rosalind Levačič ur. (1991): *Markets, hierarchies and networks: The coordination of social life*. London: Sage.
- Tilly, Charles (1990): *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*. Oxford: Blackwell.
- Tilly, Charles (2004): *Contention and Democracy in Europe: 1650-2000. An analysis of the relationship between democratization and contentious politics*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Tilly, Charles (2005): *Trust and Rule*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Tocqueville, Alexis de (1996): *Demokracija v Ameriki*. 2. del. Ljubljana, Krtina.
- Trdina, Andreja (2007): *Hegemonija neoliberalnega diskurza v slovenskem novinarstvu*. Diplomsko delo. Fakulteta za družbene vede: Univerza v Ljubljani.
- Trigilia, Carlo (2002): *Economic Sociology – State, Market and Society in Modern Capitalism*. Oxford, UK: Blackwell publishers.
- Tsoukas, Haridimos in Christian Knudsen (2003): *The Oxford Handbook of Organization Theory: Meta Theoretical Perspectives*. Oxford: Oxford University Press.
- Verčič, Dejan (2000): *Trust in Organizations: a Study of the Relations between Media Coverage, Public Perceptions and Profitability*. Doktorska disertacija. The London school of economics and political science: University of London.
- Wallerstein, Imanuel (1974): *The Modern World System. Capitalist Agriculture and the Origins of European World Economy in the 16th Century*. New York: Academic press.
- Wallerstein, Immanuel (1986): Kapitalizam kao istorijski sistem. *Marksistička misao*, 1, 211–234.
- Wallerstein, Immanuel (1979): *The Capitalist World-Economy*. Essays. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wallerstein, Immanuel (1979a): The States in the Institutional Vortex of the Capitalist World-Economy. *International Social Science Journal*, 4 (32), 743–751.
- Wallerstein, Immanuel (1991): *Unthinking Social Sciences: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms*. Cambridge: Polity Press.
- Wallerstein, Immanuel (2004): *World Systems Analysis: an Introduction*. London: Duke university press.
- Weber, Max (1978): *Economy and Society. An Outline of Interpretative Sociology*. Del 1 in del 2. Berkley California: University of California press.
- Weber, Max (2001): *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. London: Routledge Classics.
- Wendt, Alexander (1999): *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Williamson, Oliver E. (1975): *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications*. New York: The Free Press.
- Woolsey Biggart, Nicole ur. (2002): *Readings in Economic Sociology*. London: Blackwell publishers.
- Youngs, Gillian (1999): *International Relations in a Global Age: A Conceptual Challenge*. Cambridge: Polity Press.
- Zeitlin, Jonathan in David M. Trubek ur. (2003): *Governing Work and Welfare in a New Economy. European and American experiments*. Oxford: Oxford university press.
- Đurić, Mihailo (1987): *Sociologija Maksa Vebra*. Sociološka hrestomatija. Zagreb: Naprijed.